T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BANKACILIK ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİ SÜRECİNDE KOSOVA EKONOMİSİ VE FİNANSAL ENTEGRASYONU

İSMET KAZAZ

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ ENVER ERDİNÇ DİNÇSOY

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BANKACILIK ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİ SÜRECİNDE KOSOVA EKONOMİSİ VE FİNANSAL ENTEGRASYONU

İSMET KAZAZ

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ ENVER ERDİNÇ DİNÇSOY

Edirne, 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BANKACILIK ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSMET KAZAZ tarafından hazırlanan AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİ SÜRECİNDE KOSOVA EKONOMİSİ VE FİNANSAL ENTEGRASYONU Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca 01.03.2019 CUMA günü saat 11:00 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin* Kabul Edilmesine **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Enver Erdinç DİNÇSOY	Kabul Edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Meltem OKVUR DİNÇSOY	Kabul Edilmesine	
Doç. Dr. E. Recep Erbay	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10232604
Yazar Adı / Soyadı	ISMET KAZAZ
T.C.Kimlik No	99490342820
Telefon	5344190115
E-Posta	ismetkazaz@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Avrupa Birliği Üyeliği Sürecinde Kosova Ekonomisi ve Finansal Entegrasyonu
Tezin Tercümesi	Kosovo Economy and Financial Integration in the Process of European Union Membership
Konu	Ekonomi = Economics ; Bankacılık = Banking
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Bankacılık Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2019
Sayfa	153
Tez Danışmanları	DR. ÖĞR. ÜYESİ ENVER ERDİNÇ DİNÇSOY
Dizin Terimleri	Ekonomik entegrasyon= ; Ekonomik ilişkiler=Economic relations ; Kosova=Kosovo ; Makroekonomi=Macroeconomy ; Avrupa Birliği=European Union ; Finansal bütünleşmeler=Financial integrations ; Zaman serileri analizi=Time series analysis ; Zaman serileri=Time series ; Ekonomik sorunlar=Economic problems ; Ekonomi=Economy
Önerilen Dizin Terimleri	

04.03.2019

İmza:.....

Tezin Adı: Avrupa Birliği Üyeliği Sürecinde Kosova Ekonomisi ve Finansal Entegrasyonu

Hazırlayan: İsmet Kazaz

ÖZET

Ekonomik problemler, Kosova için yıllardır en büyük sorunlardan biri olmuştur. Kosova 2008'de bağımsız olduktan sonra; Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA), Dünya Gümrük Örgütü (WCO) gibi önemli finansal kuruluşlarının bir üyesi oldu. Bu 10 yıllık dönemde ekonomide ilerleme kaydedilmesine rağmen halen üstesinden gelinmesi gereken konular vardır, özellikle yüksek işsizlik oranları ve dış ticaret açığı.

Bu çalışmada öncelikle Kosova ile ilgili genel ve dönemsel bilgilere kısaca yer verilmiştir. İkinci bölümde, AB ve Kosova ile ilişkiler ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, finansal entegrasyon kavramı ana hatlarıyla belirtilmiştir. Ayrıca, Kosova'nın finansal entegrasyonda uluslararası finans kurumlarına üyeliği ve Kosova'daki bankacılık sistemi incelenmiştir. Bir sonraki bölümde, Kosova'nın makroekonomik göstergeleri, bağımsızlığından günümüze kadar detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, Kosova ekonomisinin AB üyelik sürecinde ekonomik kriterlere entegrasyonu da incelenmiştir. Son bölümde ise, Kosova'da dış ticaret bileşenlerinde ihracat ve ithalat ile sermaye yatırımları arasında bir ilişki olup olmadığı ekonometrik model kapsamında incelenmiştir. Son bölümde ise Kosova'da dış ticaret bileşenlerinden olan ihracat ve ithalatın sermaye yatırımları üzerinde etkili olup olmadığı ekonometrik model kapsamında analiz edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kosova, Makro Ekonomi, Finansal Entegrasyon, Avrupa Birliği, Zaman Serisi

Name of Thesis: Kosovo Economy and Financial Integration in the Process of European Union Membership

Prepared by: İsmet Kazaz

ABSTRACT

Economic problems have been one of the biggest problems for Kosovo for many years. After gaining independent in 2008; Kosovo became a member of important financial institutions such as the World Bank (WB), International Monetary Fund (IMF), European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), Central European Free Trade Agreement (CEFTA), and World Customs Organization (WCO). Although there has been a progress in the economy in a ten-year period there are still problems to be overcome; especially in high unemployment rates and the foreign trade deficit.

In this study, first of all, general and periodical information about Kosovo is given briefly. In the second chapter, the relations with the EU and Kosovo are discussed. In the third part of the study, the concept of financial integration is outlined; In addition, Kosovo's membership in international financial institutions in financial integration and the banking system in Kosovo were examined. In the next chapter, the macroeconomic indicators of Kosovo have been examined in detail from its independence to the present day. In addition, the integration of the Kosovo economy into the economic criteria during the EU membership process was also examined. In the last section, the econometric model is applied that whether the components of foreign trade which is exports and imports have an effect on capital investments or not.

Keywords: Kosovo, Macro Economy, Financial Integration, European Union, Time Series

ÖNSÖZ

Dünya'nın en genç ülkelerinden biri olan Kosova'nın ekonomisi ile ilgili sınırlı sayıda çalışmalar yapılmıştır. Özellikle bağımsızlık sonrası sürecine ilişkin çalışmalar kısıtlı olmaktadır. Bu çalışma özellikle Kosova'nın 2008 yılında bağımsızlığını ilan etmesinden sonraki süreci kapsamaktadır.

Bu çalışma Kosova'nın bağımsızlığından sonra finansal entegrasyonu ne denli sağlamayı başardığı, uzun yıllardır yaşadığı ekonomik sorunlara ilişkin özellikle bağımsızlıktan günümüze ne gibi gelişmeler sağladığını, Avrupa Birliği ekonomik kriterlerine uyumu, bölge ve diğer Avrupa ülkeleri ile ekonomik ilişkileri kapsamaktadır. Ayrıca dış ticaret açığı en büyük sorunlarından biri olan Kosova'da, buna ilişkin dış ticaret bileşenleri olan ihracat ile ithalat ve sermaye yatırımları arasındaki ilişkinin ekonometrik model ile analizini içermektedir.

Tezin hazırlanma sürecinde tecrübe, bilgi ve desteğini benden esirgemeyen kıymetli danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Enver Erdinç DİNÇSOY'a,

Hayatım boyunca maddi ve manevi destekleriyle her zaman yanımda olan sevgili Aileme,

Ve bu süreç boyunca desteğini ve emeğini benden hiçbir zaman esirgemeyen hayat arkadaşım sevgili Finesa Vasija'ya,

Teşekkür ederim.

Edirne, 2019 **İsmet KAZAZ**

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖNSÖZ ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **iv**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **ix**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **x**
KISALTMALAR ..... **xi**
GİRİŞ **1**
I. BÖLÜM **3**
1.KOSOVA **3**
1.1. Kosova Genel Bakış 3
1.2. Jeopolitik Konumu ve Önemi 6
1.3. Sosyo-Kültürel Yapı 7
1.4. Dönemsel Bakış 7
1.4.1. Yugoslavya Öncesi Dönem 7
1.4.2. Yugoslavya Sonrası Dönem 8
1.4.3. Kosova'nın Bağımsızlığı ve Sonrası 9
II.BÖLÜM **11**
2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BALKANLAR VE KOSOVA POLİTİKASI **11**
2.1. Avrupa Birliği (AB) 11
2.2. Avrupa Birliği'nin Balkan Politikası 13
2.3. Avrupa Birliği ve Kosova İlişkileri 17
2.3.1. AB'nin Kosova'ya Yaklaşımı 17
2.3.2. Kosova'nın Statüsünün Belirlenmesi Sürecinde AB'nin Politikası 17
2.3.3. Bağımsızlık İlanından Sonra AB-Kosova İlişkileri 18
2.3.4. Kosova'nın AB Yolunda Karşılaştığı Engeller 22
III. BÖLÜM **24**
3. FİNANSAL ENTEGRASYON **24**
3.1. Kavram Olarak Finansal Entegrasyon 25
3.1.1. Finansal Entegrasyonun Tanımı 25
3.1.2. Finansal Entegrasyon Tarihçesi 27

3.1.3. Finansal Entegrasyon Teorileri 33
3.1.3.1. Neo-Klasik Teori 34
3.1.3.2. Yapısalcı Teori 36
3.1.3.3. Neo-Keynezyen Teori 37
3.1.3.4. Post-Keynezyen Teori 38
3.1.3.5. Spekülatif Gelişme Teorisi 38
3.1.4. Finansal Piyasalar ve Uluslararası Sermaye Hareketleri 39
3.2. Finansal Entegrasyonun Faydaları ve Maliyetleri 43
3.2.1. Finansal Entegrasyonun Faydaları 43
3.2.1.1. Risk Paylaşımı 43
3.2.1.2. Sermayenin Etkin Dağıtımı 43
3.2.1.3. Ekonomik Büyüme 43
3.2.2. Finansal Entegrasyonun Maliyetleri 44
3.2.2.1. Sermaye Akışlarının Yoğunlaşması ve Erişim Eksikliği 44
3.2.2.2. MakroEkonomik İstikrarın Kaybı 45
3.2.2.3. Kısa Vadeli Akışların Döngüselliği 45
3.3. Finansal Entegrasyonda Uluslararası Kuruluşlar 45
3.3.1. Uluslararası Para Fonu (IMF) 46
3.3.1.1. IMF'nin Kuruluş Amaçları 47
3.3.1.2. Kosova'nın IMF'ye üyeliği 49
3.3.2. Kosova'nın Diğer Uluslararası Finansal Kuruluşlara Üyeliği 51
3.3.2.1. Kosova'nın Dünya Bankası Grubuna (WBG) Üyeliği 51
3.3.2.2. Kosova'nın Dünya Gümrük Örgütüne (WCO) Üyeliği 52
3.3.2.3. Kosova'nın Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması'na (CEFTA)'ya Üyeliği 53
3.3.2.4. Kosova'nın Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasına (EBRD) Üyeliği 55
3.4. Kosova'da Bankacılık Sektörünün Gelişimi 56
3.4.1. Yabancı ve Türk Sermayeli Bankaların Kosova Bankacılık Sektöründeki Yeri 59
IV. BÖLÜM 61
4. KOSOVA EKONOMİSİ 61
4.1. Bağımsızlık Öncesi 61
4.2. Bağımsızlık Sonrası Makroekonomik Göstergeler 62
4.2.1. Reel Ekonomi 62

4.2.1.1. GSYH (USD) 68
4.2.1.2. Kişi Başına GSYH (USD) 69
4.2.1.3. GSYH Büyümesi 71
4.2.1.4. Gini Katsayısı 73
4.2.2. Fiyatlar ve Faizler 74
4.2.3. İşsizlik 76
4.2.4. Bütçe 78
4.2.5. Ödemeler Dengesi 82
4.2.6. Ekonomik İlişkiler 84
4.2.6.1. Bölge Ülkeleri ile Ekonomik İlişkiler 85
4.2.6.2. Türkiye ile Ekonomik İlişkiler 89
4.2.6.3. AB Üye Ülkeleri ile Ekonomik İlişkiler 91
4.3. Avrupa Birliği'nin Ekonomik Kriterleri 96
4.3.1. Kopenhag Ekonomik Kriterleri ve Kosova 97
4.3.1.1. İşleyen Bir Piyasa Ekonomisinin Varlığı 98
4.3.1.1.1. Ekonomik Kontrol 99
4.3.1.1.2. Makroekonomik İstikrar 100
4.3.1.1.3. Ürün Pazarlarının İşleyişi 101
4.3.1.1.4. Finansal Pazarlarının İşleyişi 102
4.3.1.1.5. İşgücü Piyasasının İşleyişi 102
4.3.1.2. Rekabet Baskısı ve Piyasa Güçleriyle Başa Çıkma Kapasitesi 103
4.3.1.2.1. Eğitim ve İnovasyon 103
4.3.1.2.2. Fiziksel Sermaye ve Altyapı Kalitesi 104
4.3.1.2.3. Sektör ve İşletme Yapısı 104
4.3.1.2.4. AB ile Kosova Ticaret Entegrasyonu 105
4.3.2. Maastricht Yakınlaşma Kriterleri ve Kosova 105
4.3.2.1. Fiyat İstikrar Kriteri 105
4.3.2.2. Faiz Kriteri 106
4.3.2.3. Döviz Kuru Kriteri 106
4.3.2.4. Finansal Durum Kriteri 106
4.4. AB Fonları 107
4.5. Diaspora Havaleleri 113

V. BÖLÜM 115

5. KOSOVA'DA SERMAYE YATIRIMLARI, İTHALAT VE İHRACAT DEĞİŞKENLERİNİN EKONOMETRİK MODEL KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ 115

5.1. Literatür Taraması 115

5.2. Kavramsal Olarak Sermaye Yatırımları 115

5.3. Kavramsal Olarak İhracat ve İthalat 116

5.4. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular 116

5.4.1. Birim Kök Testi 117

5.4.2. Granger Nedensellik Analizi 119

5.4.3. Histogram Normallik Analizi 121

5.4.4. Etki-Tepki Analizi 122

5.4.5. Varyans Ayrıştırması Analizi 124

SONUÇ VE ÖNERİLER 126

KAYNAKÇA 130

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: IMF Üyesi Balkan Ülkeleri/ Kotalar ve Oylar 48
Tablo 2: Tarımsal Sektör Ticaret Verileri (Milyon Dolar) 63
Tablo 3: Toplam Bütçe Gelirleri (Milyon Avro) 78
Tablo 4: Toplam Bütçe Giderleri (Milyon Avro) 80
Tablo 5: Genel Bütçe Dengesi (Milyon Avro)..... 81
Tablo 6: Dış Ticaret Dengesi (2013-2016, Dolar) 82
Tablo 7: Cari Denge (2013-2016, Dolar)..... 83
Tablo 8: Kosova'nın Bölge Ülkelerden Yaptığı İthalat 2012-2017 (Milyon Avro) 85
Tablo 9: Kosova'nın Bölge Ülkelere Yaptığı İhracat 2012-2017 (Milyon Avro) 87
Tablo 10: Kosova-Türkiye Dış Ticareti (000 Avro) 89
Tablo 11: Kosova'nın Başlıca AB Üyesi Ülkelerden İthalatı 2012-2017 (Milyon Avro)..... 91
Tablo 12: Kosova Başlıca AB Üyesi Ülkelere İhracatı 2012-2017 (Milyon Avro)..... 93
Tablo 13: Başlıca Avrupa Ülkelerinden Kosova'ya Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) 2012-2017 (Milyon Avro) 94
Tablo 14: Kosova'da Yıllara ve Sektörlere Göre DYY (000.000 Avro) 96
Tablo 15: Genişleme İçin Kopenhag Kriterleri..... 97
Tablo 16: Kosova'ya İlişkin Ekonomik Veriler..... 99
Tablo 17: Maastricht Kriterleri ve Kosova 106
Tablo 18: IPA I - AB Fonu'nun Kosova'da Aktarıldığı Alanlar (2007-2013) 108
Tablo 19: IPA II Politika Alanları ve Sektörlere Göre Tahsilat (Milyon Avro)..... 111
Tablo 20: Serilerin Düzey Değerleri..... 117
Tablo 21: Serilerin Birinci Farkları Alınmış Değerleri..... 118
Tablo 22: Uygun Gecikme Sayısı 119
Tablo 23: Johansen Eş-Bütünleşme Test Sonuçları 120
Tablo 24: Sermaye Yatırımları, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik Analizi Sonuçları 121
Tablo 25: Değişkenlere Ait Varyans Ayrıştırması Test Sonuçları..... 124

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Banka Finansmanına Erişim: Alt Boyut Ortalama Puanları ve Gösterge Puanlar.... 59
Şekil 2: Bitki ve Hayvancılık Ürünleri (Milyon Avro)..... 64
Şekil 3: Tarımsal Ürünlerin Toplam Bitkisel Üretimde Dağılımı % (2016)..... 65
Şekil 4: Kosova GSYH (Milyar Dolar)..... 68
Şekil 5: Kosova'dakişi Başına GSYH (Nominal, USD)..... 69
Şekil 6: Kosova ve Bölge Ülkeleri Kişi Başına GSYH (USD) Karşılaştırması (2008-2018) 70
Şekil 7: Kosova GSYH Büyümesi 2008-2018 (Yıllık %) 71
Şekil 8: Kosova ve Bölge Ülkeleri GSYH Büyümesi 2008-2017 (Yıllık %) 72
Şekil 9: Kosova'da ÜFE'nin Gelişimi, İlk Çeyrek: 2009 – 2017 (2010 = 100) 74
Şekil 10: Kosova'da Uyumlaştırılmış TÜFE'nin Yıllık Ortalaması. 2010-2016 (2015= 100) 75
Şekil 11: Kosova'da 2008-2018 Yılları Arası İşsizlik Oranı (%) 76
Şekil 12: Kosova ve Diğer Bölge Ülkeleri Arası İşsizlik Oranı Karşılaştırılması (%) 77
Şekil 13: Türkiye'nin Kosova'ya Yaptığı Doğrudan Yabancı Yatırımlar 2008-2017 (Milyon Avro)..... 90
Şekil 14: Avrupa ve Orta Asya'ya Gelen Diaspora Havalelerin GSYH Cinsinden Yüzdesi (2017)..... 114
Şekil 15: Sermaye Yatırımları, İhracat ve İthalat Değişkenlerinin Düzey Değerleri ve Birinci Farklarının Alınmış Grafiği 118
Şekil 16: Hata Terimlerinin Ters Kökleri 119
Şekil 18: Histogram Normallik Analizi 121
Şekil 19: Değişkenlere Ait Etki-Tepki Analizi Grafikleri 123

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomi Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AK	: Avrupa Komisyonu
AKKB	: Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası
AMBS	: Avrupa Merkez Bankaları Sistemi
ASK	: Kosova İstatistik Kurumu (Agjencia e Statistikave te Kosoves)
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BQK	: Kosova Merkez Bankası (Banka Qendrore e Republikes e Kosoves)
CEFTA	: Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (Central European Free Trade Agreement)
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EBRD	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (European Bank for Reconstruction and Development)
ECB	: Avrupa Merkez Bankası (European Central Bank)
EMS	: Avrupa Para Enstitüsü (European Monetary Sistem)
EPB	: Ekonomik ve Parasal Birlik
EULEX	: Avrupa Birliği Hukukun Üstünlüğü Kosova Misyonu (European Union Rule of Law Mission in Kosovo)
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development)
ICJ	: Uluslararası Adalet Divanı (International Court of Justice)
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
IPA	: Katılım Öncesi Finansal Yardım Aracı (Instrument for Pre-accession
KBA	: Kosova Bankalar Birliği (Kosovo Banking Association)
KDV	: Katma Değer Vergisi
KIESA	: Kosova Yatırım ve Kurumsal Destek Ajansı (Kosovo Investment and Enterprise Support Agency)
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (The Organisation for Economic Co-operation and Development)
SAA	: İstikrar ve Ortaklık Anlaşması (Stabilization and Association Agreement)
SAP	: İstikrar ve ortaklık süreci (Stabilization and Association Process)
SBA	: Stand-by Sözleşmesi (Stand-by Agreement)
SEE	: Güneydoğu Avrupa (Southeast Europe)
SFRJ	: Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (Socijalisticka Federativna Republika Jugoslavija)
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
SP	: Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı (Stability Pact for South Eastern Europe)

SWIFT	**:** Dünya Bankalararası Mali İletişim Topluluğu (The Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication)
TÜFE	**:** Tüketici Fiyat Endeksi
UNMIK	**:** Birleşmiş Milletler Kosova Geçici İdare Misyonu (United Nations Mission in Kosovo)
ÜFE	**:** Üretici Fiyat Endeksi
ÖTV	**:** Özel Tüketim Vergisi
WB	**:** Dünya Bankası (The World Bank)
WCO	**:** Dünya Gümrük Örgütü (World Customs Organization)

GİRİŞ

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomi en önemli gündem konularından biri olarak yer almaktadır. Bağımsızlığının ardından Kosova'nın ekonomisinde her ne kadar bir ilerleme sağlanmış olsa da, yeterli refah düzeyine ulaşılması için halen kat etmesi gereken mesafe yüksek gözükmektedir. Kosova'nın bağımsızlığına bazı ülkelerin karşı gelmesi (Rusya ve Çin gibi), uluslararası arenada önemli örgütlere (Özellikle Birleşmiş Milletler) katılımını da sekteye uğratmaktadır. Durum böyle olunca Kosova bir taraftan yeni ülke olmanın verdiği zorluklar ile uluslararası arenaya dahil olmanın çabalarını yürütürken, bir taraftan da ülke için en önemli sorunlardan biri olan ekonomik sorunları çözmeye ve gerekli reform adımlarını atmaya çalışmaktadır.

Kosova için AB'ye katılım, ülkenin yatırım ve ticaret kapılarını da Avrupa'ya açması ve ekonomik anlamda özgürlüğe kavuşabilme imkanı olarak görülmektedir. İçinde bulunduğu izolasyondan kurtulup, refah düzeyinde ulaşması için Kosova'nın AB ve diğer önemli örgütlere katılımı önem arz etmektedir. Bu bağlamda Kosova'nın gerekli entegrasyonları sağlayabilmesi için atacağı adımlar önemlidir. Yüksek işsizlik oranları ile ithalat bağımlılığı yapısında olunması, ülke ekonomisi açısından çözülmesi gereken sorunların en başlarında yer almaktadır.

Bu çalışmada bağımsızlık sonrası AB üyeliği sürecinde Kosova ekonomisinin değerlendirmeleri ve finansal entegrasyon ele alınmaktadır. Çalışma beş bölümden oluşmakta olup, birinci bölümde Kosova'ya genel olarak değinilmiştir. Çalışmada ilk olarak Kosova tarihçesi hakkında kısa bilgilerde bulunulup, bağımsızlık sürecine değinilmektedir. Ayrıca Kosova'nın bulunduğu coğrafyada önemli bir konuma sahip olması, sahip olduğu yer altı zenginlikleri ve sosyokültürel yapısı bu başlık altında yer almaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Kosova ile AB'nin ilişkilerine yer verilmiştir. İlk olarak AB'nin kuruluş ve üyelik sürecinden kısaca bahsedilmiş, devamında da AB'nin Balkan politikası, Kosova'nın bağımsızlık öncesinde ki durumu için çözüm

arayışlarına incelenmiştir. Ayrıca Kosova'nın statüsünün belirlenmesi sonrasında AB ile ilişkilerine ve AB yolunda karşılaştığı engellere değinilmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Kosova'nın finansal entegrasyonu incelenmiştir. Bu bölümde finansal entegrasyonun tanımı, tarihçesi, teorileri, finansal piyasalar ile sermaye hareketleri, finansal entegrasyonun faydaları ve maliyetleri gibi konular incelenmiştir. Ayrıca Kosova'nın uluslararası finansal kuruluşlara entegrasyonu ile Kosova'daki bankacılık sektörünün gelişimi de bu başlık altında belirtilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde ise Kosova ekonomisi ele alınmıştır. Öncellikle Kosova'nın bağımsızlık öncesi ekonomisine kısaca değinilip, bağımsızlık sonrası süreçte ise de ise makro ekonomik göstergeler üzerinden ekonomi incelenmiştir. Reel ekonomi, GSYH, işsizlik, fiyat ve faizler gibi göstergeler başta olmak üzere bu başlık altında belirtilmeye çalışılmıştır. Kosova'nın Türkiye, bölge ülkeleri ve AB üye ülkeleri ile ekonomik ilişkileri ve yararlandığı AB fonlarına da değinilmiştir.

Çalışmanın beşinci ve aynı zamanda son bölümünü ise ekonometrik model analizi oluşturmaktadır. Kosova'da ithalat ve buna takiben dış ticaret açığı en ciddi sorunlardan biri olmasına rağmen bağımsızlık sonrası süreç için buna ilişkin bir ekonometrik model analizi yapılmamıştır. Kosova'da ihracat ve ithalatın, sermaye yatırımları üzerinde ne gibi bir etkiye sahip olduğun değerlendirilmesi Eviews 10 programı kullanılarak, yapılan ekonometrik analizler yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Kosova'da dış ticaret ile sermaye yatırımları arasındaki ilişki, 2011:01-2017:12 dönemini kapsayan zaman serileri kullanılarak, Birim Kök Testi, Johansen Eş-bütünleşme Testi, Granger Nedensellik Analizi, Etki-Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırması gibi testlere tabi tutularak ekonometrik model analizi tamamlanmıştır. Çalışmada kullandığımız veriler Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası ve Kosova İstatistik Ajansından alınmıştır.Çalışmanın son bölümünde bu analizin yapılmasının ana sebebi ise Kosova'da bağımsızlık sonrası dönem ile ilgili bu konuda güncel araştırmanın olmaması ve gelecek kuşaklara destek olmak amacıyla yaşanan kaynak eksikliğini bir nebze olsun ortadan kaldırmaktır.

I. BÖLÜM

1.KOSOVA

1.1. Kosova Genel Bakış

Orta Balkanlar, 7. yüzyıla kadar Roma ve Bizans İmparatorluklarının birer parçası olmuşlardır. Ortaçağ'a gelindiğinde Kosova, Sırp İmparatorluğunun hakimiyeti altına geçmiştir. Mimari açıdan Sırp Ortodoks Manastırı da olmak üzere birçok önemli dini yapılar Sırplar tarafından bu zamanda Kosova'da inşa edilmiştir. 28 Haziran 1389 tarihinde yaşanan I. Kosova Savaşında Sırpların, Osmanlı İmparatorluğu tarafından yenilgiye uğraması sonucu, Kosova 500 yıl boyunca sürecek olan Osmanlı yönetimi altına geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğu boyunca Arnavutlar, gezgin tüccarlar, mimarlar, inşaatçılar, askerler ve idareciler olarak ün kazanmışlardır.

Arnavutlar'a göre Kosova'da Osmanlı İmparatorluğu daha az baskıcı bir yönetimi benimsemişlerdir. Kosova daha önceleri Sırp İmparatorluğu'nun sınırları içerisindeyken, Sırplar Kosova'daki Arnavutlar'a ağırlıklı olarak ortodoksluğu empoze etmeye çalışmışlardır (Clark, 2000: 24). Sırplar 1912 yılında I.Balkan Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda olan bölge kontrolünü tekrar ele geçirmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kosova, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (SFRJ)'de Sırbistan'a bağlı özerk bir eyalet haline gelmiştir ve Kosova'nın günümüz sınırları kurulmuştur.

1980'li yıllarda Arnavutlar tarafından ayaklanmalar artmış ve Kosova'nın bağımsızlığı çağrısında bulunulmaya başlanılmıştır. Sırplar da 1989 yılında Kosova'nın halihazırdaki özerk statüsünü iptal edip yeni bir anayasa başlatmıştır. 1998 yılının Mart ayında Balkanlar'da şiddet tekrar patlamıştır. Sırplar ve Arnavutlar arasındaki uzun zamandır devam eden düşmanlık göz önüne alındığında Kosova'da şiddetli bir çatışmanın hem kanlı hem de Arnavut nüfusunun Kosova'nın güneyinde olması bakımından oldukça istikrarsızlığa uğramasının büyük ihtimalle yıllardan beri korku kaynağı olmuştur. Bu sebeplerden ötürü, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

ve Avrupalı müttefikleri çatışmada yaşanabilecek bir tırmanışı önlemeye kararlıydılar.

Mart 1998'de Kosova'da şiddet patlak verdiğinde, Washington ve müttefikleri Kosovalı Arnavutlar'a bir özerklik sağlayacak, siyasi bir çözüm üzerinde anlaşma sağlamaya çalışmışlardır (Daalder ve O'Hanlon, 2000: 1).

Bu süreçte yaklaşık 1 milyona yakın insan zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Bu çatışmaya arabuluculuk yapmaya çalışan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) bir başarı yakalayamayınca, 24 Mart 1999'da Sırbistan'a askeri operasyon başlattı (Bowman, 2003). Bunun neticesinde Sırplar askeri ve polis güçlerini Kosova'dan çekmeyi kabul ettiler. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'in 1244 sayılı kararı ile Kosova'nın gelecekteki statüsünün belirlenmesine dek geçici idareyi, BM Geçici İdare Misyonu'na (UNMİK) bıraktı (UN, 1999). Bu süreçten sonra Kosova vatandaşlarının pasaport, kimlik kartı gibi belgelerinde UNMIK ibaresi yer almaya başladı. Kosova Meclisinde alınan kararlarda böylelikle Birleşmiş Milletler (BM) kontrolü altında gerçekleşmeye başlamıştır.

NATO'nun, Kosova'da güvenliği sağlamasına karşın özellikle de Mitroviça şehrinde Sırplar-Arnavutlar arasında çatışmalar sürmüştür. Mart 2004'te yaşanan benzer bir çatışmanın ardından artık UNMIK ve NATO'nun üstlendiği görev sorgulanmaya başlanmıştı. Bu netice de Kosova'nın nihai durumuna dair çözüm arayışları hız kazanmıştır (Woehrel, 2006: 4). BM Genel Sekreteri olan Koffi Annan Sırbistan'ın itirazlarına rağmen Martti Ahtisaari'yi 15 Kasım 2005'te Kosova'nın gelecekteki durumuyla ilgili olarak görevlendirilmek üzere atamıştır (UN, 2005). Bir yıldan fazla bir süre boyunca yapılan müzakereler sonucu Martti Ahtisaari, Kosova'nın nihai durumu için hazırladığı raporunda, mevcut durumun artık süremeyeceğini, Kosova'nın var olan bütünlüğün korunup, bu süreçten sonra bağımsızlığını destekleyen ifadelere yer vermiştir. Arnavutlar bu fikri hemen onaylarken, Sırbistan buna tamamen karşı olduğunu açıklamıştır (Philips, 2002, s. 162).

BM'nin Kosova temsilcisi olan Finlandiyalı siyasetçi Martti Ahtisaari 26 Ocak 2007 tarihinde Kosova'ya uluslararası gözetim altında bağımsızlık verilmesini tavsiye eden planını açıkladı. Avrupa Birliği (AB) tarafı tavsiye edilen bu planı memnuniyetlikle karşıladılar. Dönemin AB Genişlemeden Sorumlu üyesi olan Oli Rehn açıklamasında, bu planı kapsamlı bir adım olarak gördüğünü, Belgrad ve Priştine hükümetlerini M. Ahtisaari ile birlikte işbirliğinde olmaları çağrısında bulundu. Avrupa Komisyonu (AK), ayrıca Kosova ile ilgili çözüm tavsiyesinin diğer bağımsızlık isteyen bölgeler için bir örnek oluşturmayacağını bildirmiştir (Nembach, 2007).

Rusya, Sırbistan ve ABD bu konuyu müzakere etmek için tekrar görüşmeler gerçekleştirseler de bir sonuç alınamadı ve Priştine ile Belgrad arasında bir anlaşma yapılmaksızın müzakereler de sona ermiştir. Böylece gözler Kosova'nın bağımsızlık ilanına çevrilmiştir. Tarihler 17 Şubat 2008'i gösterirken Kosova Parlamentosu 'Tek Taraflı Bağımsızlığını' ilan etmiştir. Akabinde başta Türkiye, ABD ve AB üyesi çoğu ülke bu kararı olumlu karşılayıp tanıma kararı almış; Rusya, Çin ve etnik sorunları içinde barındıran bazı ülkeler ise bu karara karşı çıkmıştır. Günümüz itibarıyla Kosova'nın bağımsızlığını 116 BM üye ülkesi tanımıştır (Ministry of Foreign Affairs Kosovo:Recognition List, 2018). Bununla beraber bağımsızlığından itibaren Kosova birçok önemli uluslararası organizasyonlara da katılım sağlamıştır. BM kurucu üyelerinden olan ve veto etme hakkı olan Rusya ve Çin'in Kosova'nın bağımsızlığına karşı çıkmasından dolayı Kosova'nın BM'ye üyeliği şimdilik zor görünmektedir.

Ekim 2008'de Sırbistan, Uluslararası Adalet Divanı'ndan (ICJ) [1] Kosova'nın bağımsızlık ilanının uluslararası hukuka tabi yasallığına ilişkin bir danışma görüşü başvurusunda bulunmuştur. ICJ, Temmuz 2010'da Kosova'nın bağımsızlık beyanının uluslararası hukuktaki genel ilkelere, BM Güvenlik Konseyi 1244 sayılı Kararına aykırı olmadığını onaylayan danışma görüşünü onaylamıştır.

[1] Uluslararası Adalet Divanı (ICJ), Birleşmiş Milletlerin (BM) başlıca yargı organıdır. Mahkeme'nin görevi, uluslararası hukuk uyarınca, Devletlerin kendisine sunduğu hukuki ihtilaflara ve yetkili Birleşmiş Milletler organları ve ihtisas kurumları tarafından kendisine atıfta bulunulan hukuki meselelere dair tavsiye niteliğinde görüş bildirmektir. Bkz. ICJ, http://www.icj-cij.org/en/court, (17.11.2017).

2012'de Kosova'ya gelen dönemin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı W. Burns, Avrupa-Atlantik entegre süreci için Kosova'ya olan desteğini yinelemiştir. Ayrıca Martti Ahtisaari'nin hazırladığı raporda yer alıp 4 yıldır uygulanan "Gözetimli Bağımsızlığın'' 2012 yılında son bulacağını açıklamıştır. Akabinde öyle de olmuştur (Kosovo's New Diplomat, 2013), 12 Eylül 2012 tarihinde başkent Priştine'de toplanan Uluslararası Yönlendirme Grubu (Steering Group) Kosova'nın egemen, çok ırklı, demokratik bir ülkeye dönüştüğünü ve "Gözetimli Bağımsızlık'' döneminin sona erdiğini, ''Tam Bağımsız'' bir ülke sıfatını kazandığını ilan etti. Sırbistan, Kosova'nın bağımsızlığını reddetmeye devam etmekte, ancak iki ülke de ilişkilerini normalleştirmek için AB aracılığıyla anlaşmaya vardı ve hâlihazırda uygulama sürecine başlanılmıştır (Assembly of Republic of Kosovo, 2013). Kosova, uluslararası topluluğa tam entegrasyon ve ikili tanınmaları gerçekleştirmeyi devam ettirirken, BM, AB ve NATO gibi uluslararası örgütlere üye olmak için gerekli reform adımlarını atmayı sürdürmeye devam etmektedir.

1.2. Jeopolitik Konumu ve Önemi

Balkan yarımadasında bulunan ülkeler özellikle de Kosova, Avrupa ve Asya kıtalarının ulaşım, ticaret yollarında birbirine bağlanmasını sağlayan geçiş yolları üzerinde bir konuma sahip olmasından dolayı, geçmişten günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Stratejik olarak büyük bir öneme sahip olan bölge, 14. yüzyıl itibarıyla yaklaşık 500 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde, farklı dinleri, farklı kültürleri bir araya toplamış vaziyetteydi.

Kosova'nın geçiş yolu olma öneminin yanı sıra, bir diğer önemi de sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleridir. Özellikle linyit kömür ve boksit yatakları, krom oldukça önemlidir. Bunların yanı sıra magnezyum, çinko, kurşun, laktik ve kaolin'i doğal kaynakları arasında sayabiliriz (CIA, Kosovo Geography, 2008). Hem bahsettiğimiz jeopolitik önemi hem de sahip olduğu zenginliklerinden ötürü Kosova tarih boyunca farklı kavimlerin saldırılarına maruz kalmıştır.

Jeopolitik konumu nedeniyle Balkan Yarımadası yüzyıllar boyu süregelen istilalara uğramıştır ki günümüzde bile halen istikrarsızlıklardan kurtulabilmiş

değildir. 10.896 km2'lik yüz ölçüme sahip Kosova yaklaşık 1,8 milyon nüfusa sahiptir (Local Government and Decentralization, 2011). Avrupa'nın güney kısmında yer alan Kosova yüzölçümü bakımından Balkanlar'daki en küçük ülke unvanına sahiptir. Başkent Priştine dışında önemli şehirler olarak Prizren, Yakova, İpek, Gjilan, Mitrovica ve Ferizay bulunmaktadır. Kara sınırları toplam 714 km olan ve 4 ülke ile komşuluğu bulunan Kosova'nın güneyinde Makedonya bulunmaktadır. Güneybatısında Arnavutluk ile kuzey batısında da Karadağ ile sınır komşusudur. Kuzey ve doğusunda ise Sırbistan bulunmaktadır. Kosova toprakları düzlükten ziyade çoğunlukla dağlık arazidir. Arnavutluk'un kuzeyi ile Kosova'nın güney kısmını kapsayan Şar Dağları (2640 m), Batısında Arnavutluk'tan, Karadağ'a kadar uzanan Bjeşket-Nemuna dağları ile kuzey de Sırbistan'dan uzanan Kopaonik dağları (2000 m) bulunmaktadır.

1.3. Sosyo-Kültürel Yapı

Nüfusunun yaklaşık %50'sinin 25 yaş altı olduğu Kosova sahip olduğu dinamik nüfusuyla Avrupa'nın en genç demografik profillerinden birine sahiptir. Bu nüfusun %93 gibi büyük bir çoğunluğunu Arnavutlar oluşturmaktadır. Onun yanı sıra %1,5'unu Boşnaklar, %1,5'unu Sırplar, %1,1'ini de Türkler oluşturmaktadır. Nüfusun %96'sı Müslüman, %2'si Katolik, %1,5'i ise Ortodoks'tur. Kosova, Arnavutluktan sonra Arnavutların nüfus yoğunluğu açısından en fazla yaşadığı 2. bölgedir. Sırplar genelde ülkenin kuzeyinde Mitroviça şehrinde yoğunlaşırken, Türkler ise ülkenin güney kısmında, Prizren şehrinde yoğunlaşmıştır. Çok çeşitli etnik grupları içerisinde barındırmasından dolayı Kosova'da birkaç dil konuşulmaktadır. Ülke genelinde resmi diller Arnavutça ve Sırpça konuşulmakla beraber, Türkçe, Boşnakça ve Romca da konuşulan diller arasında yer almaktadır.

1.4. Dönemsel Bakış

1.4.1. Yugoslavya Öncesi Dönem

Kosova, 15. yüzyılın ortalarından, 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu tarafından yönetilmiştir. Doğu ve batı arasında ticari anlamda bir

köprü vazifesinde bulunması nedeniyle Osmanlı yönetimi, devşirme ve İslamlaştırma politikasını Kosova'da yoğun bir şekilde uygulamıştır. Uygulanan politikalarla birlikte Arnavutlar nüfus çoğunluğunu ele geçirip, Sırpları geride bırakmıştır.

Kosova sorunu, 1875 Balkan Krizi'nde uluslararasılaşmıştır[2]. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu kötü durum neticesinde Kosova vilayeti doğrudan büyük güçlerin dikkatini üzerine çekmiştir. Ancak bu kriz Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanları kaybetmeye başlamasıyla kalmamış, Avrupa devletleri düzenine de yeni bir boyut kazandırmıştır.

İlerleyen yıllar da Osmanlı İmparatorluğu bölgede daha da güç kaybetmeye başlamıştır. 19. yüzyılın başlarında meydana gelen ayaklanmalar sonucu Sırplar kısmi özerkliğe sahip olmuşlardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Rusların zafer kazanması sonucu iki ülke arasında ''Ayestefanos Antlaşması'' (Treaty of San Stefano) imzalandı. Bu antlaşma ile Sırbistan, Romanya ve Karadağ bağımsız devlet olmuşlardır (Britannica).

1.4.2. Yugoslavya Sonrası Dönem

20. yüzyıl başlangıcıyla beraber imparatorluklar dağılmaya başlamış, bağımsızlık mücadeleleri artmaya başlamıştır; akabinde Balkan Savaşları ortaya çıkmıştır. Sırpların Kosova'yı işgalinin ardından yapılan anlaşmalar neticesinde Kosova, Sırbistan'a bırakılmıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısında, Sırpların dış göçlerinin ve Arnavutların doğum oranlarının yüksek olması nedeniyle Kosova etnik yapısında belirgin bir değişim yaşanmıştır. 1946 yılında Sosyalist Yugoslavya Federasyonu'nun kurulmasıyla birlikte Kosova'nın özerklik statüsü onanmış, böylece birlik 6 cumhuriyet (Hırvatistan, Slovenya, Sırbistan, Makedonya, Bosna, Karadağ) ve 2 özerk bölgeden (Kosova ve Voyvodina) oluşmuştur. Akabinde Arnavutlar tarafından tepkiyle karşılanmış; Kosova'dan nüfus bakımından daha az olan Karadağ'ın cumhuriyet, Kosova'nın ise Sırbistan'a bağlı özerk bir yer olarak onanması ile yapılan bu

[2] Uluslararasılaşmak; Birden çok ulusu ilgilendirir duruma gelmek.

ayrımcılık hoşnutsuzluk yaratmıştır. 1980 yılında Yugoslavya'nın başında olan J.B. Tito'nun ölümüyle birlikte farklı etnik ve dini unsurları oluşturan yapı içinde dengeler değişmeye başlamıştır, federal yapı kendini milliyetçi bir yapıya bırakmıştır. 1989'da Sırbistan'da göreve başlayan yeni hükümet, yasa ihlaline rağmen 2 özerk bölgenin (Kosova ve Voyvodina) özerklik statülerini iptal edip kaldırmıştır. Bu süreçten sonra Kosovalı Arnavutlar'a baskı iyice şiddetini göstermeye başlamıştır.

1.4.3. Kosova'nın Bağımsızlığı ve Sonrası

Kosova'nın özerk statüsünün kaldırılmasının akabinde, Sırplar'ın artan baskıları sonucunda Arnavutlar dayanışmalarını daha çok arttırmayı amaçlamışlardır. 1998 yılında Sırplar, Kosova'ya saldırılar düzenleyip katliamlar yapmaya başlamış, sivil halkı göçe zorlamışlardır.

Uluslararası toplum aracılığıyla Arnavutlar ve Sırplar arasında Şubat 1999'da Fransa'nın Rambouillet kentinde diplomatik görüşmeler yapıldı. Ancak bu girişimler başarısız olmuştur. Bunun üzerine NATO 24 Mart'ta Sırp askeri güçlerinin bulunduğu hedeflere 3 ay sürecek hava saldırıları düzenlemeye başlamıştır. Haziran 1999'da hava NATO ve Yugoslavya barış antlaşması imzaladılar, Sırp birlikleri Kosova'dan geri çekilmiş ve on binlerce Arnavut geri dönüş yapmışlardır. BM yönetimi altına giren Kosova'da barış gücü KFOR görevlendirilmiştir.

17 Şubat 2008 tarihinde Kosova tek taraflı bağımsızlığı ilan etmiştir. Brüksel'de bir araya gelen AB dışişleri bakanları, üye devletlerin "ulusal uygulama ve yasal normlara uygun olarak Kosova'yla olan ilişkileri konusunda karar vereceğine" dair bir uzlaşma metni üzerinde anlaşma sağladılar. İspanya, Kıbrıs, Rusya ve Çin ise Kosova'yı tanımayı reddeden açıklamalarda bulunmuşlardır (Perrit Jr, 2009). Türkiye, ABD ve çoğu AB ülkesinin de desteğini arkasına alan Kosova'yı günümüze kadar 116 ülke tanımıştır. Bağımsızlıktan sonra Kosova'nın denetimi BM'den AB'ye geçti. Böylelikle BM'nin Kosova'da 1999'dan beri sürdürdüğü yönetimde son bulmuştur.

Kosova, bağımsızlığından sonra, gelişiminin birçok alanında büyük ilerleme kaydetmiştir: politik istikrarın artırılması, güvenlik seviyesinin yükseltilmesi, sürekli büyümeyle istikrarlı ekonomi, mevzuatın tamamlanması vb., Bölgesel işbirliği girişimlerinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Gümrük tarifelerinin kaldırılması, ticari engellerin kaldırılması ve yeni bakış açıları açılmasının yanı sıra ortak bir bölgesel pazarın yaratılmasının sağlanması önemli unsurlardan birkaçını oluşturmaktadır. Kosova kurumları, AB üyeliği için gereken standartları karşılamak için hızlı bir şekilde çalışmaktadır.

İstikrarlı bir makroekonomik ortam yaratılmış, sağlam bir finansal sistemle, bölgede daha düşük vergi oranlarının uygulanmasında maliye politikasında reformlar yapılmıştır. Kosova'nın kendisi için belirlediği önemli hedefler arasında iç ekonominin bölgesel pazardaki rekabet edebilirliğinin artması yer almaktadır.

Diğer taraftan hem Kosova içinde hem de bölge ile bağlantılarında modern altyapının kurulmasında ilerleme kaydedilmiştir. Özellikle Arnavutluk ile yapılan otoyol inşası Kosova için önemi, yakın gelecekte demiryolu hattını kurması bakımından ve Kosova'nın deniz taşımacılığı ile bağlantılı olduğu Adriyatik limanına zaten sahip olduğu göz önüne alındığında çift anlamlıdır. Kosova bu yolla limanına yalnızca iki buçuk saatlik bir mesafeden bağlanmaktadır. 14 Ocak 2019 tarihinde ise Kosova Gümrük İdaresi, iki ülke arasında daha yakın ekonomik işbirliğine doğru atılmış önemli bir adım olarak Arnavutluk'un Durres limanında gümrük ofisi açmıştır. Böylece bürokrasilerin azaltılması, malların ve insanların hareketinin kolaylaştırılması, Kosova'daki işletmelerin maliyetlerini düşürmesi gibi pozitif etkilerin oluşmasına imkan sağlanmıştır.

II.BÖLÜM

2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BALKANLAR VE KOSOVA POLİTİKASI

2.1. Avrupa Birliği (AB)

AB, geniş bir Avrupa demokrasi ailesi olup, birlikte barış ve refah için çalışmayı taahhüt etmektedir. Üye ülkeleri, bazı egemenlik yetkisini devrettikleri ortak kurumlar kurdular ve böylece ortak çıkar konuları üzerine alınan kararlar ile Avrupa düzeyinde demokratik bir şekilde gerçekleşmektedir.

AB'nin tarihi 2. Dünya Savaşı'na dayanmaktadır ki savaştan parçalanmış ve bölünmüş bir kıtada ki barış isteğini de geliştirmiştir. II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden beş yıl sonra, Fransa ve Almanya karşılıklı olarak birbirlerine karşı asla savaşa girmeyeceklerini garanti etmek için bir plan hazırladılar. Bu plan, altı ülkenin kömür ve çelik kaynaklarını 1950 yılında bir araya getirmek için imzaladığı bir anlaşma olmuştur.

5 Mart 1957 tarihinde, bu kez Roma'da imzalanan antlaşmalar ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kuruldu. Roma Antlaşması ile kurulan AET'nin hedefi, ortak bir pazarın oluşturulması, finansal bir entegrasyonun sağlanması, istikrarın süreklilik şekilde olması, yaşam kalitesinin kısa zaman içerisinde optimum bir seviyeye ulaşması ve üye ülkeler arasında sıkı ilişkiler kurabilmektir (Yazgıç, 2005: 18-19).

Günümüzde AB, toplam 500 milyondan fazla nüfusa sahip 28 üye ülkeye sahiptir (BBCNews, 2017). AB altı kurucu üyesinden 28 ülkeye doğru süreçte istikrarlı bir şekilde büyümüştür. İlk olarak 1957 yılında Belçika, Almanya, İtalya, Fransa, Lüksemburg ve Hollanda, AET'ye üye olmuştur. İngiltere, İrlanda ve Danimarka 1973 yılında AB'nde ki ilk genişleme dalgasına katılan üç yeni üye ülkelerdi. Bunlara takiben 1981'de Yunanistan, beş yıl sonra da İspanya ile Portekiz üye ülke oldular.

Doğu Almanya ise Berlin duvarının yıkılmasıyla birlikte, birleşmiş yeni Almanya'nın bir parçası olarak 1990 yılında AB'ye katıldı (EU). AET'in AB olma yolundaki son adımı olan ekonomik ve parasal birliği gerçekleştirme antlaşması yani Maastricht Antlaşması, 12 üye ülkenin katılımıyla 7 Şubat 1992 tarihinde imzalanmıştır (Royer, 2010: 62). Bu antlaşmanın 1 Kasım 1993'ye yürürlüğe girmesiyle birlikte AET, AB'ye dönüşmüş oldu. Topluluğa katılımlar devam etti ve 1995 yılında Avusturya, Finlandiya ve İsveç, AB'nin bir parçası oldular. 1 Mayıs 2004 tarihinde ise Çek Cumhuriyeti, Estonya, Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya AB'ye dahil olmuşlardır. Bu en büyük genişleme dalgasıyla birlikte birliğin üye sayısı 25'e çıkmış oldu (Sadurski ve Krygier, 2006: 236). İlerleyen yıllarda önce 1 Ocak 2007 tarihinde Romanya ve Bulgaristan, devamında da 1 Temmuz 2013 tarihinde Hırvatistan AB'ye katılan son ülkeler olmuşlardır. İngiltere ise 2017 yılında düzenlenen referandumla AB'den çıkma kararı almıştır.

2009'da Lizbon Anlaşması Avrupa Parlamentosu'nun yetkilerini arttırdı. Lizbon Anlaşması, Mayıs ve Haziran 2005'te Fransa ve Hollanda'nın halk oylaması ile reddederek düşürdüğü AB Anayasasını temelde koruyup, küçük değişiklerle tekrar ülkelerin onayına sunulan AB Temel Antlaşmasıdır. Haziran 2007'de Avrupa Konseyi tarafından yeni bir hükümetlerarası konferans için oldukça detaylı bir görev kabul edildi. Başkanlık, görevin temelini oluşturma da 2007 yılının ilk yarısında belirleyici bir rol oynadı; müzakereleri sonuçlandırmak Portekiz Cumhurbaşkanlığı'na düştü. Bu nedenle, antlaşma Lizbon Anlaşması olarak bilinir hale geldi, çünkü 13 Aralık 2007 tarihinde Lizbon'da imzalandı. 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe girdi (Finn, 2012: 3).

Lizbon Anlaşması Avrupa Parlamentosu'nun yetkilerini arttırdı. AB'ye, uluslararası sözleşmeleri müzakere etmek ve imzalamak için yasal makam verdi. Sınır kontrolü, göç, sivil ve cezai konularda adli işbirliği ve polis işbirliği gibi AB güçlerini artırdı. Avrupa Anayasası fikrini terk etti. Avrupa hukuku hala uluslararası antlaşmalarla kurulmuştur.

2.2. Avrupa Birliği'nin Balkan Politikası

Sovyetler Birliğinin dağıldığı 1991 yılından itibaren AB Doğu Avrupa politikasında ciddi radikal adımlar atmıştır. AB, Doğu Blok'unun eski ülkeleri Bulgaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin kendi bünyesine dâhil edilmesine karar verdi. Aslında her iki ülke de tam üyelik için yeterli şartları taşımıyorlardı. Ancak hem Rusya ile AB üye ülkeleri arasında sınır boyunca askerden arındırılmış alan yaratmak hem de II. Dünya Savaşında ki hataları telafi etmek amacıyla, gerekli şartları taşımaya hazır olmasalar da, AB'de her iki eski doğu bloğu ülkesini de tam üye yapmaya karar verdi.

Diğer taraftan, aynı dönemde sıkıntılarla boğuşan Yugoslavya ise bu politikaya dahil edilmedi. Bakıldığında yeni birlik olduğu için siyasi ve askeri bakımdan daha olgunlaşmamış olması nedeniyle, özellikle 20.y.y.'in sonlarına doğru artan Sırp milliyetçiliğinin devamında yarattığı kaoslar ve Yugoslavya'nın parçalanmasına kadar giden sürece AB dahil olmayıp, bölgeyi ABD'ye bırakmıştır. Yapılan NATO harekatı sonrası Yugoslavya parçalanınca, AB bölgeye yeni politikalar ile dahil oldu. Kimi kesimlerce kendi kabuğundan ilk defa çıktığı söylenilen AB, Kosova'daki Sırplar ve Arnavutlar arasında yaşanan soruna müdahil olmuş ve kendi birlik sınırları dışında bir alana el atmış olmuştur.

Bu süreç içerisinde AB, Balkanları Doğu ile Batı diye ikiye ayırmıştır. Slovenya, Romanya ve Bulgaristan AB'ye tam üye olma yolunda son adımları atmaktaydılar. Kalkınmışlık düzeyi bakımından güçlü durumda olan Hırvatistan da Yugoslavya'nın parçalanmasının hemen ardından üye adayı yapıldı ve AB ile müzakerelere başlamıştır. AB üyeliği için gerekli şartları taşımaktan uzak olan Makedonya ve Arnavutluk ile AB arasında daha güçlü bağlar kuruldu. Ahtisaari planını takiben bağımsızlığını ilan eden Kosova için de AB, üyelik için kapılarını açma kararı almıştır. Yaşanan olumlu gelişmelerin ardından AB bölgenin ismini ''Güney Doğu Avrupa'' (South East Europe, SEE) olarak değiştirmiş ve bölge tanımlamasında değişikliğe gidip bölgeyi AB'nin bir parçası haline getirmiş bulunmaktadır. Baktığımız da "Güneydoğu Avrupa" teriminin bilinen ilk kullanımı Avusturyalı araştırmacı Johann Georg von Hahn (1811-1869) tarafından yapılmıştır

(Edgar ve Karl, 2004: 663), ki bu terim Balkanlar'a göre biraz daha geniş bir bölgeyi kapsamaktadır.

Yugoslavya AB'nin bir arka bahçesine benzetiliyordu ve bu bölge de olan bitene sessiz kalmak imkansız görünüyordu. Haziran 1991'de Yugoslavya'daki kaosla karşı karşıya kalan dönemin AB Komisyonu Başkanı, aynı zamanda Lüksemburg Dışişleri Bakanı olan Jacques Poos'ta açıklamasında "*Avrupa hükümetlerinin Avrupa istikrarını tehdit eden bir krizde bulunması için özel bir sorumluluğu olduğunu*" söyledi. *"Bu Avrupa saatidir, Bu Amerikalıların saati değil." dedi* (The 'Yugoslav' Crisis In International Law, 1997). Yani Yugoslavya sorununa çözüm bulmak Avrupa'nın bir işidir, çünkü Yugoslavya Avrupa'nın bir parçasıdır ve bu iş başkasının kararına bırakılmamalıdır diyerek Balkanlar konusunda ki düşüncelerini ifade etmiştir.

Kosova'da kaos yaşanmaya başlamasıyla, Bosna'da ki hatayı tekrarlamamak için, başta Almanya ve Fransa olmak üzere, ABD, Birleşik Krallık, İtalya ve Rusya'dan oluşan İletişim Grubu (Contact Group) kurulmuştur. AB ve AK başkanlığına gözlemci statüsü verildi (Penttila, 2003: 27). Grubun amacı diyalog yoluyla Sırbistan'ı savaşı durdurma konusunda ikna etmekti. BM, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve NATO'ya ek olarak, Kosova'daki uluslararası politikayı izleyen ve denetleyen başlıca uluslararası grubu İletişim Grubu'dur. Grup toplantılarına AB Konseyi, AB Başkanlığı, AK ve NATO temsilcileri çoğunlukla katılmışlardır. İlk olarak Bosna'da ki krize bir yanıt olarak bir araya gelip oluşturulan bu grup, AB'nin Balkan politikalarını da şekillendirmiştir.

İletişim Grubu'nun, Kosova statüsünün çözümü için ''Yol Gösterici İlkelerin''de, herhangi bir anlaşmanın, Kosova'nın çok uluslu etnik kökenliliğini, kültürel ve dini mirasın korunmasını sağlamak, bölgesel güvenliği ve istikrarı güçlendirmek, Kosova'nın uluslararası örgütler ve uluslar arası finans kurumlarıyla etkili bir işbirliği yapmasını sağlamak ve Kosova halkı için kabul edilebilir olmasını sağlamak yer alıyordu (UN, 2006).

Altı millet İletişim Grubu, Kosova'daki gelişmeleri görüşmek üzere Brüksel'de bir araya gelmişlerdir. Raporlarda müzakerelerin başladığının ancak ayrıntıları sağlamadığına işaret ediyordu. Toplantıdan çıkan kararlar ayrıca AB'nin Balkan politikasının temel taşlarını oluşturmuştur.

Alınan kararlar; Sırp hükümetinin Arnavutlar ile diyalogu başlatması istenmiş, Kosova'da yaşayan Arnavut topluluğun dikkate alınması ve Sırbistan Hükümeti'nin bunları hiçbir şartı olmaksızın onaylaması umulmuştur (Liberty, 1998). Sırbistan, kendilerinden kabul etmeleri istenen kararları kabul etmeyip, antlaşmayı imzalamamıştır. Bunun üzerine diyalog yoluyla diplomatik yoldan bir sonuca varılamayacağını anlayan ABD liderliğinde ki NATO, askeri harekat yapmaya karar vermiştir. Harekata katılan Almanya ciddi destek vererek, AB'nin Balkanlara yönelik politikalarında büyük bir önderlik modeli sergilemiştir. Askeri faaliyetlerin sonuç vermeyeceğinin farkında olan Almanya, bu bölge coğrafyasında ağırlığınca ekonomik ve politik bazda politikanın yürütülmesinden yana bir vaziyet sergilemiştir.

İlerleyen zamanlarda İletişim Grubu Bakanları ile birlikte AB Yüksek Temsilcisi, AB Başkanlığı, Avrupa Genişleme Komiseri, NATO Genel Sekreteri, BM Genel Sekreteri, BM Kosova Özel Temsilcisi de dahil BM yetkilileri ve BM Özel Elçisi Martti Ahtisaari'nin de katıldığı, Kosova'nın gelecekteki statü sürecini görüşmek üzere New York'ta toplantı düzenlenmiştir.

Bölge de tarih boyunca işbirliğinden çok düşmanlığın olmasından dolayı, bir bölgesel işbirliği sağlanamadığı sürece ne ekonomi ne de siyasi bir istikrara kavuşulamayacağı kanısı bulunmaktaydı. Bunun için bir önlem almak amacıyla 3 Haziran 1999 tarihinde Almanya'nın AB Dönem Başkanlığı'nı sürdürdüğü dönemde ki girişimleriyle ve NATO hava savaşı harekatlarının sona ermesinin ardından, Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı (Stability Pact) Köln'de kabul edilmiştir. Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı (SP), AB tarafından başlatılan ilk uzun vadeli yapısal çatışma önleme politikasıdır. SP'nin amaçları içerisinde; anlaşmazlıkların çözülmesinden itibaren Güneydoğu Avrupa'da bir serbest ticaret bölgesinin kurulması, ekonominin canlanmasını teşvik etmek ve AB'yle karşılıklı yeni

anlaşmaların imzalanmasını içermektedir. Ayrıca SP, AB'nin genişleme süreçlerinde büyük önem teşkil ediyordu. 40'tan fazla ortak ülke ve kuruluş, Güneydoğu Avrupa ülkelerini "barış, demokrasi, insan haklarına saygı ve ekonomik refaha dönüştürme çabalarında bütün bölgenin istikrarını sağlamak için" güçlendirmeyi üstlenmiştir.

"Güneydoğu Avrupa ülkelerine seçtikleri siyasi, ekonomik ve güvenlik yapılarına tam entegrasyon için şartlar yaratmalıdır". Ayrıca, AB'nin İstikrar ve Ortaklık Anlaşması (SAA)'da dahil olmak üzere İstikrar ve Ortaklık Politikası (SAP), bölgede istikrarın artırılmasına ve ülkeleri AB'ye yakınlaştırmaya katkıda bulunmuştur. SP'nin imzalanmasından üç yıl sonra, Aralık 2002'de Kopenhag AB Konseyi, Batı Balkanlar'daki ülkelerin "potansiyel adaylar" olarak Avrupa perspektifini doğruladı ve onların AB'ye yaklaşma çabalarını destekleme kararlılığının altını çizdi (Bendiek, 2004). 17 Şubat 2008'de bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Kosova'da AB'ye tam üyelik yolunda potansiyel adaylar arasına dahil olmuştur. SP sayesinde AB Balkanları kendi kontrolü altına almıştır. Bununla beraber Balkan coğrafyasının gerek ekonomi gerekse sosyal düzeyinin aynı yapıya sahip olmamalarından dolayı, Balkanlarda ortak bir stratejinin oluşturulması da güçleşmiştir. Bu nedenle bölge ülkelerinden AB ile entegrasyon konusunda ulus-devlet görüşünden ziyade, küreselleşmenin önemini kavrayabilmeleri istenmiştir.

AB devlet başkanları ve hükümetler, Batı Balkan ülkelerinin tamamının nihai AB üyeliği ihtimaline sahip olduğunu ve kurulan kriterleri yerine getirdikleri taktirde Avrupa ailesinin bir parçası olacaklarını taahhüt etmiştir. AB, Selanik Zirvesinde Balkan coğrafyasında uzunca bir zaman yaşanan savaşların etkilerini yok etmek için Balkan ülkeleriyle bir araya gelip, yapılan yardımların arttırılacağını ve üyelik konusunda kapılarının açık olacağı mesajını vermiştir.

2006 yılında yürürlüğe giren Salzburg Deklarasyonuyla beraber Balkan ülkelerinin AB'ye üyeliği sürecinde Kopenhag Kriterleri ve Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi harici kurallar konulmuştur. AB'nin Balkan ülkelerine karşı farklı tutumlar sergilediği görülmüştür, öyle ki; 2009 yılının sonlarına doğru Sırbistan, Makedonya ve Karadağ'a vize muafiyeti uygularken (European Commision, 2009), diğer yandan Kosova'yı halen tam bağımsız bir ülke olarak tanımayan AB ülkeleri

bulunmaktadır. Dönemin Kosova Cumhurbaşkanı olan Atifete Jahjaga açıklamasında; Kosova'yı tanımayan ülkelerinin bu tutumlarının arka nedenlerinde kendi nüfusları içerisinde azınlık halkların önemli bir paya sahip olmalarının ve bu nedenden onların da bağımsızlık isteme ihtimali bulunmasının yatmakta olduğunu söylemiştir (Timeturk, 2012).

2.3. Avrupa Birliği ve Kosova İlişkileri

Bu bölümde AB ve Kosova ilişkileri ele alınmaktadır.

2.3.1. AB'nin Kosova'ya Yaklaşımı

1991 yılından itibaren Yugoslavya'nın parçalanmaya başlamasıyla birlikte balkan ülkeleri bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamıştır. AB bu dönemde bağımsızlıklarını ilan eden ülkeleri tanımayla, Yugoslavya toprak bütünlüğünü savunmak ikilemi arasında kalmıştır. Bunun akabinde de AB, Yugoslavya'da ki krize karşı müdahalede etkisiz kalmıştır. 1998 yılında Kosova'da şiddetli çatışmaların tırmanması sonucu AB, daha önce Bosna'da yaptığı hatadan ders çıkarıp, bunu bir daha tekrarlamamak adına Kosova sorununa çözüm için uluslararası çabalara yoğunluk vermiştir. Diplomatik çabaların çözüm sağlamaması üzerine NATO Kosova'ya askeri operasyonu başlatmış, Sırbistan'a da hava operasyonları düzenlemiştir. Bu sırada AK düzenlediği toplantıda Sırplardan şiddete son vermeleri gerektiğini yinelemiştir. NATO'nun operasyonundan sonra, Sırp güçlerin Kosova'dan ayrılmalarını öngören anlaşma ile çatışmalar sonlanmıştır.

2.3.2. Kosova'nın Statüsünün Belirlenmesi Sürecinde AB'nin Politikası

20 Kasım 2000 tarihinde düzenlenen Zagreb Zirvesi'nde, beş güneydoğu Avrupa ülkesi için SAP başlatıldı. Toplantı Fransa tarafından önerilmiş ve AB üye ülkeleri, AK Genel Sekreter Temsilcisi ve istikrarın sağlanması ve dernekleşme sürecine katılan ülkelerin Devlet Başkanları veya Hükümet Başkanları katılımcı olarak bir araya getirilmiştir. Bu AB'nin "dayanışma" bölgesi ülkelerini rahatlatmak

için bir jest olarak gösterildi. Kosova ise diğer Balkan ülkelerinden ziyade toplantıya çağrılmamıştır. O zamanlarda statüsünün belirsiz olması ve temsilinden kaynaklanan sorunlardan dolayı toplantıya davet edilmemiştir (Palokaj, 2015: 8).

20 Nisan 2005'te AK, Komisyon'un Kosova konusundaki kararlılığını güçlendiren "Kosova için Avrupa Geleceği" konulu Konseye Kosova hakkındaki Tebliği kabul etti. Konsey, 20 Ocak 2006'da, UNSCR1244 tarafından tanımlanan Kosova'da dahil olmak üzere Sırbistan ve Karadağ için bir Avrupa Ortaklığı'nı kabul etmiştir.

AB Genişleme Komiseri Olli Rehn, Komisyonun katkısını memnuniyetle karşılayıp, toplantıda şu demeçlerde bulunmuştur, "*Kosova'nın ekonomik sorunları statü sorunu çözümlenene kadar beklenemez. Amacımız tüm vatandaşların kendilerini güvende hissettiği ve eşit derecede muamele gördüğü çok ırklı bir Kosova inşa etmektir. Kosova'nın Avrupa hedeflerine doğru ilerleme sağlamasına yardım etmeye hazırız Sonuçta, Kosova'nın geleceği halkının elindedir* " (EC,A European Future for Kosovo, 2005). Bunun akabinde 01 Şubat 2006 tarihinde BM Kosova Özel Elçisi Martti Ahtisaari statü müzakerelerini başlatmıştır.

2.3.3. Bağımsızlık İlanından Sonra AB-Kosova İlişkileri

Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından AB ile ilişkilerde de yeni bir döneme girilmiş oldu. Bağımsızlık bildirimi Sırbistan ve birkaç AB üye ülkesi tarafından tanınmasa da, Kosova'nın yasal, ekonomik ve sosyal konulardaki ulusal politikalarını kademeli olarak AB'ye entegre etmeyi amaçlayan STM programını, gelecekte bir noktada devam ettirmesini engelleyememiştir.

Ekim 2009'da AK, AB üyeliği için aday ülkeler ve potansiyel aday olan ülkelerle ilgili yıllık ilerleme raporunda Kosova'da istikrarın devam ettiğini ancak kırılgan kaldığını belirtmiştir. AB Hukukun Üstünlüğü Kosova Misyonu (EULEX) Kosova'da konuşlandırılmış ve tamamen faaliyete geçmiştir.

Ayrıca Kosova'nın, hukukun üstünlüğünü sağlamak, yolsuzluk ve organize suçla mücadele, idari kapasitenin güçlendirilmesi ve Sırplarla birlikte diğer

azınlıklıkların korunması konusunda zorluklarla karşı karşıya kaldığını ve daha fazla çalışması gerektiğini açıklamıştır. Komisyon, ayrı bir belgede ise Kosovalı vatandaşları AB'ye daha yakın hale getirmeyi ve gerekli reformların üstesinden gelinmesi ve koşulların yerine getirilmesi halinde nihai vize serbestleştirme perspektifiyle vize diyalogu yapılmasını önermektedir (European Commission, 2009).

18 Şubat 2008 tarihi AK, Kosova'nın bağımsızlık ilanı konusunda ortak bir tepki üzerinde anlaşmaya vardı. Konsey, Kosova'nın kendine has bir dava olduğunu vurguladı ve üye devletlerin, Kosova ile olan ilişkileri konusunda uluslar arası hukuka uygun olarak karar vereceklerini açıklamıştır (European Commission, 2008).

Kosova, 15 Haziran 2008 tarihinde bir devlet anayasası imzaladı. Parlamento milletvekilleri metni oy kullanmadan onayladılar. Anayasa, Kosova'yı "bağımsız, egemen, demokratik, benzersiz ve bölünmez bir devlet" olarak laik bir cumhuriyet ilan etmiştir. Mecliste okunulan metinde; Kosova'nın geleceğini inşa ettiklerini, özgür, demokratik ve vatandaşları kucaklayan barışsever bir ülke olma yolunda kararlılığı ifade edilmiştir. Anlaşma 1999'da Sırbistan'la yaşanan krizin ardından BM'nin Kosova'yı himaye altına almasından dolayı, BM Misyonunun yerini Kosova'nın liderlerine ve AB önderliğindeki polis ve denetim görevlilerine teslim edecek olması nedeniyle Kosova Devlet Anayasası 15 Haziran itibarıyla yürürlüğe girmiştir (The Irish Times, 2008). Anayasanın 1. maddesinin ilk satırında şunlar yer almaktadır: ‘’*Kosova Cumhuriyeti, bağımsız, egemen, demokratik, ünik ve bölünmez bir devlettir* (Constitution of the Republic of Kosovo, 2008).

Kosova'da faaliyet gösteren iki ana AB organı var: EULEX ve AB Kosova Ofisi-Avrupa Kosova Özel Temsilcisi. EULEX, Kosova'da adli makamlara ve kolluk kuvvetlerine sürdürülebilirlik ve hesap verebilirlik konusundaki ilerlemelere ilişkin yardımcı olmakta ve bağımsız çok etnikli adalet sistemini ve çok etnikli polis ve gümrük hizmetlerini daha da geliştirip güçlendirmekte ve bu kurumların siyasi müdahaleden uzak, özgürce olmasını sağlamaktadır. EULEX misyonu uluslararası kabul görmüş standartlara ve Avrupa'daki en iyi uygulamalara bağlı kalmaktadır. AB Ofisi ise, Kosova'nın AB'ye yakınlığını teşvik etmek için kilit rol oynamaktadır.

AK’nin, Priştine'de ki temsilciliğinin ayrılmaz bir parçası olan Ofis, Brüksel kurumlarıyla kalıcı bir siyasi ve teknik diyalogun sürdürülmesini sağlamaktadır. AB Özel Temsilcisi, siyasi süreçte Kosova Hükümetine tavsiyelerde bulunmakta ve destek vermekte; Kosova'daki AB varlığı için genel koordinasyon sağlayıp; Kosova'da insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gösterilmesine katkıda bulunmaktadır. AB Konseyi, Yüksek Temsilcisi ve AK Başkan Vekili Federica Mogherini aracılığıyla 28 AB üyesi ülkeyi temsil eden hükümetler arası kuruluş olan AB Konseyi'ne rapor vermektedir (EULEX, 2013).

2009 yılında Sırbistan, Kosova’nın tek taraflı olarak ilan ettiği bağımsızlık ilanının yasadışı olduğu gerekçesiyle Lahey’de ki uluslararası Adalet Divanı’na başvuruda bulunmuştur. Tasarıya BM Genel Kurulun da 77 Evet, 6 Hayır ve 77 de çekimser oy kullanıldı. Hayır oyu verenler arasında ABD ve Arnavutluk bulunmaktaydı. Türkiye ise toplantıya katılmamıştır. Tasarının BM Genel kurulunda görüşülmesinin ardından aylar sonra 22 Temmuz 2010 tarihinde mahkeme Kosova ile ilgili kararını açıklamıştır. BM hâkimleri, Kosova'nın Sırbistan'dan bağımsızlık beyanının uluslararası hukuku ihlal etmediğine karar vermiştir (McElroy, 2009). Sırbistan hükümeti bu kararı kınamıştır. ABD ise bu kararı memnuniyetle karşılarken, Avrupa ülkelerini de Kosova'ya destek vermeye çağırdı.

BM Genel Kurulu Kararının ardından Kosova-Sırbistan arasında teknik diyalogun başlama aşamasına geçildi. 8 Mart 2011’de AB’nin denetiminde Brüksel’de gerçekleştirilen müzakereler de, Kosova’yı resmen tanımayı reddeden Sırbistan’ın diyalog sürecine olumlu yanıt vermesi önemli bir adım olarak görülmüştür (B92, 2011). Kosova’nın bağımsızlığını ilan etmesinden bu yana iki taraf arasındaki ilk görüşmeler gerçekleşmekteydi. Bunun akabinde 19 Ocak 2012’de AK, Kosova ile vize serbestleştirme diyalogunu başlatmıştır (European Commission, 2012). Kosova’da hukukun üstünlüğünü güçlendirmek adına AB bir dizi daha anlaşmalar yapmıştır.

30 Mayıs 2012 tarihinde AK, Kosova’da ‘’Hukukun Üstünlüğü Üzerine Yapısal Diyalogu’’ başlattı (Kosovar Civil Society Foundation, 2012). Genişleme ve Avrupa Komşuluk Politikası Komiseri Štefan Füle bu diyalogun, Kosova'nın yargı,

organize suç ve yolsuzlukla mücadele konusuna odaklanarak hukukun üstünlüğü konusundaki güçlükleri gidermek için Kosova'ya yardımcı olmak üzere tasarlandığını söylemiştir (BTI, 2014). 2008'de misyonunun başlatılmasından bu yana EULEX ve Kosova muadili üyeleri, sürdürülebilirlik, hesap verebilirlik, siyasi müdahale özgürlüğü ve çok etnikliğin Avrupa'da ki en iyi uygulamalara ve uluslararası standartlara uyum da dahil olmak üzere bazı ilerlemeler kaydetti. 1 Ocak 2013 tarihinde, mahkemelerde, devlet savcısında, Kosova Yargı Konseyi'nde, Kosova Savcılık Konseyi'nde ve Özel Savcılıkta yeni yasalar yürürlüğe girdi.

AB ile Kosova ilişki sürecinin devamında 14 Haziran 2012 tarihinde Kosova'nın vizesiz serbestleştirme yol haritası yayımladı. Kosova Hükümeti ise, Nisan 2013'te Vize Serbestleştirme Eylem Planını onayladı. Bu plan sayesinde Hükümet, belirlenen hedefleri dinamik bir yaklaşımla karşılamayı taahhüt etmiştir. AK, ülke enstitülerince yol haritasında belirtilen kriterlere ilişkin kaydedilen ilerlemeyi değerlendiren üç resmi rapor yayımlanmıştır. 4 Mayıs 2016'da AK, Kosova'nın Vize Serbestleştirme Yol Haritası'ndan kaynaklanan yükümlülükleri yerine getirdiğini değerlendirdiği için, Kosova için vize serbestleştirme önerisini onaylamıştır. Temmuz 2016'da Avrupa Parlamentosu Dışişleri Komitesi, vizelerin serbestleştirilmesi yönündeki tavsiyeyi onaylamak için Avrupa Parlamentosu'nun Sivil Özgürlükler Komisyonuna bir tavsiye göndermiştir. Bununla birlikte, söz konusu raporda, sürecin tamamlanması için önemli kabul edilen iki kriterin yerine getirilmesinin gerekliliği de vurgulanmıştır. Bu iki kriter arasında, Karadağ ile sınır anlaşmasının onaylanmasının yanı sıra; organize suç ve yolsuzluğun yüksek profiline ilişkin davalar, kesin mahkeme kararları ve tutuklamalar kaydı kurulması yer almaktaydı (Republic of Kosovo, Ministry of European Integration, 2016).

10 Eylül 2012'de Kosova için önemli bir adım atıldı ve ‘’Denetimli Bağımsızlığa’’ son verildiği ilan edilmiştir. Denetimli bağımsızlığının sona ermesinin tam bir ay sonrasında AK, AB ile Kosova arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması yapmanın yasal bir engel bulunmadığını açıkladı ve 10 Ekim 2012’de Komisyon, fizibilite çalışmasını AB ve Kosova arasında bir İstikrar ve Ortaklık Anlaşması (SAA) için yayımladı (Arkan, 2015: 157).

19 Ekim 2012 tarihinde Brüksel'de, Belgrad ve Priştine'nin AB yolunda ilerleme kararlılıkları, ikili uyuşmazlıklar olmasına rağmen, her iki hükümetin de müzakere masasına oturmaya razı olmasında belirleyici etken olmuştur (Vogel, 2012).

25 Temmuz 2014 yılında AB ve Kosova ilişkilerin de bir ileri ki sürece geçilmiştir. AB ve Kosova baş müzakerecileri, AB ile Kosova arasındaki SAA'yı Brüksel'de başlattı. Dönemin Avrupa Komşuluk Politikası ve Genişleme Müzakereleri Komiseri Johannes Hahn açıklamasında: "*Bu anlaşma AB-Kosova ilişkileri için bir kilometre taşıdır ve Kosova'nın çok gerekli reformları yapmasına, ticaret ve yatırım fırsatları yaratmasına yardımcı olur ve Kosova'yı sürdürülebilir bir ekonomik büyüme yoluna sokup, özellikle gençler için gerekli iş olanaklarına yol açabilir*" ifadelerine yer vermiştir (Council of the EU, 2015). SAA, Ekim 2013 ile Mayıs 2014 arasında görüşülmüş, Temmuz 2014'te başlanmış ve AB Konseyi 22 Ekim 2015 tarihinde imzalanması üzerinde anlaşmıştır. 1 Nisan 2016 tarihinde de AB ile Kosova arasındaki İstikrar ve Ortaklık Anlaşması yürürlüğe girmiştir (Republic of Kosovo, Ministry of European Integration, 2016).

2.3.4. Kosova'nın AB Yolunda Karşılaştığı Engeller

AB, Sırbistan'dan Kosova'nın bölgesel organizasyonlara katılımını, hem AB ile daha hızlı entegrasyon hem de öncelikle ekonomisi için Kosova halkı için engellemeyi bırakması gerektiğini öngörmektedir. Ancak Sırbistan'ın AB üyeliği süreci ve Kosova ile olan ilişkilerinin normalleştirilmesi süreciyle bir çakışma söz konusuydu. Bu nedenle, Kosova ile ilişkilerin tam olarak normalleştirilmesi, AB üyeliği konulu müzakerelerle hem Sırbistan hem de Kosova'yı nihai ve aynı bir hedefe getirerek sağlamaktaydı: o da ortak bir Avrupa geleceği idi. AB entegrasyonu Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesinden bu yana önemli bir hedef olarak görülmektedir. AB, bölgedeki her ülke için gerekli kriterleri karşılamadan birliğe dahil olamayacaklarını sık sık ifade etmektedir.

Ancak, Kosova ve Sırbistan'da devam eden diyalog, iki tarafın AB yolunda önündeki engellerin bir kısmının ortadan kaldırılmasına yardımcı olabileceğini

söyleyen AB'nin Dışişleri ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton'ın sözcüsü Maja Kocijanciç, konuşmasının devamında: *''iki tarafın da uğraşması gereken geçmişi göz önüne alındığında, diyalogu AB'ye giden yolda engelleri kaldırma fırsatı olarak görüyoruz ve iki tarafın da entegrasyon yolunda ilerleme kaydetmek için sorunları çözmesi gerekiyor''* ifadelerine yer verdi (Kosova in EU, 2011). Ancak tüm bunların yanı sıra AB yolunda bir takım engellerde söz konusu olmuştur.

28 üyeden oluşan AB'de 5 üye ülke İspanya, Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi, Slovakya ve Romanya; Kosova'nın bağımsızlığını daha tanımamaktadır. Aday ülkelerin üyelik için 28 üyeden de kabul görmesi gerekmektedir, ki bu Kosova'nın AB yolunda bir engel yaratmaktadır. Bu ayrıca AB içerisinde, Kosova'nın nihai statüsüyle ilgili olarak var olan çelişkileri de göstermektedir.

Kosova'nın AB'ye üyeliği sürecinde bir diğer engeli ise iç sorunlarıdır. Sırbistan ile ilişkiler normalleşmiş ve tüm AB üye ülkeleriyle sıkıntılar çözülmüş olacak olsa bile Kosova'da rüşvetin yaygın olması, işsizlik oranlarının yüksek seyretmesi, organize suç örgütlerinin bulunması, ekonominin halen gelişmemiş olması, demokrasinin zayıf düzeyde olması gibi iç problemler de, AB'ye üyelik yolunda bir engel oluşturmaktadır.

Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün (Transperency International) 2018 yılında yayımladığı yolsuzluk algı endeksinde Kosova üç puanlık bir yükselişle hafif bir ilerleme sağlamıştır. Yayımlanan son raporda 10 sıra yükselme sağlayan Kosova, 2017 yılı raporunda 39 puanla 85.sırada yer aldı (Transparency International, 2018). Bölge ülkelerinden Arnavutluk, Bosna Hersek ve Makedonya sıralamada Kosova'nın gerisinde kalmıştır. 2017 Yolsuzluk Algılama Endeksi, ülkelerin, bireylerin haklarını ne derece sağlamlaştırdıkları, sivil toplumun gücü ve ifade özgürlüğü algılarını incelemek suretiyle yolsuzluğu ölçmektedir.

III. BÖLÜM

3. FİNANSAL ENTEGRASYON

Gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan çoğu ülkede (Brezilya, Mısır, Hindistan, Endonezya, Meksika, Nijerya, Çin, Türkiye v.b.) sermaye akışlarını kısıtlayıcı politikalar 20.yy. sonlarına kadar çokça uygulanmıştır. Sermaye akışlarını önlemek maksadıyla ülkeler, yurttaşlarından bilhassa yanlarında dövizin var olmasını, yerli olmayan şirketlerin hisse senetlerini almalarını kısıtlamış ya da yasaklamıştır. İlerleyen zamanlarda yapılan araştırmalar sonucu, uygulanan bu kısıtlayıcı politikalar kısa vadede başarılı olsa da, uzun vadede başarısız kaldığı ve ülke ekonomisini zor durumlarda bıraktığı görülmüştür. Bundan dolayı gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, ulusal finans piyasalarını birbirinden ayıran engelleri yok edip, uluslararası olarak sermaye akımlarının önem kazandığı finansal entegrasyon aşamasına girilmiştir. 1980 yılından sonra ülkelerin finansal piyasalarının içe dönük yaklaşımdan dışa dönük yaklaşıma geçmesiyle yani uluslararasılaşmayla birlikte, yüksek miktarda paraların dış ülkelerde dolaşımda olduğu gözlemlenmiştir. Bunun akabinde de ülkelerin yabancı sermayeyle ilişkin yapılan işlemlerde ki sınırlamalar ortadan kalkmıştır.

Bir diğer tabirle finansal entegrasyon, komşu, bölgesel ve küresel ekonomilerde ki finansal piyasaların birbirine yakından bağlı olduğu bir olgudur. Gerçek finansal entegrasyonun çeşitli biçimleri şunları içerir: Finansal kurumlar arasında bilgi paylaşımı; finansal kurumlar arasında en iyi uygulamaların paylaşılması; finansal kurumlar arasında en ileri teknolojilerin (lisanslama yoluyla) paylaşımı; şirketler, uluslararası sermaye piyasalarında doğrudan borçlanmakta; Yatırımcılar doğrudan uluslararası sermaye piyasalarına yatırım yaparlar; yeni tasarlanan finansal ürünler yurt içinde inovasyona tabi tutulmakta ve uluslararası sermaye piyasalarında satılmakta ve satın alınmaktadır. Farklı ekonomilerde finansal kurumlar arasında yeni tasarlanmış finansal ürünlerin hızlı adaptasyonu ve kopyalanması; sınır ötesi sermaye akımları; yurtiçi finansal piyasalarda yabancı katılım. Başlıca olarak finansal entegrasyon, finansal özgürleşme aşamasının bir neticesidir.

Finansal entegrasyon diğer entegrasyonlar için de önemlidir. Örneğin, para politikası, finansal sistem üzerinden uygulandığından, para politikasının düzgün ve etkili bir şekilde işlemesini garanti altına almak için bu sistem mümkün olduğunca verimli olmalıdır.

3.1. Kavram Olarak Finansal Entegrasyon

Entegrasyon kavramsal olarak, uyum ve bütünleşme anlamlarını taşımaktadır. Ekonomik entegrasyon ve finansal entegrasyonda bu neticede, kısıtlamaların kısmi veya tamamen kaldırılması yoluyla farklı devletler arasındaki ekonomik politikaların ve finansal piyasaların birleştirilmesi, uyumlaştırılmasıdır.

Bu bölümde finansal entegrasyon'un tanımı, tarihsel gelişim sürecini, finansal entegrasyon teorileri ve finansal piyasaları incelenecektir.

3.1.1. Finansal Entegrasyonun Tanımı

Literatür, finansal entegrasyon kavramıyla ilgili çeşitli alternatif tanımları sağlamaktadır. Avrupa Merkez Bankası (ECB) finansal entegrasyonla ilgili hizmetlerin tamamen entegre olduğu bir finansal piyasaya göre tanım yapmıştır (Baele ve Hördahl, 2004: 6-8). Entegre olmuş bir finansal piyasada:

- Piyasa katılımcıları finansal araçlarla piyasada işlem yapmaya karar verdiklerinde tek bir kural seti ile karşı karşıya kalırlar;
- Finansal araçlara ve hizmet grubuna eşit erişim hakkı vardır;
- Piyasada işlem yapacakları zaman eşit şekilde muamele yapılacaktır.

Finansal piyasa entegrasyonunun bu tanımı üç önemli özellik içermektedir. Finansal yapılar, tüm finansal aracıları, kurumları veya pazarları ve bunların hane halkı, hükümetler ve şirketler için ve bunların fonları ile ilgili olarak birbirleriyle nasıl ilişkilendiğini kapsar. İkincisi, arabuluculuk sürecindeki sürtüşmeler yani, kurumlara ya da piyasalara ya sermayenin erişimi ya da yatırımı, finansal entegrasyon tamamlandıktan sonra devam edebilmektedir. Finansal entegrasyon, farklı alanlardaki mevcut sürtüşmelerin simetrik veya asimetrik etkileri ile ilgilidir.

Sürtüşmeler varlığında bile, bu alanları simetrik olarak etkilediği sürece, birçok alan finansal olarak bütünleştirilebilir. Ancak, sürtüşmelerin bölgeler üzerinde asimetrik etkileri varsa, finansal entegrasyon süreci tamamlanma noktasına ulaşamaz. Üçüncüsü, finansal bütünleşmenin tanımı, bir finansal piyasanın iki bileşenini, yani yatırım fırsatlarının arzını ve talebini birbirinden ayırmaktadır. Tam entegrasyon, kendi kaynak bölgeleri ne olursa olsun, hem yatırımcılar için hem de firmalar için bankalara veya ticaret, takas ve ödeme platformlarına aynı erişimi gerektirir. Buna ek olarak, bir kez erişim sağlandıktan sonra, tam entegrasyon, yalnızca orijin yerlerine dayalı olarak karşılaştırılabilir piyasa katılımcıları arasında ayrım yapılmamasını gerektirmektedir.

Finansal piyasa entegrasyonunun tanımında kullanılan bir diğer kavram, 'Tek Fiyat Yasası'dır (Stavarek & Repkova, 2011). Tek fiyat yasası, varlıkların aynı risklere ve getirilere sahip olması durumunda, nerede işlem yapıldığına bakılmaksızın aynı şekilde fiyatlandırılması gerektiğini belirtir. Tek fiyat yasası tutmazsa, arbitraj fırsatlarına yer vardır. Ancak, eğer sermaye yatırımı ayrımcılık yapmıyorsa, o zaman herhangi bir yatırımcı, herhangi bir arbitraj fırsatından yararlanma hakkına sahip olacaktır, ki bu da varlığını sona erdirecek ve böylece bir fiyat kanununun geçerliliğini geri yükleyecektir.

Baltzer, M.'e göre ise yine de, tek fiyat yasasının doğrudan uygulanamadığı durumlar vardır (Baltzer ve Manganelli, 2008: 3). Örneğin, bir varlığın başka bir ülke veya bölgede ki borsada listelenmesine izin verilmeyebilir, ki bu bizim tanımımıza göre finansal entegrasyon için bir engel teşkil edecektir. Diğer bir örnek, hisse senedi veya şirket tahvili gibi varlıklar tarafından temsil edilir. Bu menkul kıymetler farklı nakit akışları ve çok heterojen risk kaynakları ile karakterize edilir ve bu nedenle fiyatları doğrudan karşılaştırılamamaktadır.

Bu nedenle, stoklara ve varlıkların akışlarına dayalı alternatif tedbirler (şoklara dayalı önlemler) yanı sıra, genel şokların fiyat üzerindeki etkilerini araştıranlar (habere dayalı önlemler), fiyat karşılaştırmalarına dayanan tedbirleri (fiyat temelli önlemler) yararlı bir şekilde tamamlayabilirler.

Ho ise finansal piyasa entegrasyonunun resmi bir uluslararası anlaşmanın yürürlüğe konmasıyla devam edebileceğini gösterip, iki ayrı unsura işaret etmektedir (HO, 2012: 3-8). Bunlardan biri, finansal sıkıntılarla uyumlu veya işbirliğine dayalı politika yanıtlarının sağlanmasıdır. Diğeri ise, finansal sistemlerin düzenlemelerinin uyumlaştırılması da dahil olmak üzere, üye ülkeler tarafından sınır ötesi finansal operasyonlar üzerindeki kısıtlamaların ortadan kaldırılmasıdır. Her iki unsur da bölgesel finansal piyasaların tam bir birleşimini ve üye ülkeler arasındaki vergileri ve düzenlemeleri gerçekleştirmek için gereklidir.

Brouwer ise finansal piyasa entegrasyonunun bir ekonomide ki finansal piyasaların diğer ekonomilerle ya da dünyanın geri kalanındakilerle daha yakından entegre hale geldiği bir süreç olduğunu ileri sürmektedir (Brouwer, 2005: 269-298). Bu, sermaye akışlarında bir artış ve farklı ülkelerdeki işlem gören finansal varlıkların fiyat ve getiri eğilimini eşitlemek anlamına gelmektedir. İdeal olarak, finansal kurumlar bankacılık, hisse senedi ve diğer finansal piyasalar arasında bağlantı kurarak, sınır ötesi finansal hizmetleri işletebilecek veya sunabileceklerdir. Finansal entegrasyon, açık anlaşmalar olmadan da ortaya çıkabilir. Bu tür bir entegrasyon biçimleri, yabancı bankaların iç pazarlara girişi, sigorta pazarlarına ve emeklilik fonlarına dış katılım, yurtdışındaki menkul kıymet alım satımı ve uluslararası piyasalardaki yerli firmalar tarafından doğrudan borçlanmayı içerebilir.

Finansal entegrasyonla ilgili ifade edilen tanımlara genel bir açıklama yapmak gerekirse; Finansal entegrasyon para ve sermaye piyasaları arasında bulunan sınırların ortadan kaldırılmasıdır, yani bir finansal bütünleşmedir.

3.1.2. Finansal Entegrasyon Tarihçesi

Aslında finansal entegrasyonun tarihi ile ilgili olarak, başlangıcının 1690’lara kadar uzandığı düşünülmektedir. Konuyu inceleyen iktisatçı tarihçiler, uluslararası finansal entegrasyonun görünürde de yüksek olduğu iki erken döneme işaret ediyor. Bunlardan biri klasik altın standardıydı, kırk yıllık veya 1870'lerin ortalarından 1914'e kadar süren bir süreç. Bir diğeri daha önce, 1690'larda başlayan ve Fransız Devrimi'nin başlangıcında sona eren yaklaşık yüzyıla gelindiğinde ortaya

çıkmaktadır. Ama Fransız devriminin başlamasıyla birlikte kesintiye uğramış bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Neal, 1990: 142). 17. yüzyılın sonlarında dünyanın ticaret imparatorluğunun hakimi, Amsterdam'da bankacılık, döviz ticareti, hisse senedi ticareti ve külçe alım satımının yapıldığı en önemli finans merkezi olan Hollanda Cumhuriyeti olmuştur. Amsterdam Borsası, birçok farklı türde menkul ve mal alışverişinin yapıldığı bir dünya pazarı olarak konumlanmıştır. Bu dönemde, Londra ve Amsterdam'ın da finansal olarak sıkı bir şekilde bütünleştiği bir dönem olmuştur.

Bu bölümde, ilk olarak yukarıda da tanımlamaya çalıştığımız finansal entegrasyon bölümünün çeşitli özelliklerini, 1690'dan 1789'a, 1875'ten 1914'e ve 1975'den 1998'e kadar olan dönemlerde ele alınacaktır.

13. yüzyıldan, 16. yüzyıla kadar, İtalyan şehir devletleri hem ticaret hem de finans alanında güçlü hüküm sürdüler. Ancak ondan sonra ki yüz yıl boyunca, durum dramatik biçimde değişmiştir. 17. yy.'ın sona ermesiyle birlikte Hollanda Cumhuriyeti dünyanın en önde gelen ticaret imparatorluğu konumundaydı ve Amsterdam'da en önemli finans merkeziydi. Bankacılık, döviz ticareti, hisse senedi ticareti ve altın ticareti Amsterdam'da yapıldı. Dahası, Amsterdam, Hollandalı yatırımcıların başta İngiltere olmak üzere yurt dışında yönettiği fonlar için bir kanal vaziyeti oluşturmuştur. Bu dönemin Hollandalıları finansal yenilikçiler ve aktif uluslararası arbitrajlardır.

Vadeli işlem sözleşmeleri, marjlar, kısa satışlar ve modern olarak baktığımız birçok finansal piyasa enstrümanı ve tekniği bu dönemlerde Hollanda'da yaygındı. Hollanda finansal ticaret faaliyetlerinin merkezi olan Amsterdam Borsası, bu dönemin gidişatında, hem işlem gören varlıkların türlerini hem de coğrafi odağını büyük ölçüde arttırmıştır.

17. yüzyılın ilk yıllarında Hollanda Doğu Hindistan Şirketi hisseleri, az sayıda emtia ve kambiyo senedi tek ticaret aracıydı. 18. yüzyılda ise, Amsterdam Borsası, geniş bir menkul kıymet ve emtia alım satımının yapıldığı bir dünya pazarı haline geldi. Bu yıllar boyunca, Londra maddi olarak Amsterdam ile yakından

bağlantılı hale gelmiştir. İngiltere'de ki finansal krizde Amsterdam, Londra için istikrar sağlayıcı güç sağlayan kıdemli ortak oldu. Buna karşılık İngiltere, ancak 17. yüzyılın sonunda bir finansal güce dönüşmeye başladı.

Bu süreçteki ilk olay, 1694 yılında İngiltere Merkez Bankası'nın, hükümetin finansal durumunu geliştirmek için geniş bir önlem paketi olan Tonaj Yasası'nın bir parçası olarak kiralanması olmuştur. İngiltere'de ticari bankacılık takip eden yıllarda hızla gelişmiştir. Londra bankalarının sayısı 1750-65 yıllarında 25 ila 30 arasında arttı, 1770'de 50, 1800'de ise 70'e yükselmiştir. Bu dönemde Londra Borsası kurulmuş ve döviz piyasasında aktif bir pazar başlamıştır. Devamında şimdi olduğu gibi, bilgi ve finans yakından bağlantılıydı. 1681 yılında, finansal piyasa fiyat tekliflerini düzenli olarak raporlayan ilk yayın kurulmuştur. Birçok rakip diğer yayınlarda bunu takip etmiştir.

En çok bilinen ve en uzun süredir faaliyet gösteren iki haftalık kurs, 1697'de Londra'da ki bir broker ve Huguenot göçmeni olan John Castaing tarafından kurulan ve 1730'larda ölümüne kadar onun tarafından ve sonraki seksen yıl boyunca çeşitli yayıncılar tarafından yayınlanan iki haftalık değişim kursu olmuştur. Londra daha sonra adım adım büyük dünya finans merkezine dönüşmeye başlamıştır.

1870'lerin ortasından I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar ki dönem, altın standardının en parlak zamanları olmuştur. Aynı zamanda tüm göstergelerle, önemli bir ekonomik ve finansal entegrasyon dönemi olmuştur. Çeşitli çağdaş kaynaklardan elde edilen dönem ve niteliksel kanıtlar üzerine yapılan çalışmalar, o yıllarda menkul kıymetlerin ve döviz piyasalarının, dünyanın gördüğü en entegre ülkeler arasında olduğunu göstermektedir. Stok ve tahvil piyasaları güçlü bir uluslararası boyuta sahip idi. Uluslararası arbitraj faaliyetleri daha yaygın hale gelmiştir. Tüm büyük ülkelerde ticari ve yatırım bankacılığı sistemleri daha yakın bağlantılar geliştirmiştir.

İlerleyen yıllarda finansal piyasalarda önemli bir kurumsal değişim zamanı olmuştur. Görünen o ki, finansal entegrasyon büyük ölçüde arttı ve artmaktadır. Reel döviz kuru oynaklığında keskin bir artış ve bu yıllarda artan riskle karşı karşıya kalan uluslararası finans kurumları bu zorluklarla baş etmek için birlikte çalışmıştır.

Uluslararası sermaye hareketliliği, sermaye kontrolleri, faiz tavanı gibi uluslararası sermaye hareketliliğine ilişkin düzenleyici kısıtlamalar zayıflamış ve bu düzenleyici çerçeve yeni piyasa ortamında maliyetli olduğu için kaldırılmıştır. Yeni geliştirilen finansal araçlar ve yeni piyasalar, yatırımcıların döviz kuru oynaklığının etkilerini hafifletmesine olanak tanıdı. Bütün olarak bakıldığı zaman kurumlardaki bu değişikliklerin artan volatilitenin etkilerini dengelediğinden daha fazla olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda, 1980'lerin başlarında Walter Wriston tarafından yazılan bir yazıdan alınan alıntıyı dikkate almak gerek; Citibank'ın eski başkanı ve bu dönemin finansal değişimlerinin baş mimarlarından biri; günümüzde çok az örnek haricinde, ulusal sınırların artık bilgi, fikir ya da finansal verilerin yayılmasına karşı savunmasız kaldıklarını söylemiştir. Buna örnek olarak da Avro para piyasalarını verip, onu kimsenin tasarlayıp, kontrol etmediğini; teknoloji ile geliştirilen kontroller vasıtasıyla yönetildiğinin altını çizmiştir (Frieden, 1987: 166).

Roma Antlaşması'nın taslaklarının oluşturulduğu bu dönemlerde, devam etmekte olan Bretton Woods sisteminin[3] istikrar sağlama konusunda sorunsuz devam edeceği beklentisiyle, antlaşmada para politikalarına dair sadece kısıtlı bir diyaloga yer verilmiştir. Ama bu süreci takiben ileri ki yıllarda meydana gelen ekonomik gelişmelerle beraber Bretton Woods sisteminin sürdürülebilirlik konusunda bir kısım sıkıntılar oluşmaya başlamıştır. 1969 yılında düzenlenen Lahey Zirvesinde, Ekonomik ve Parasal birlik, entegrasyon bakımından Avrupa'nın nihai amacı haline gelmiştir. ABD'nin doları dalgalanma pozisyonuna bırakmasıyla, güvensiz bir ortam oluşmuş ve proje durdurulmuştur. Ancak 1971 yılında Bretton Woods sisteminin çökmesiyle birlikte dönemin 12 AET üyesi devlet tarafından Tek Avrupa Yasası (SEA) önce 17 şubat 1986 yılında Lüksemburg'da, sonra da 28 Şubat 1986'da Lahey'de imzalanmıştır . Bu süreci takiben 3 yıl sonra 1989'da o dönemin AB komisyonun başında bulunan Jacques Delors, hazırlanması 10 yıl süren Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği esasına dayalı üç aşamalı bir taslak planı takdim

[3] Bretton Woods Sistemi: Bretton Woods anlaşması ile Dolar, altına dönüşebilen tek para birimi olarak kabul edilmiş ve 1 ons altın 35 dolar olacak şekilde düzenlenmiştir. ABD dış talep olduğunda doları bu tutar karşılığında altına çevirmeyi kabul etmiştir.

etmiştir. 1991'de AET anlaşmasının değişime uğramasıyla beraber para birliği kurumsal bir yapıya bürünmüştür. 1992 yılında Maastricht Antlaşmasının ardından AB liderleri Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) oluşturulması için bir mutabakat sağlamışlardır. Bu birliğin oluşturulmasının nihai hedefi, döviz kurlarının sabitlenmesi ve AB içinde istikrarlı bir ekonomi büyüme potansiyelini sağlamaktır. Bu bağlamda EPB, AB'ye üye olan ülkelerin ekonomik ve parasal politikalarının entegrasyonunun sağlanması ve ortak para birim olarak Avro'nun kullanılması aşamasında faal hale getirilmiştir. EPB, ekonomik entegrasyonun temel aşamasıdır. Delors'un 3 aşamalı taslak planına değinecek olursak:

Temmuz, 1990'de yürürlüğe giren birinci aşamayı başlıca oluşturan öğeler sermaye dolaşımlarında tam liberalizasyona sahip olunması ve üye ülkelerin ekonomi ve para politikalarının entegrasyonlarının sağlanmasıdır. Bu aşama 3.yıl sonunda 1993 yılında sonlanmıştır.

1994 yılında uygulanmaya konulan ikinci aşamada ise, bir Avrupa Para Enstitüsü (EMS) oluşturup, Para Birliğinin, ECB'ye dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Bununla beraber kamudaki toplam bütçe açıklarının Merkez Bankaları ile finanse edilmesi önlenmiş, para politikaları yakın takibe alınmıştır. Böylece üçüncü aşamaya geçmeye yönelik gerekli altyapıları oluşturabilmek adına EMS kurulmuştur.

1999 yılında resmen üçüncü aşama başlamıştır. Finansal ve ekonomik bakımından farklılıkları olan 11 AB üye ülkesi para politikalarına ilişkin tüm yetkileri ECB'ye aktarmıştır. 1 Ocak 2002 tarihi itibarıyla AB'nin yeni resmi parası Avro kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde 19 AB üye ülkesinin yanı sıra, AB üyesi olmayan Kosova ve Karadağ'ın da aralarında bulunduğu 6 ülke daha Avro'yu kullanmaktadır.

Ekonomik ve parasal birliğin son aşaması olan Avro'nun ortak para birimi olarak kabul edilmesinin ardından, Avrosistem oluştu. Avro Bölgesi'nin tek resmi para birimi olarak avroyu kabul eden AB üyesi devletler kolektifinin bir parasal otoritesi olarak karşımıza çıkan Avrosistem ECB ve Avro Bölgesi'nin bir parçası olan 19 üye ülkenin ulusal merkez bankalarından oluşmaktadır (NBB:What is the

Eurosystem?, 2014). Ulusal merkez bankaları ECB'nin para politikasını uygulamaktadır.

Avrosistem'in temel amacı fiyat istikrarıdır. İkincil hedefler arasında ise finansal istikrar ve finansal entegrasyon bulunmaktadır. Avrosistem'in misyon bildirgesi, ECB ve ulusal merkez bankalarının hedeflere ulaşmada ortaklaşa katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Avrosistem bağımsızdır; Avrosistem ile ilgili görevleri yerine getirirken, ne ECB ne de bir ulusal merkez bankası ne de karar verme organlarının herhangi bir üyesi herhangi bir harici kuruluştan bilgi alabilir veya talimat alabilmektedir. Topluluk kurumları, organları ve üye devletlerin hükümetleri, görevlerini yerine getirirken ECB'nin veya ulusal merkez bankaların karar organlarının üyelerini etkilemeye çalışamazlar. Avrosistem, Avro Bölgesi'nin bir parçası olmayanlar da dahil olmak üzere, 28 Avrupa Birliği üyesi ülkenin merkez bankalarını içeren Avrupa Merkez Bankaları Sisteminden (AMBS) farklıdır. Kosova'nın bu kuruma üyeliği ile ilgili statü durumu Karadağ ile birlikte, diğer ülkeler tarafından potansiyel kabulü olan ülke konumundadır.

Kosova'daki yakın geçmişe baktığımız zaman, 1990'ların sonlarında yaşananların ardından, diğer para birimleri özellikle Deutsche Mark, dinarın yanında yaygın olarak kullanılmıştır. Eylül 1999'da UNMIK Kosova'da ödemeler ve sözleşmeler için dövizlerin kullanılmasına izin veren yani diğer para birimlerini de kabul eden bir yönetmelik çıkarmış; Ve bu statükoyu tanımıştır. Böylece, Yugoslavya'ya ait sermaye kontrollerinin yanı sıra, yurtiçi işlemler için yabancı para kullanımlarına ilişkin Yugoslavya kısıtlamaları bir kenara bırakılmıştır. Yabancı para birimleri artık Kosova'daki ödeme ve sözleşmeler için serbest ve yasal olarak kullanılabilir hale gelmiştir (Mitra, 2001: 22).

Yugoslav dinarı hiçbir zaman resmen dolaşımdan geri çekilmemişti, fakat kullanımı da teşvik edilmemiştir. Almanya gibi, Kosova'da 1 Ocak 2002'de avroya geçmiştir. Avro ile yapılan bu değişiklik, ECB ve Euro bölgesindeki birçok ulusal banka ile işbirliği içinde gerçekleştirilmiştir. Aralık 2001'e kadar, yaklaşık 100 milyon avro nakit, Kosova'nın Bankacılık ve Ödeme Makamı'na yüklenmiştir (Svetchine, 2005: 252-256).

3.1.3. Finansal Entegrasyon Teorileri

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunun kapalı ya da yarı açık bir ekonomiye sahip olmaları nedeniyle, hükümetler finans kesimi alanında tam denetime sahiptirler. Bu nedenle sınırlama ile denetleme sistemleri geliştirilmiştir. Bu beraberinde ülkelerin denetim ile finansal özgürleşme arasında bir açmazla karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur. Nedeni, bir taraftan ülke ekonomisin kalkınmasına hız vermek için daha geniş çapta yatırıma ihtiyaç gerekirken, diğer taraftan ise fonların gereken miktarda olmamasıdır. Bu da beraberinde gelişmekte olan ülkelerin, yatırımla ilgili yapılması düşünülen projeleri için ciddi bir engel yaratmaktadır.

Hükümetler de bu durumda bir ‘’finansal baskı’’ (financial repression) politikasını benimsemektedirler. Finansal baskı, faiz oranlarını enflasyonun altında tutmak ve ülkenin tasarruf sahiplerine etkili bir şekilde vergi uygulamak suretiyle yapılmaktadır. Bunun tersi ise ucuz kredilerin ve kredi ürünlerinin ekonomik büyümeye yol açabilecek borçlanmaya müsait olmasıdır. Finansal baskı aynı zamanda hükümetlerin sermayeyi kontrol etmeleri ve vatandaşlarının iç hükümet borçlarının büyük kısmını tüketmesini sağlamak için de yararlıdır. Bu, bir ülkenin nüfusunun artık tasarruflarına yatırım yaparken artık pek çok seçeneği olmadığı anlamına gelmektedir (Pham, 2017). Ancak finansal baskı politikalarına bir takım eleştirilerde gelmiştir.

Ronald Mc Kinnon ve Edward Shaw finansal baskı kavramını ilk açıklayanlardır (World Economy). Teorik olarak etkin bir finansal sisteme sahip bir ekonomi, verimli sermaye tahsisi yoluyla büyüme ve gelişme sağlayabileceğini söyleyen McKinnon ve Shaw, finansal baskıya eleştiri olarak, gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere pek çok ülkenin, özellikle de gelişmekte olan ülkelerin, hükümet müdahaleleri ve düzenlemeleri ile finansal sektörde rekabeti kısıtladığını iddia etmişlerdir. Onlara göre baskı altındaki bir finans sektörü hem tasarruf hem de yatırımları teşvik etmemektedir, çünkü geri dönüş oranları rekabetçi bir pazarda elde edilenden daha düşüktür. Böyle bir sistemde, finansal aracılar tam kapasiteyle

çalışmamakta ve tasarrufun verimli bir şekilde yatırımlara yönelememesini, akabinde de genel ekonomik sistemin gelişmesini engellemektedir.

Bu bağlamda bu bölümde finansal serbestleşmeye yönelik Neo-Klasik, Yapısalcı, Neo-Keynezyen, Post-Keynezyen ve Spekülatif gelişme teorilerine yer verilmektedir.

3.1.3.1. Neo-Klasik Teori

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Ronald Mc Kinnon ile Shaw finansal baskı yaklaşımlarında, gelişmekte olan ülkelerin yürütülmekte olan ekonomi politikalarında ortak yönlerinin piyasalara müdahale edilmesi olduğunu ifade etmişlerdir. Bu politika ile en çok bağdaşlaşan Keynezyen teorisine göre faiz politikalarında düşüşe gitmek yatırımları da arttıracaktır. Bu nedenle ülkelerin çoğu bu politikayı benimsemişlerdir, ki böylece finansal piyasaları hükmetmeye çalışmakla reel kesimde refahın artırılması amaçlanmıştır.

Neo-klasik teorisi uyarınca, 20. yüzyıl ortalarından başlayarak gelişmekte olan ülkelerde hayata geçirilen "finansal baskı" politikaları, tasarrufların düşüşe geçmesine, ayrıca finansal aracılık giderlerinin artması ile beraber sermaye kaçışlarına sebebiyet vermektedir. Bu nedenle kaynaklar verimsiz yatırımlarda değerlenmekte, beraberinde tasarruf sahipleri ise üretim gücü yetersiz olan fiziksel varlıklara yoğunlaşmaktadırlar. McKinnon ve Shaw, finansal baskı politikalarını, düşük tasarrufların ve düşük yatırım oranlarının temel sebebi olarak görmüşler, gelişmekte olan bir ülkede, özellikle faiz oranının serbestleşmesi durumunda, tasarruflarda artışa, yatırımların artmasına ve nihayetinde ekonomik büyümeye yol açacak reel faiz oranlarında artışa yol açacağını belirtmişlerdir (Orji ve Ogbuador, 2005: 664).

Finansal serbestleşmenin en önemli savlarından birisi olarak gelişmekte olan ülkelerin esas sorunu yatırımların düşüklüğü değil, bu yatırımları gerçekleştirmek için gerekli olan tasarrufların eksik olması hipotezi oluşturmaktadır.

Finansal serbestleşme teorisine göre devletin, ekonomi yapıtaşları üzerindeki denetimi finansal baskıya sebep olmaktadır. McKinnon ve Shaw finansal serbestleşmeyi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik reformların dayanak noktası olarak düşünmektedirler. McKinnon, "ekonomik gelişmeyi" büyük dağınıklığın azalması olarak tanımlamakta ve bu şekilde tanımlanmış ekonomik kalkınmanın, yüksek oranda tasarruf ve yatırımı en iyi uygulama teknolojilerinin benimsenmesi ve öğrenme yoluyla yapılması için gerekli ve yeterli olduğunu söylemektedir. Shaw ise, finansmanda serbestleşmeyi, tasarruf için kıtlık fiyatlarının tasarruf oranlarını arttırması, tasarruf tahsisini arttırması, gelir eşitlemesine yardımcı olması şeklinde yorumlamaktadır. Baktığımız zaman hem McKinnon hem de Shaw, finansal serbestleşmenin, talebi ve arzı karşılayan daha yüksek faiz oranlarının olmasını da içererek, tasarrufların artmasına yol açacağını savunmaktadırlar. Bu bağlamda McKinnon, sosyal ve özel zamanı yansıtan tasarrufların artacağını öne sürmektedir.

Faiz oranlarındaki artışların tasarruf üzerindeki gelir ve ikame etkilerinin çelişkili olduğunu kabul eden Shaw, tasarruf sahiplerinin geri dönüş oranlarında %4'ten, %6'ya kadar muhtemel bir geçici artışı göz ardı edebileceği görüşünü ifade etmekte, ancak ekonomik reform bağlamında, geri dönüş oranları negatif seviyelerden pozitif %10 veya %15'e ve daha fazlasına geldiğinde, tüketim tasarruf modelini sürdürme olasılıklarının daha az olduğunu ifade etmiştir (Balassa, 1989).

1950'lerde yine bir başka isim Prebisch, Latin Amerika'da bölgenin üretken dönüşümüne yönelik bir mekanizma olarak ortak bir pazar yaratılmasını önerirken, gelişmiş ülkelerdeki iktisatçılar bölgesel entegrasyon teorisini oluşturup, küresel refah üzerindeki potansiyel etkisini tartışmışlardır. Neoklasik finansal entegrasyon teorisi, ticaretin yaratılması ve saptırılması arasında ayrım yapan ABD'li ekonomist Jacob Viner tarafından geliştirilen gümrük birliği teorisiyle eşanlamlıdır (Margulis, 2017: 66). Viner'e göre, verimsiz ve korunan yerli üretim eğer etkin bir şekilde ithalatla yer değiştirirse, gümrük üretimi de bir gümrük birliği dahilinde gerçekleşir veya daha ucuz, dünya pazarı üreticileri, gümrük birliği içindeki yüksek maliyetli veya daha az verimli olan üreticilerin ithalatıyla değiştirilmektedir.

1990'lü yıllarda Ronald.Mc Kinnon, diğer Neo-Klasik iktisatçılarla beraber yüksek faizlerin finansal ve makroekonomik açısından dengesizliğe etkilerini tartışmışlardır.

3.1.3.2. Yapısalcı Teori

İktisatçılar tarafından, Ronald McKinnon ve Shaw'ın finansal baskı hipoteziyle ilgili yöneltilen eleştirileri genellikle reel faizin artmasının, umulduğu gibi tasarruf ve yatırımlarda olumlu bir sonuç yaratmayıp, hatta tam tersi olarak olumsuz sonuçlara bile yol açabileceği şeklindedir. Finansal serbestleşme varsayımına kapsamlı şekilde eleştiriler Yapısalcı Teori'den gelmiştir.

Serbest piyasada faiz oranındaki artışa bağlı olarak finansal serbestleşmenin başarısızlığı, kaynakların organize olmamış piyasadan çekilmesi nedeniyle firmaların kullandığı finansman miktarını azaltmaktadır. Bu fonların alıcısı, hane halkı varlıkları ikamesi yoluyla, yüksek rezerv şartlarının yaygınlığı nedeniyle kayıt dışı piyasadan daha az verimli olan resmi piyasadır. Bu nedenle, yapısalcı teori finansal serbestleşmeyi izleyen yüksek faiz oranlarının değişmeden kalacağını ya da üretken yatırım fonlarının toplam arzını azaltabileceğini ileri sürmektedir. Geniş çaplı finansal krizler, serbestleşme altındaki kısa vadeli finansal politikalara dikkat çekmiştir. Yapısalcı teori genellikle gelişmekte olan ülkelerde yeterince gelişme sağlayamamanın esas sebeplerini ve piyasaların verimsiz çalışmasına neden olan etkenleri göstermektedir. Yapısalcı teoriye göre, finansal serbestleşme kapsamında serbest bırakılan faizlerin artması ile üretim maliyetlerinin de aynı şekilde artacağını, yaşanan artışında bu bağlamda fiyatlara yansıyacağı varsayılmaktadır.

Taylor ve Van Wijnbergen'in modellerinde, finansal liberalleşmenin büyümeyi hızlandırıp hızlandıramayacağının belirlenmesinde, kısıtlı veya örgütlenmemiş para piyasaları önemli bir rol oynamaktadır. Reel mevduat faiz oranındaki artış, varlıkların organize olmamış resmi kredi piyasasına kaymasına yol açarsa, zorunlu karşılıkların varlığı finansal aracılıkta bir azalmaya yol açacaktır. Organize olmayan para piyasasında rezerv şartları mevcut değildir. Kredi arzındaki daralma etkisinin kapsamı, varlıkların enflasyon korunmalarından veya sokak

piyasasından çıkarılma derecesine göre belirlenir. İkinci argüman, artan faiz oranlarından kaynaklanan maliyet itici enflasyona dayanmaktadır ki bu, etkili talebin çökmesine yol açabilir. Finansal aracılık daralmasa bile, ikinci argüman hala geçerli, özellikle de tasarruf artışının artması etkili talebi daha da zayıflatabilir. Ancak yapısalcı modeller, örgütlenmemiş para piyasalarının rekabetçi olmayacağı varsayımına dayanıyor. Bu modellerin bir diğer sorunlu özelliği, yatırım verimliliğini değil, toplam krediyi ve yatırım hacmini dikkate almalarıdır (Eccenbach, 2004: 9).

3.1.3.3. Neo-Keynezyen Teori

Neo-Klasik teorisini eleştiren bir diğer yaklaşım olan Neo-Keynezyen teorisine göre bir ekonomide finansal serbestleşme, tasarruf ile yatırım düzeyinin artmasıyla ekonomik büyümeyi artıracak ve enflasyonu azaltacak bir etkiyi sürekli bir şekilde gerçekleştiremeyecektir. Yaklaşım savında gelişmekte olan ülkelerde finans kesiminin düzensiz ve kırılgan bir strüktürde olduğunu desteklemektedir. Finansal kesimde yaşanan bu olumsuzlukların kendi yapısından dolayı kaynaklandığı belirtilmektedir. Kredi piyasasının çok iyi çalışması halinde, kredilerin ihtiyaç sahiplerine etkin biçimde iletilmesi beklenmektedir. Stiglitz ve Weiss, kredi piyasasında dengesizliğin hükümet müdahalesi dışında nedenlere sahip olabileceğini göstermektedir.

Yüksek piyasa takas faiz oranları, kötü borçluları kendisine çekebilir veya daha riskli yatırım projeleri üstlenmek için borçluları teşvik edebilir. Sonuç olarak, borçluların temerrüde düşme olasılığı daha yüksektir. Bu, bankaların faiz oranını piyasa takas seviyesine yükseltmemesine yol açabilir. Sonuç olarak, sadece büyük boyutlu kredilerin tahsis edildiği durumlarda kredi tahsisatı gerçekleşebilir. Asimetrik bilginin olduğu ortamlarda, gerekli olan kredi tayınlamasının tanımını Stiglitz ve Wiss yatırım yapmak için borçlanmak isteyen kişilerden bir bölümünün daha yüksek faizle ödeme şartında borç alamazken, yatırımcıların bir bölümünün ise düşük faizle ödeme şartlarında bile borç alabilme pozisyonu olması şeklinde ifade etmektedir.

3.1.3.4. Post-Keynezyen Teori

Post-Keynezyen ve Neo-Keynezyen teorileri, aynı gelmelerine karşın, aslında birbirlerinden çok farklıdırlar. Farklılığın en temel nedenini ise beklentilerin gelişimi ve yönü teşkil etmektedir. Teoriye göre, finans piyasalarının arz ile talep kısmında bulunan ekonomik ünitelerin beklentileri içsel şekilde meydana gelmektedir (Esen, 1998). İçsel olmasının sebebi olarak yatırım projelerinin şuanda ve ilerde ki getirilerinin bilinmemesidir. Yüksek riskli projelerde gerçekleşmesi tahmin edilen karlılık rasyosu gerçekleştikçe, ilerisi için de daha pozitif beklentiler gerçekleşir. Beklentilerin oluşmasıyla yatırımlarda da artış gözükmektedir. Ekonomik canlılığın istikrarlı olduğu süreçlerde ekonomik üniteler, borçların kapatılamadığı ancak dönebildiği finansman çeşidi olan spekülatif finansmana yoğunlukla yönelmektedirler. Bu çeşit finansman, beraberinde ekonomik üniteleri faiz şoklarına ve kredi olanaklarındaki değişimlere karşı daha duyarlı bir konuma gelmesini sağlamaktadır.

Özetleyecek olursak, Post-Keynesyen teorisi geleceğin belirsiz yapıya sahip olduğunu, belirsizliğinde spekülatif durumlara sebebiyet verdiğini savunmaktadır. Post-Keynesyenciler, Ronald McKinnon ve Shaw teorisinin tersine finansal serbestleşme sayesinde hızlanan sermaye hareketlerinin, spekülatif durumlarında artmasına sebebiyet vereceğini ve bu nedenle ekonomik büyümenin de olumsuz etkiye uğrayacağını ileri sürmektedir.

3.1.3.5. Spekülatif Gelişme Teorisi

Spekülatif gelişme teorisi Neo-Keynesyen ile Post-Keynesyen teorilerinin bir birleşimi olarak Grabel, I. aracılığıyla geliştirilmiştir. Teorinin savunduğu teze göre gelişmekte olan ülkelerde hayata geçirilen finansal serbestleşme programları spekülatif etkileri kapsayan bir büyümeye sahiptir. Ve bu programlar literatür incelemelerine göre 4 temel bileşenden oluşmaktadır:

-Reel mevduat ile kredi faiz oranlarının serbest piyasa seviyesine ulaşması ,

-Sektör de yer alan finansal kuruluşların serbestleştirilmesi,

-Yeni finansal piyasaların, kuruluşların ve araçların oluşturulması,

-Varlık hesabının serbestleştirilmesidir.

Kuşkusuz, bu farklılıkların önemli sayılabilecek arz ve talep etkileri mevcuttur (Grabel, 1995: 127-149). Özellikle talep tarafında, finansal serbestleşme programının ciddi neticelere ulaştığına rastlanmaktadır. Ulaşılan neticelerde, kredi faizlerinin yüksek riske sahip yatırım yapacak kişileri avantajlı pozisyona getirmekte, kurumla ilgili inovasyonlar, kısa vadeli spekülatif yatırımlar için elverişli ortamların oluşmasına vesile olmaktadır.

3.1.4. Finansal Piyasalar ve Uluslararası Sermaye Hareketleri

Bu bölümde finansal entegrasyonla yakından ilişkili olan finansal piyasalar ve sermaye hareketleri incelenecektir. Esasında tüm finansal piyasaları içinde bulunduran, bir bakıma ana çatısı olan finansal sisteme öncellikle değinmemiz gerek. Bir yatırımın gerçekleşmesi için usulde, ekonominin bir finansal sisteme sahip olması gerekir. Finansal sistem, tasarruf sahipleri ile borç alanlar içerir ve bunlar arasında para transferini sağlamaktadır. Finansal sistemler ulusal, küresel ve firmaya özgü düzeylerde çalışmaktadır (O'Sullivan ve Sheffrin, 2003: 272). Ve mevduat sahipleriyle yatırımcılar arasında verimli ve sistemli bir köprü vaziyeti kurmayı hedefleyen pazarlar ve kurumlardan meydana gelmektedir. Günümüz de modern bir finansal sistem, kamu ve özel sektör bankaları, finansal piyasaları, finansal araçları ve finansal hizmetleri barındırmaktadır.

Finansal piyasalar, alıcıların ve satıcıların, hisse senetleri, yatırım fonları, tahviller vb. Finansal ürünlerin satış ve satın alımında yer aldığı bir platformdur. Finansal piyasalar ülke ekonomisinde sınırlı kaynakların tahsisinde çok önemli bir rol oynamaktadır ve tasarruf sahipleri ile yatırımcılar arasında bir aracı olarak hareket edip, aralarında fonları harekete geçirmektedirler. Böylece finansmanı doğru yerde sağlayarak, ekonomiye güç vermektedir. Finansal piyasaların dört önemli işlevi vardır (Samiksha, 2011).

1. Tasarrufların seferber edilmesini kolaylaştırır ve en verimli kullanımlara sunar. Finansal piyasalar, halkın tasarruflarına ivme kazandırır. Bu piyasa, gereksiz yere yalancı finansmanı, gerçekten gerekli olduğu yerlere nakit olarak alır. Birçok finansal araç, finansmanı bir taraftan diğerine aktarmak için kullanılabilmektedir. Yatırımcılar bu araçların herhangi birine diledikleri gibi yatırım yapabilirler.
2. Menkul kıymetlerin fiyatını belirlemede yardımcı olur. Herhangi bir mal veya hizmetin fiyatı, talep ve arz güçleri tarafından belirlenir. Mallar ve hizmetler gibi, yatırımcılar da menkul kıymetlerinin fiyatını keşfetmeye çalışırlar Yatırımcılar arasındaki sıkı etkileşimler, menkul kıymetlerin fiyatının piyasadaki talep ve arzına dayanarak sabitlenmesinde yardımcı olur.
3. Finansal varlıklara likidite sağlar. Yatırımcıların menkul kıymetlerini istedikleri zaman kolayca satabildiği ve varlıklarını nakde çevirebileceği için borsaya kolaylık sağlayarak, ticarete konu olan varlıklara likidite sağlar.
4. İşlemlerin maliyetlerini düşürür. Menkul kıymetler alıp satarken çeşitli bilgi türleri gereklidir. Bunu elde etmek için çok zaman ve para harcanıyor. Finansal piyasa, herhangi bir para harcamadan her türlü bilgiyi sağlar. Bu şekilde, finansal piyasa işlem maliyetini azaltır.

Finansal piyasalara kısaca göz atacak olursak;

Para piyasası, yüksek likiditeye ve çok kısa vadeye sahip finansal araçların işlem göreceği bir finansal piyasa bölümüdür. Para piyasası, genellikle 90 gün ya da daha az gün olan kısa bir vadeye sahip araçları ifade etmektedir (Williams, 2012: 173). Para piyasasının araçlarını mevduatlar, hazine bonoları, ticari senetler, geri alım anlaşmaları yani repolar oluşturmaktadır.

Para piyasası yatırımlarına, kısa vadeli olmaları nedeniyle nakit yatırımlar da denir. Para piyasası, piyasaya ticari senet satarak para biriktiren bir şirketten, kısa vadede para yatırmak için güvenli bir yer olarak mevduatların satın alınmasını sağlayan bir yatırımcıya kadar çok çeşitli katılımcılar tarafından kullanılmaktadır. Para piyasası genellikle menkul kıymetlerin yüksek likit niteliği ve kısa vadeleri nedeniyle para yatırmak için güvenli bir yer olarak görülmektedir. Ancak para

piyasası menkul kıymetleri diğer menkul kıymetlerden çok daha düşük getiri sağlamaktadır. Ancak, para piyasasında, ticari senet gibi menkul kıymetler üzerinde temerrüde düşme riski de dahil olmak üzere, yatırımcının bilmesi gereken riskler bulunmaktadır.

Sermaye piyasası, bireylerin ve kurumların tahvil, hisse senedi gibi finansal menkul kıymet alım satım yaptığı bir piyasadır (The Economic Times, 2005). Kamu ve özel sektördeki kuruluşlar ve kurumlar, fon toplamak için genellikle sermaye piyasalarında menkul kıymetler satmaktadırlar. Böylece, bu tip bir pazar hem birincil hem de ikincil piyasalardan oluşmaktadır. Birincil Piyasa, kuruluşlar tarafından ilk defa hisse senedi ve menkul kıymetlerin ihraç edildiği bir piyasa şeklidir. İkincil piyasa ise, önceden ihraç edilmiş menkul kıymetlerin, bireyler, ticari bankacılar, hisse senedi brokerleri ve yatırım fonları gibi yatırımcılar arasında işlem gördüğü organize bir pazardır.

Tahvil piyasaları, alıcıların ve satıcıların tahvil alımında yer aldığı bir sermaye piyasasıdır. Tahvil, bir yatırımcının, belirli bir süre için sabit bir faiz oranıyla fonları ödünç veren bir kuruluşa (şirket veya hükümet) borç verdiği bir borç yatırımıdır. Tahviller, çeşitli projelerin ve faaliyetlerin finansmanı için şirketler, belediyeler, devletler ve yabancı hükümetler tarafından kullanılmaktadır. Tahviller, uluslar arası kredi piyasalarında yatırımcılar tarafından satın alınabilir ve satılabilir. Bu piyasa alternatif olarak borç, kredi veya sabit gelir piyasası olarak da adlandırılmaktadır. Ana tahvil kategorileri, toplu olarak "Hazine" olarak adlandırılan şirket tahvilleri, belediye tahvilleri ve hazine bonoları, banknot ve senetleridir.

1970'lerden itibaren bankacılık kesiminde büyük gelişmeler olmaya başlamıştır. Bu gelişme, telekomünikasyon ve bilgi teknolojisinde ki ilerlemelerle birlikte, yerel şubelerin kullanımını gereksiz hale getirmiştir. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üye ülkelerinin gelirlerinin önemli bir kısmını uluslararası bankalar kanalıyla düzenleme kararı, önceki on yıl ile kıyaslandığında bu akışlarda büyük bir artışın olduğunu göstermiştir ve bir fiyat artışının meydana gelmesiyle ve diğer gelişmelerle birlikte, petrol ithal eden ülkeler ulusları bankacılık fonuna daha bağımlı hale getirdi. Bu gelişmeden sonra başta ABD bankaları olmak üzere büyük

uluslararası bankaların varlıkları, 1976'dan 1980'e kadar %95 oranında büyümüştür. Bu dönemde, off-shore bankacılık merkezleri ve avro-dolar pazarı uluslararası finansta önemli faktörler haline geldi. Bu kurumsal düzenlemeler, bankacılık piyasalarının hareketliliğini, iç pazarlarda özgün olan düzenlemelerden ve kısıtlamalardan kaçınarak keskin bir biçimde artırmıştır. Bu gelişme ise, büyük uluslararası bankaların artan gücüne ve Bretton Woods anlaşmasında yer alan küresel ticaret için sistemin dağılmasına işaret etmektedir (Sassen, 1991: 66). Bunun nedeni de sabit kur rejiminde sermaye hareketlerinin sınırlı düzeyde kalmasıdır. Uluslar arası sermaye hareketleri, ulusal sınırları aşıp ülkeye giren veya çıkan kaynakları içermektedir. Uluslararası sermaye hareketlerini aşağıdaki gibi sınıflandırabiliriz (New Inspire:Forms of International Capital Movements, 2010).

Sermaye hareketleri, sermayenin kaynağına göre, resmi ve özel olarak ayrılmıştır. Resmi sermaye hareketleri, devlet bütçesinden sağlanan fonlar, hükümetlerin yanı sıra hükümetler arası kuruluşlar tarafından da yurtdışına taşınmış veya yurt dışından alınmışlardır. Kaynak devlet bütçesinin resmi sermayesidir, bu da vergi mükelleflerinin parasıdır. Bu nedenle, bu sermayeyi yurtdışına nasıl taşıyacağına dair kararlar, hükümet ve temsil yetkisi (Parlamento) organları tarafından ortaklaşa alınmaktadır. Resmi sermaye hareketleri genellikle bağış ve kredi şeklinde yapılan yardımlardan oluşmaktadır.

Özel (devlet dışı) sermaye hareketleri ise, ticari şartlar altında sermayenin bir ülkeden başka bir ülkeye akımını içermektedir. Özel sermaye hareketleri kısa, orta ve uzun vadeli olarak gerçekleşebilmektedir. Özel sermaye şirketlerinin fonlarının kaynağı devlet bütçesi ile ilişkili değildir. Ama hükümetler genellikle düzenleme ve kontrol etme hakkını saklı tutmaktadırlar.

Kullanımın doğası gereğince girişim sermayesi ve kredi sermayesi olmak üzere iki tür sermaye vardır. Girişim sermayesi, doğrudan ya da dolaylı olarak üretime kâr amacıyla yapılan yatırımları içermektedir. Kredi sermayesi ise, kar payı elde etmek için verilen borç parayı kapsamaktadır.

3.2. Finansal Entegrasyonun Faydaları ve Maliyetleri

3.2.1. Finansal Entegrasyonun Faydaları

Bu bölümde finansal entegrasyon olarak kabul edilen birbiriyle ilişkili üç yararı kısaca ele almaktayız: risk paylaşımı ve risk çeşitliliği için daha fazla fırsat, yatırım fırsatları arasında sermayenin daha iyi tahsisi ve daha yüksek büyüme potansiyelidir (Baele, Ferrando ve Hordahl, 2004: 7-8).

3.2.1.1. Risk Paylaşımı

Finansal entegrasyon, risklerin paylaşımı ve eşzamanlı olarak tüketimi yumuşatmak için fon arz ve talep edenlere ek olarak fırsatlar sunmalıdır. Risk paylaşımı dünya sermaye piyasalarına erişim ile, "kötü" zamanlarında borç almasına ve "iyi" zamanlarında borç vermesine izin vererek, bir ülkenin tüketim yumuşatmaya girmesine izin verebilir. Yerli hane halklarının tüketimlerini zaman içinde yumuşatmasını sağlayarak sermaye hareketleri refahı arttırabilmektedir.

3.2.1.2. Sermayenin Etkin Dağıtımı

Daha büyük finansal entegrasyonun daha iyi bir sermaye tahsisine izin vermesi genel kabul gören bir görüştür. Ticaret, takas ve ödeme platformlarına yönelik engellerin tamamen ortadan kaldırılmasına, firmaların en verimli ticaret, takas ve yerleşim yerlerini seçmelerine izin verilir. Ayrıca, yatırımcıların fonlarını en verimli kullanımlara tahsis edeceğine inandıkları her yerde yatırım yapmalarına izin vermektedir. Bu nedenle, daha verimli yatırım fırsatları, bazı yatırımcıların ya da tüm yatırımcıların kullanımına açılacak ve en verimli yatırım fırsatlarına fonların yeniden tahsis edilmesi gerçekleşecektir.

3.2.1.3. Ekonomik Büyüme

Yukarıda açıklanan etkin sermaye dağıtımı konusuyla kısmen bağlantılı olan finansal entegrasyonun bir başka etkisi de daha yüksek ekonomik büyümedir. Finansal entegrasyon, bazı bölgelerde yatırım fırsatları için fon akışlarını

arttırmalıdır. Finansal entegrasyon, bu bölgelerdeki yatırım fırsatlarına erişimin, yabancı ülkelere göre daha üretken olmaları şartıyla, her zaman böyle olmalıdır. Gianetti, entegrasyonun daha gelişmemiş ülkelerde rekabeti yükselttirdiğini, bu netice de finansal aracılık maliyetlerini azalıp, finansal sistemin etkinliğini arttırdığını, bu ülke piyasalarının cazip hale geldiğini ve ulusal-uluslar arası şirketlerin piyasaya girişlerini arttırdığını ifade etmiştir (Gianetti, 2002: 539-567).

3.2.2. Finansal Entegrasyonun Maliyetleri

Son 20 yılın deneyimi, ekonomistlerin ve politika yapıcıların, finansal entegrasyonun faydalarına ek olarak, finansal piyasaların da önemli maliyetler yaratabileceğini fark etmelerine neden oldu. Bu maliyetler arasında yüksek sermaye yoğunlaşması ve küçük ülkelere finansman sağlanamaması sayılabilir. Küçük ülkelerin ya sürekli ya da en çok ihtiyaç duyduklarında; bu akışların yetersiz bir içsel tahsisi, büyüme etkilerini engelleyebilir ve mevcut içsel çarpıtmaları daha da kötüleştirebilir. Makroekonomik istikrarın kaybı da; kısa vadeli sermaye akımlarında döngüsel hareketleri; sermaye akışlarının yüksek derecede uçuculuğu ile ilgili riskleri oluşturmaktadır.

3.2.2.1. Sermaye Akışlarının Yoğunlaşması ve Erişim Eksikliği

Sınır ötesi sermaye akımlarındaki “artış” dönemlerinin çok az sayıda alıcının ülkeye yoğunlaştığını gösteren çok sayıda tarihsel kanıt bulunmaktadır. Örneğin, 1990'ların başlarındaki sermaye girişlerindeki dramatik artış, sadece Latin Amerika ve Asya'nın çok az sayıda ki büyük, orta gelirli ülkelerine yöneliktir. Düşük gelirli ülkelere giden toplam özel sermaye akımlarının payı 1990'lı yıllarda düşmüştür (zaten oldukça düşük seviyelerden), oysa ilk on alıcıya giden pay ise önemli ölçüde artmıştır. Böylece bir takım gelişmekte olan ülkeler dünya sermaye piyasalarını basitçe tahrif edebilmektedirler.

3.2.2.2. MakroEkonomik İstikrarın Kaybı

Finansal açıklığın [4] neden olduğu büyük sermaye girişleri, hızlı parasal genişleme, enflasyonist baskılar, reel döviz kuru değerlemesi ve cari işlemler açığının genişletilmesi gibi istenmeyen makroekonomik etkilere sahip olabilmektedir. Esnek döviz kuru altında, artan dış açıklar, paranın değerinin düşmesine neden olma eğilimindedir, bu da nihai olarak nispi fiyatların yeniden düzenlenmesine ve ticari akışlarda kendi kendini düzeltme hareketlerine neden olabilir. Buna karşılık, sabit bir döviz kuru rejimi altında, rekabet edebilirlikteki kayıplar ve artan dış dengesizlikler, sabit bir döviz kurunun sürdürülebilirliğine olan güveni azaltabilir, böylece bir döviz krizini hızlandırabilir ve finansal istikrarsızlığı arttırabilmektedir.

3.2.2.3. Kısa Vadeli Akışların Döngüselliği

Küçük ve gelişmekte olan ekonomiler genellikle dünya sermaye piyasalarından çıkarılmaktadır. Ayrıca, bu pazarlara (petrol üreticileri gibi) erişme potansiyeli yüksek olan ülkeler arasında, kaynakların bulunabilirliği asimetrik olabilmektedir. Bu ülkeler gerçekten sadece “iyi” zamanlarda borç alabilirler, “kötü” zamanlarda ise kredi kısıtlamalarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Erişim böylece döngüsel olabilmektedir. Döngüsellik, aslında, ters bir etkiye sahip olabilir ve bu da makroekonomik istikrarsızlığı artırabilir, olumlu şoklarla büyük sermaye girişlerini çekebilir, tüketim ve harcamaları uzun vadede sürdürülemez düzeylere teşvik edebilir ve ülkeler olumsuz bir şokla karşı karşıya kaldıklarında aşırı reform yapmalarına zorlayabilir (Agenor, 2003: 1096-1098).

3.3. Finansal Entegrasyonda Uluslararası Kuruluşlar

Bugünkü ekonomi, 1940'ların dünya ekonomisinden önemli ölçüde farklıdır; bu da Bretton Woods Sistemi'nin ve mevcut uluslararası finans kurumlarının çoğunun yaratılmasına yol açmıştır. Finansal piyasaların küreselleşmesi, borç krizi,

[4] Finansal Açıklık: Bir devletin toplam harcamalarının, borçlanmadan doğan para hariç, yarattığı geliri aştığı zaman ortaya çıkar. Açık, yıllık açıkların bir birikimi olan borçtan farklıdır.

sermayenin sınır ötesi akışları ve yeni iktisadi güçlerin yükselişi mevcut sistemi zayıflatmıştır. Böylelikle zaman, Bretton Woods kurumları, bölgesel kalkınma bankaları ve hatta uluslararası yatırım bankaları arasında yeterli bir güç dengesinin yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur, çünkü birçok ülke bölgesel kalkınma bankalarını uzaktaki küresel Bretton Woods kurumlarına tercih etmektedir.

Jose Antonio Ocampo'nın dediği gibi: ‘‘*Mevcut sistem ancak daha güçlü bölgeselciliğe dayanıyorsa uygulanabilir olacaktır. Daha güçlü bir bölgeselcilik, merkez-çevre modelinde sahip olduğumuz sistemdeki olağanüstü asimetrileri dengelemenin tek yoludur. Bölgesel ve alt bölgesel kalkınma bankaları ile iki taraflı bağışçı topluluğu arasında rekabet olması iyi bir şeydir. Benzer şekilde, çeşitli bölgesel para fonlarına sahip olmak iyidir*’’ (Ocampo, 2005: 117,118).

Gerçekten de, bu kalkınma bankalarında ki yönetişim, Batı'nın egemen olduğu Bretton Woods kurumları içinde hala var olan kurumsal yapıya göre daha kapsayıcıdır. Gelişmekte olan ülkeler için en önemli karar alma organlarında daha büyük bir temsil derecesi vardır. Resmi olarak BM Para ve Finansal Konferansı olarak bilinen Bretton Woods Konferansı, II. Dünya Savaşı sonrası ekonomi için yeni bir finans mimarisi geliştirmek amacıyla 44 ulustan delegelerin bir araya gelmesiyle New Hampshire Bretton Woods'da 1-22 Temmuz 1944 tarihleri arasında düzenlenmiştir (Lessambo, 2015). Konferansın iki büyük başarısı Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD)'nin oluşturulmasıdır.

3.3.1. Uluslararası Para Fonu (IMF)

IMF, 1944 yılında Bretton Woods'da, savaş arası dönemini karakterize eden rekabetçi döviz kuru ayarlamalarını önlemek amacıyla kurulmuştur. Temmuz 1944'te iki lider Britanyalı ekonomist Sir John Maynard Keynes ve Amerikan milletvekili sekreteri Harry Dexter tarafından yönetilen ve 44 ulusun katıldığı ABD'nin New Hampshire kentindeki Bretton Woods kasabasında BM konferansı düzenlenmiştir. 44 ülke temsilcisi, öncelikle IMF'yi, uluslararası döviz ticaretine ihtiyaç duyan üye devletlere yardımcı olmak ve ikincil olarak, ticari faydalar için döviz kontrollerinin kaldırılmasını kolaylaştırmak için ikinci uluslararası kuruluş olarak kurmaya karar

verdiler. 2018 yılı itibarıyla 189 ülke IMF üyesidir. Başlangıçta sorumluluğu; uluslararası para sisteminin istikrarını sağlamak ile döviz kurları sistemi ve ülkelerin (ve vatandaşlarının) birbirleriyle işlem yapabilmelerini sağlayan uluslararası ödemelerin gerçekleşmesini sağlamak olan IMF'nin görevi 2012 yılında, küresel istikrarın üstündeki tüm makroekonomik ve finansal sektör konularını kapsayacak şekilde güncellenmiştir (IMF).

3.3.1.1. IMF'nin Kuruluş Amaçları

5 temmuz 2011 tarihinden bu yana başkanlığını Fransız avukat ve politikacı Christine Lagarde'nin yapmakta olduğu IMF'nin merkezi Washington (ABD)'de bulunmaktadır. IMF'nin Sözleşme Anlaşmasının 1. Maddesi uyarınca, IMF'nin amaçları şunlardır:

-Uluslararası parasal işbirliğini teşvik etmek,

-Uluslararası ticaretin genişlemesini ve dengeli büyümesini kolaylaştırmak ve böylece yüksek düzeydeki istihdam ve reel gelirlerin desteklenmesi ve sürdürülmesine ve tüm üyelerin üretken kaynaklarının iktisadi politikanın öncelikli hedefleri olarak geliştirilmesine katkıda bulunmak,

-Döviz kuru istikrarını teşvik etmek,

-Üyeler arasındaki mevcut işlemler açısından çok taraflı bir ödeme sisteminin kurulmasına ve dünya ticaretinin büyümesini engelleyen döviz kısıtlamalarının ortadan kaldırılmasında yardımcı olmak,

-Yukarıdakilere uygun olarak, süreyi kısaltmak ve üyelerin uluslararası ödeme dengesindeki dengesizlik derecesini azaltmak (IMF).

1973'ten sonra, IMF'ye, Bretton Woods sonrası uluslararası parasal sistemdeki rolünün temeli olan iki yeni görev verildi: etkin operasyonunu güvence altına almak için uluslararası para sistemini denetlemek ve ve üye devletlerin yeni yükümlülükleri ile uyumluluğunu denetlemek.

Yönetim kurulu, IMF'nin ana karar organıdır. En büyük kotalara sahip ülkeler tarafından seçilen 24 icra direktörden ve seçmenler tarafından seçilen diğer 19 üyeden oluşmaktadır. İcra direktörler hem kendi ülkelerinin temsilcileri hem de IMF anlaşmalarının koruyucularıdır. Ülkeleri tarafından atanan icra direktörleri, ülkelerinin merhametindedirler, ki ülkeler her zaman ve hatta sebepsiz olarak bunları istediğinde değiştirebilmektedir. IMF yönetim kurulu, 189 üye devletten maliye bakanları ve merkez banka yöneticileri tarafından denetlenmektedir. Bu nedenle yönetim kurulu, faaliyet gösterdiği ülkelerde doğrudan ve dolaylı olarak sorumlu değildir, IMF içinde en yüksek karar verme organıdır. Yönetim kurulu yılda bir kez toplanır. IMF'nin yönetimi, genel müdür ve birinci genel müdür yardımcısından oluşmaktadır. Bir üye devletin oy verme gücü, IMF'ye karşı finansal gücüne dayanan bir kota sistemine dayanarak belirlenmektedir. Bununla birlikte, bir üye devletin kotası, üye ülkenin ekonomisinin küçüldüğü durumda otomatik olarak kendiliğinden değişmektedir. Kotadaki bir değişiklik, oy veren üyelerin yüzde 81'inin çoğunluğu tarafından onaylanmalıdır. En büyük oy haklarına sahip beş ülke ABD, Japonya, Almanya, Fransa ve İngiltere'dir. Bu bağlamda bir üye devletin IMF'den alabileceği kredilerin tutarı da kota katkısına bağlıdır. Yeni bir üye devlete verilen başlangıç kotasının, kıyaslanabilir ekonomik büyüklük ve niteliklere sahip mevcut bir üye devletle karşılaştırılarak belirlendiği belirtilmelidir. Kota her beş yılda bir yönetim kurulu tarafından gözden geçirilir. IMF içinde önemli bir karara varmak için %85'lik bir çoğunluk gereklidir.

Tablo 1: IMF Üyesi Balkan Ülkeleri/ Kotalar ve Oylar

Üyeler	**Kotalar**		**Oylar**	
	Milyon SDR	**Toplam Yüzde (%)**	**Sayı**	**Toplam Yüzde (%)**
Arnavutluk	139,3	0,03	2.858	0,06
Bosna-Hersek	265,2	0,06	4.117	0,08
Bulgaristan	1.940	0,41	20.865	0,41

Hırvatistan	717,4	0,15	8.639	0,17
Karadağ	60,5	0,01	2.070	0,04
Kosova	**82,6**	**0,02**	**2.291**	**0,05**
Makedonya	140,3	0,03	2.868	0,06
Romanya	1.811,4	0,38	19.579	0,39
Sırbistan	654,8	0,14	8.013	0,16
Slovenya	586,5	0,12	7.330	0,15
Türkiye	4.658,6	0,98	48.051	0,95
Yunanistan	2.428,9	0,51	25.754	0,51

Kaynak: IMF.

3.3.1.2. Kosova’nın IMF’ye üyeliği

29 Haziran 2009 tarihinde Kosova, IMF’nin 186. Üyesi olmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Fatmir Sejdiu ve Başbakanı Hashim Thaci, Washington’da düzenlenen törenle IMF’nin orijinal sözleşmesini imzalamışlardır. Sorumlu yönetici Dominique Strauss-Kahn, Başkan Sejdiu ve Başbakan Thaçi'yi IMF genel merkezinde karşılayıp, Kosova’nın üyeliği ile ilgili şu ifadelerde bulunmuştur: *Benim görev süremde fona katılacak ilk yeni üye olan Kosova'yı memnuniyetle karşılamak beni çok mutlu ediyor, Kosova'nın Fona katılması, bugünün dünyasında çok taraflılığın kalıcı önemini vurgulamaktadır.”* Kahn konuşmasını devamında Kosova’nın finansal kurumsallaşmasında gösterdiği ilerlemeye memnuniyet duyduğunu, Kosovalı yetkililerin ekonomik politika çerçevesini güçlendirilmesine dair taahhütlerinden de memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. Kosova IMF’ye ilk üye olduğu zamanda, başlangıç kotası 59 milyon SDR (Özel Çekme Hakkı) olarak

belirlenmiştir (IMF, 2009). Günümüz itibarıyla ise Kosova'nın kotası 59 milyon SDR'den, Tablo 1'de de yer aldığı üzere 82.6 milyon SDR'ye yükselmiştir. Kosova'nın fonun toplam kotası içindeki payı ise %0,2 olmuştur.

IMF'ye üyeliğin ardından Kosova Stand-by anlaşmasına yani IMF'nin gereksinim içinde olan ülkelere destek olmak hedefiyle yapılan düzenlemeler içeren anlaşmaya yoğunluk vermeye başlamıştır. 2013 yılında IMF yetkililerinin, Kosova'nın Stand-by anlaşması ile ilgili gerekli kriterleri yerine getirdiğine dair açıklamalarının ardından IMF ile 27 Nisan 2012 tarihinde Stand-by anlaşması imzalanmıştır. IMF Yönetim Kurulu hükümetin ekonomik programına destek olarak 90.968 milyon SDR'ye (106.6 milyon € veya 140.8 milyon ABD Doları) eşdeğer bir tutarda Kosova için 20 aylık bir Stand-By sözleşmesini (SBA) onaylamıştır (IMF, 2012).

Varılan Stand-by anlaşmasının ardından IMF, kredinin ilk taksiti olarak 5 milyon avro'luk taksiti Kosova'ya vermiştir. Temmuz 2012'de Kosova ile ilgili yapılan açıklamada:

- Kosova ekonomisinin büyük ölçüde avro bölgesi krizinden korunmuş durum olduğunu,
- Programın sürdürülebilir bir finansal duruma kavuşmayı ve finansal sistemin esnekliğini pekiştirmeyi amaçladığını,
- Kilit nokta olarak orta vadeli mücadele, rekabet gücünü güçlendirmek ve ticarete konu bir sektör geliştirmek; maddeleri üzerinde makro ekonomik ve maliye politikalarının istenilen düzeyde olduğuna dair ifadelere yer verilmiştir.

Bu neticede IMF'nin Yönetim Kurulu, Kosova'nın 106.6 milyon dolarlık Stand-By Düzenlemesi kapsamında ikinci dilimi olan 48 milyon avro'luk krediyi onaylamıştır (IMF, 2012). 24 Nisan 2013 tarihinde Kosova IMF ile stand-by anlaşması altında 4.9 milyon avro'luk 3. dilimi almıştır. Yeni anlaşma, 20 aylık stand-by anlaşması kapsamında üçüncü gözden geçirmenin tamamlanmasından sonra onaylanmıştır (Byalkova, 2013).

AB ve IMF, SEE'de ki finansal reformlar için 8.0 milyon avro kapasite geliştirme programı için bir hibe anlaşması imzalamıştır. Bu program dan Kosova'da dahil olmak üzere Arnavutluk, Bosna-Hersek, Makedonya, Karadağ ve Sırbistan'dan faydalanmıştır (Byalkova, 2015).

Kosova, Temmuz 2015'te IMF ile 184 milyon Avro değerinde iki yıllık yeni bir kredi anlaşması imzalamıştır. IMF yetkililerine göre bu program, Kosova ekonomisinin üretim ve ticaret alanında yeni yapısal reformların gerçekleştirilmesine yardımcı olacağını söylemiştir (Zëri, 2015).

14 Mart 2017 tarihinde IMF, Kosova ile olan SBA anlaşmasını tekrar gözden geçirmiş ve Kosova'ya 100 Milyon Avro değerinde ek ödenek sunmaya karar vermiştir. Bu neticede IMF, Kosova'ya yaklaşık olarak 172 milyon Avro ödenek sağlamaktadır (CBK, 2017).

IMF, Kosova'nın ekonomisinin Ekim 2017'de %3,5 büyüme kaydederek, 2018 yılında %4 oranında büyüyeceğini açıklamıştır. Yayımlanan raporda, Kosova'nın gayri safi yurtiçi hasılalarının (GSYH) 2019 ve 2023'te her birinin % 4 oranında artması beklenmektedir. Rapora göre, Kosova ekonomisi 2017 yılında % 4,1 oranında büyüme kaydetmiştir (IMF, 2018).

3.3.2. Kosova'nın Diğer Uluslararası Finansal Kuruluşlara Üyeliği

Kosova 2008 yılında bağımsızlığını ilan etmesinin ardından önemli uluslar arası kuruluşlara üye olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Bu bölümde Kosova'nın IMF üyeliği dışında ki diğer önemli finansal kuruluşlara üyeliğini incelenecektir.

3.3.2.1. Kosova'nın Dünya Bankası Grubuna (WBG) Üyeliği

1944 yılında, Bretton Woods Anlaşması kapsamında kurulan ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'yı yeniden inşa etmek için Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) kuruldu. Bununla birlikte, Dünya Bankası'nın (WB) misyonu zamanla gelişti. Bugün, WB'nin birincil görevi, orta ve düşük gelirli devlet üyelerine

gelişim yardımı sunarak yoksulluğu azaltmaktır. Günümüzde WB'ye 189 ülke üyedir. Bir ülkenin WB'ye üye olabilmesi için önce IMF'ye üye olması gerekmektedir. WB'ye üye olunduğu andan itibaren, bir üye devletin, IMF tarafından o ülkeye izin verilen kotanın yüzde 88,29'una eşdeğer bir abonelik ücreti ödemesi gerekmektedir. Buna ek olarak ayrıca ülkenin WB'de 195 hisse satın alması gerekmektedir.

WB'nin başkanlığını 2012 yılından bu yana Kore-ABD'li bir hekim olan Jim Yong Kim yapmaktadır. Kosova IMF'ye üyeliğinin kabul olduğu gün olan 29 Haziran 2009 tarihinde ayrıca WB'ye üye olmuştur. Ve böylelikle WB'nin 186.üyesi olmuştur. WB'ye üyeliğiyle beraber, Kosova'nın Yugoslavya döneminden kalma yaklaşık 150 milyon dolarlık borcunun silineceği açıklanmıştır. Dönemin WB Başkanı olan Robert Zoellick Kosova ile ilgili açıklamasında "*Kosova'nın 1999'dan beri yeniden süren inşasının ve siyasi geçişlerinin, beklentilerinde üstünde iyi bir gelişme sağladığını ve olumlu bir ekonomik görünümle iyi bir ilerleme kaydetti*. " açıklamalarına yer vermiştir. Dünya Bankası, Kosova ile ilgili; "Enerji Sektörü Temizliği", "Kurumsal Gelişim Eğitimi Projesi", "Linyit Güç Teknik Yardım Projesi", "Finansal Sektör Teknik Yardım Projesi" gibi projelerden oluşan toplamda yaklaşık 100 milyon dolara ulaşan bir ödenek ayırmıştır (World Bank Kosovo Office, 2011).

3.3.2.2. Kosova'nın Dünya Gümrük Örgütüne (WCO) Üyeliği

Gümrük İşbirliği Konseyi olarak 1952'de kurulan Dünya Gümrük Örgütü (WCO), dünya çapında gümrük idarelerinin etkinliğini ve verimliliğini artırmak için dünya çapında üyeliği olan hükümetler arası bir kuruluştur (World Customs Organization). WCO, dünya ticaretinin yaklaşık olarak %98'ini temsil eden 182 gümrük idaresinden oluşmaktadır. Gümrük uzmanlığının küresel merkezi olan WCO, gümrük konularında yetkinliğe sahip tek uluslararası kuruluştur ve uluslararası gümrük camiasının sesini haklı olarak ifade edebilmektedir. WCO'nun uluslararası ticaretin büyümesini teşvik etmede oynadığı hayati rolün yanı sıra, dolandırılıcılık faaliyetlerle mücadele çabaları da uluslararası camia da kabul görmektedir. WCO tarafından desteklenen ortaklık yaklaşımı, Gümrük idareleri ve ortakları arasında

köprüler kurmanın anahtarlarından birini oluşturmaktadır. Dürüst, şeffaf ve öngörülebilir gümrük ortamının ortaya çıkmasını teşvik ederek, WCO doğrudan Üyelerinin ekonomik ve sosyal refahına katkıda bulunmaktadır.

Kosova, WCO'ya 25 Ocak 2017 tarihinde üye olmuştur (Embassy of The Republic of Kosovo In Brussels, 2017). Kosova Dışişleri Bakanı Enver Hoxhaj, Fonu'ndan IMF'den sonra WCO'ya üyeliğin önemli olduğunu belirtti. Kosova Cumhuriyeti'nin WCO'ya üyeliği, Kosova Gümrüğünün bu organizasyonda tam haklara sahip bir üye olarak katılmasına, sözleşmelere ve diğer uluslararası belgelere üyeliğe izin vermesine, diğer ülkelerle ticaret yapmasına yardımcı olur. Gümrükle ilgili teknik yardım, modernizasyon ve kapasite geliştirme konularında da destek almasını sağlamaktadır.

3.3.2.3. Kosova'nın Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması'na (CEFTA)'ya Üyeliği

AB üyesi bir devlet olma prosedürlerini basitleştirmek için, 1992 yılında Orta Avrupa ülkeleri: Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya, Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması'nı (CEFTA) kurmuşlardır. CEFTA anlaşması serbest piyasa ekonomisi kavramına dayanmaktadır, çünkü üye devlet ülkeleri ekonominin piyasa ekonomisini ve adil rekabeti teşvik ederek daha da gelişeceğine inanmaktadır. CEFTA, üye ülkeler arasındaki ticari karşılıklılık önündeki engellerin kaldırılması amacıyla oluşturulmuştur; ticaret çeşitliliği ve gelişimi için elverişli koşullar yaratmak; ticaret ve ekonomik işbirliğini teşvik etmek; Karşılıklı kazanç için ekonomik ilişkilerin yoğunlaştırılması ve AB Entegrasyonuna katkıda bulunmak; AB ile ticaret ilişkisinin geliştirilmesi ve çok taraflı ticaret sisteminin bütünleştirilmesi örgütün amaçlarını oluşturmaktadır.

Kısa bir süre sonra, Güneydoğu Avrupa'dan diğer ülkeler, gelecekte AB üyesi olma hedefiyle CEFTA Anlaşması'na üye oldular. CEFTA üyesi olan dört kurucu ülkeden sonra; Slovenya (1996), Romanya (1997), Bulgaristan (1999), Hırvatistan (2003), Makedonya (2006) üye olmuşlardır. 2007 yılında ise altı ülke CEFTA üyesi oldu: Arnavutluk, Bosna Hersek, Sırbistan, Karadağ, Moldova ve Kosova.

Öte yandan CEFTA'yı bırakan ülkeler bulunmaktadır. Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya 2004 yılında AB üyesi olduklarından dolayı CEFTA'dan ayrıldılar. Üç yıl sonra aynı şekilde Bulgaristan ve Romanya da AB üyesi olmalarından dolayı CEFTA'dan ayrılmışlardır. Son olarak Hırvatistan AB'ye üye olmasıyla beraber 1 Temmuz 2013 tarihinde CEFTA'dan ayrılan son ülke olmuştur. Görüldüğü üzere, CEFTA, AB aday ülkeleri arasında serbest ticaret derecesine ulaşmak için AB'ye bir katılım öncesi mekanizmadır. Zorunlu olmamasına rağmen, CEFTA, AB üye ülkeleri olmak isteyen tüm ülkeler için kaçınılmaz bir yol haritasıdır. CEFTA üç seviyede çalışmaktadır:

- Rotasyona öncülük eden Ortak Komite,

-Alt Komiteler (tarım, sağlık ve bitki sağlığı konularında alt komite; gümrük ve menşe kuralları alt komitesi ve ticaret ve sivil toplum engellerinin önündeki teknik engeller alt komitesi),

-Brüksel merkezli CEFTA Sekreterliği.

UNMIK, 19 Aralık 2006 tarihinde Kosova adına CEFTA Anlaşması imzalamıştır; ancak Kosova tam üyelik statüsünden 26 Temmuz 2007 tarihinden itibaren yararlanmaya başladı. CEFTA üyeliğinden önce, Kosova Arnavutluk (2003), Makedonya (2005), Hırvatistan (2006) ve Bosna (2006) ile ikili serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Bütün bu ülkeler bu çok taraflı anlaşmanın üyesi olduklarından, bu anlaşmalar CEFTA içinde ilerleyip birleştirilmiştir.

Kosova'nın gelecekteki ekonomik kalkınmasının ticaret, üretim ve ihracata dayalı olacağı düşünüldüğünde, CEFTA bu hedeflere ulaşmak için çok önemli bir mekanizma olarak görülmüştür. CEFTA'nın bir üyesi olarak Kosova, 22 milyonluk bir pazara ve 120 milyar €'luk bir GSYH'ya maruz kalmaktadır; üstelik Kosova, ticaret, teknoloji ve diğer üye ülkelerle rekabet konularında bilgi aktarmaya açıktır ve aynı zamanda bu anlaşma AB ve DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) üyeliği için bir hazırlık görevi görmektedir (GAPInstitute, 2011: 2-4). Kosova aynı zamanda 2018 itibari ile CEFTA başkanlığını ikinci kez üstlenmiştir. Kosova daha önce 2011 yılında ilk kez CEFTA başkanlığı rolünü üstlenmiştir.

3.3.2.4. Kosova'nın Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasına (EBRD) Üyeliği

Merkezi Londra olan Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) 1991 yılında kurulmuştur. Çok yönlü bir kalkınma yatırım bankası olan EBRD piyasa ekonomilerini inşa etmek için bir araç olarak yatırım yapmaktadır. Başlangıçta, eski Doğu Bloğu ülkelerine odaklanmış, Orta Avrupa'dan, Orta Asya'ya 30'dan fazla ülkede gelişmeyi desteklemek için de genişlemeye gitmiştir. Diğer çok taraflı kalkınma bankalarına benzer şekilde, EBRD'nin tüm dünyadan üyeleri bulunmaktadır. En büyük hissedarı ABD'dir. Ancak yalnızca kendi ülkelerinde faaliyet gösteren ülkelere borç vermektedir. EBRD, 66 ülkeye ve iki AB kurumuna aittir. Kamu sektörü hissedarlarına rağmen, ticari ortaklarla birlikte özel şirketlere yatırım yapmaktadır. EBRD banka, sanayi ve işletme projelerini finanse etmektedir, yeni işletmeler veya mevcut şirketler aşağıdaki yollarla gerçekleşmektedir (GAPInstitute, 2013: 2).

a) Doğrudan borç verme veya öz kaynak yatırımları yoluyla

b) Bazı durumlarda bankanın kefil olması;

c) Ticaretin finansmanı gibi diğer formlar aracılığıyla;

d) Teknik yardım; ve,

e) Politika diyalogu.

Çoğu durumda, özel sektör projeleri 5 ila 250 milyon Avro arasındadır ve projenin toplam maliyetinin %60 ile %70'ini veya yatırımın öz kaynakta %33'ünü geçmemektedir (EBRD, 2010). Ortalama miktar 25 milyon avrodur. Ancak Kosova'daki işletmelerin çoğunluğu küçük ekonomiler olduğundan dolayı, EBRD 1 milyon Avro'dan başlayan projeleri finanse etmektedir. EBRD ayrıca yerel ticari bankalar, mikro-iş bankaları, hisse senedi fonları ve leasing imkanları gibi finansal aracıları da desteklemektedir.

Kosova EBRD'ye üyelik için 2012 yılında başvuruda bulunmuştur. Üyelik başvurusu EBRD yönetim kurulu tarafından görüşülüp, oy birliğiyle onaylanmıştır. Kosova'nın EBRD'ye üyeliği Aralık 2012'de resmen yürürlüğe girmiştir (Cogen, 2015: 71).

EBRD'ye üyelikten 6 ay sonra Kosova ayrıca Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası'nın (AKKB) 41. üyesi olmuştur.

3.4. Kosova'da Bankacılık Sektörünün Gelişimi

Kosova, ECB'ye üye olmamasına ve kendi başına bağımsız bir para politikasına sahip olmamasına rağmen, avroyu ulusal para birimi olarak kullanmaktadır. Kosova'da bankacılık sektörü, ekonominin gelişmesine paralel olarak gelişme ve büyümesini sürdürmektedir. Bunun yanında bankalar mevduat toplama ve çeşitli alanlarda kredi verme işlemlerini sürdürmektedir. Kosova'nın bankacılık sistemi iyi düzenlenmiş, kârlı ve likit bir yapıya sahiptir. Kredilerde yüksek faiz oranları, mevduatlarda da çok az faiz oranları olması sebebiyle yabancı yatırımcıların varlıklarını Kosova bankacılık piyasasına yatırım yapmalarına olanak vermektedir. Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası (BQK), Kosova'daki finansal kurumları ve sigorta şirketlerini lisanslama, denetleme ve düzenleme yetkisine sahip bağımsız bir kamu kuruluşudur. Merkez Bankası, Basel Anlaşmalarını [5] ve AB direktifleri doğrultusunda bankacılık kural ve düzenlemelerini kabul etmiştir. 2013 yılında Dünya Bankalar arası Mali İletişim Topluluğu (SWIFT) tarafından daha önce Sırbistan SWIFT kodunu kullanan Kosova'ya yeni SWIFT kodu verilmiştir. Böylece banka havalelerinin daha çabuk ve güvenli biçimde gerçekleşmesini sağlayacak ve finansal şeffaflıkta artış sağlayacaktır. Bundan birkaç ay sonra Kosova bir de

[5] Basel Anlaşmaları; Bankacılık denetimiyle ilgili önemli hususların anlaşılmasının kolaylaştırılması ve dünya genelinde bankacılık denetiminin kalitesinin iyileştirilmesi amacıyla, 1974 yılında oluşturulan Basel Bankacılık Denetim Komitesi'nin üyesi 13 ülkenin merkez bankaları ve bankacılık denetim otoritelerinin yetkililerinden müteşekkildir. Komite, ulusal sermaye yeterliliği hesaplama yöntemlerini birbirleriyle uyumlu hale getirmek ve bu konuda asgari bir standart oluşturmak amacıyla Basel-I olarak adlandırılan Sermaye Yeterliliği Uzlaşısını 1988 yılında yayımlamıştır. Daha sonralarda ise Basel-I kriterlerinin yetersiz kalındığı görülmüş ve yeni standartlar için çalışma başlatılmıştır. Ve 2006 yılında "Basel-II Standartları" kapsamlı versiyonu yayımlanmıştır. Basel III, 2008 Küresel Finansal Krizi'nden sonra Basel II uzlaşısının yetersiz yönlerini gidermek ve bankacılık sektöründe riski azaltmak üzere, finansal düzenlemeleri ve denetimini sağlamlaştırmak amacıyla Basel Komitesi tarafından hazırlanmış ek bir düzenlemedir.

Uluslararası Banka Hesabı Numarasına (IBAN) sahip olmuştur. Kosova'ya temin edilen IBAN kodu ile birlikte uluslararası bankacılık işlemlerinde oluşabilecek hatalarda böylece engellenmiştir.

Günümüzde Kosova'da bankacılık sisteminde faaliyet gösteren 10 banka bulunmaktadır. Bunlar, finans sektöründeki toplam aktiflerin %67,5'ini temsil etmektedir. 10 bankadan sekizi yabancı sermayeli olup, toplam bankacılık sistemi aktiflerinin %88,3'ünü oluşturmaktadır. İki yerli banka ise, kalan %11,7'sini oluşturmaktadır. Sekiz yabancı sermayeli bankadan üçünün menşe yeri Türkiye, diğer beş bankanın menşe yeri ise Avusturya, Almanya, Slovenya, Arnavutluk ve Sırbistan'dır.

Ticari bankalar, finansal sektör varlıklarının %67,5'ini oluşturmaktadır. Geri kalanını emeklilik fonları, sigorta şirketleri ve diğer finansal aracılar içermektedir. Ürün ve hizmetleri arasında banka hesapları, krediler, yurtiçi ve yurtdışı ödemeler, banka kartları, banka garantileri, kredi kartları, e-bankacılık bulunmaktadır. 2018 yılı itibarıyla Kosova'daki bankacılık hizmetlerine erişim 238 şube ve alt şube, 522 ATM, 10 bin 589 POS ve 226 bin 576 e-bankacılık hesabı ile sağlanmaktadır. Kosova'da yer alan 10 banka da toplam 3 bin 328 banka çalışanı bulunmaktadır.

BQK'nın ''Finansal İstikrar Raporuna'' göre Haziran 2017'de Kosova'nın bankacılık sektörü varlıklarının toplam değeri yıllık %7,0 büyüme ile 3 milyar 67 milyon avroya ulaşmıştır (BQK, 2017, s. 34-44). Kosova'da bankacılık sektöründe ki hane halkı mevduatları toplam mevduatların yaklaşık %75,40'ını oluşturmaktadır. Özel sektör işletmelerinin mevduatları ise toplam mevduatın %23'ünü oluşturmaktadır.

Sektörün brüt kredi portföyü ise Haziran 2017'de %10 arttı ve 2 milyar 39 milyon avroya ulaştı. Bu oran Haziran 2016'da %8,4 idi. Yatırım bankacılığı sektörünün menkul kıymetler portföyü ise Haziran 2017'de yıllık %1,4'lük büyüme ile 459,5 milyon avroya ulaşmıştır. Bankacılık sektörü kredilerinin çoğu kurumsal kredilere ağırlık vermeye devam edip, toplam kredilerin %64'ünü oluştururken, hane halkı kredileri toplam kredilerin %35,8'ini oluşturmaktadır. İşletmelere verilen

krediler yıllık %8,8 oranında büyürken, bu sektörde ki yeni krediler %29,5 oranında büyümüştür. Hane halkı kredileri %12,5 oranında büyürken, bir önceki döneme göre ise büyüme de yavaşlama görülmektedir. Bu oran Haziran 2016'da %15,2 olmuştur.

Mevduatın toplam değeri Haziran 2017'de 2,89 milyar avroya ulaşarak yıllık %7,2'lik bir artış kaydetmiştir. Bu oran Haziran 2016'da %4,6 idi. Toplam mevduatın %73,1'ini oluşturan hane halkı mevduatları yıllık %5,4'lük bir artış kaydetmiştir. Bu oran Haziran 2016'da %5,2 idi. İkinci en önemli mevduat kategorisi toplam mevduatın %22,1'ini oluşturan işletmelerin mevduatları, %14,1'lik bir büyüme kaydetmiştir. Bu oran Haziran 2016'da %3,7 idi.

Bu bağlamda Kosova'da bankacılık sektörünün her yıl gelişmeye devam etmekte olduğunu söyleyebiliriz. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)'nün, Mayıs 2018'de yayımladığı ''Güneydoğu Avrupa'da Rekabet Edebilirlik'' adlı raporunda (OECD, 2018), ülkelerde ki bankaların finansmana erişimleri bakımından Kosova, bölgede en yüksek seviyede bulunmaktadır.

Kosova'nın banka sektörü, bankacılık sektöründe rekabet, teminat gerekleri, kredi teslimi ve risk aracılığı gibi esas olarak kullanılan ana kategorilerde finansmana erişim üstün olarak değerlendirilmiştir. Finansmana erişimin artması veya yüksek seviyede olması işletmelerin genişlemesini kolaylaştırmakla birlikte ayrıca aile ekonomilerinin finansman gereksinimlerinin karşılanabilinmesini sağlamaktadır.

Şekil 1'de ki raporda Kosova, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Karadağ'dan daha yüksek seviyelerde, Sırbistan ve Makedonya'yla ise aynı seviyede yer almaktadır.

Şekil 1: Banka Finansmanına Erişim: Alt Boyut Ortalama Puanları ve Gösterge Puanlar

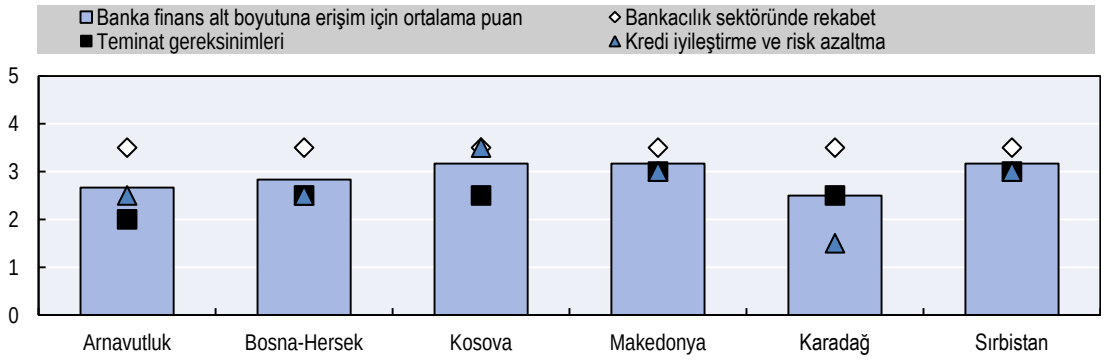

Kaynak: OECD

Raporda yer alan Bankacılık sektörü göstergesindeki rekabet, yabancı bankalar için giriş koşullarına ve devlet bankaları için elverişli koşullara bakmaktadır. Teminat gereklilikleri göstergesi, teminat ve karşılık gerekliliklerini, kabul edilen teminat türleri ve daha küçük kredi büyüklükleri için esneklik dereceleri bakımından sıkılığını analiz etmektedir. Kredi iyileştirme ve risk azaltma göstergesi ise, hükümetlerin bankaların küçük ve orta büyüklükteki işletmelere borç verme kapasitesini iyileştirmek için önlemler getirip getirmediğini incelemektedir. Değerlendirilen altı küçük ve orta ölçekli işletme ekonomisinin tümü için bu göstergelerdeki ortalama puan 2.9'dur. Bu durum, banka finansmanına erişimin iyi bir şekilde geliştiğini göstermektedir, ancak borç verme uygulamalarını geliştirmek için önemli bir yer bulunmaktadır.

3.4.1. Yabancı ve Türk Sermayeli Bankaların Kosova Bankacılık Sektöründeki Yeri

Daha önce de bahsettiğimiz üzere Kosova'da 2'si yerli, 8'i yabancı sermayeli banka olmak üzere toplamda 10 banka bulunmaktadır. Bu bankalar, Kosova'nın resmi para birimi olan Avro ile çalışmaktadır ve Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası (BQK) tarafından lisanslanıp, denetlenmektedir.

Türkiye'den Ziraat Bankası, Türkiye Ekonomi Bankası (TEB) ve İŞ Bankası, Kosova'da bankacılık hizmetleri vermektedir. TEB'in 22 şubesi, İŞ Bankasının 2

şubesi ve Ziraat Bankasının da 2 şubesi bulunmaktadır. Ayrıca Banka Kombëtare Tregtare (BKT) hisselerinin %60'ı Çalık Grubuna aittir.

Türk bankaları dışında, Kosova'da:

2 yerli banka:

- 43 şubesi olan Bank for Bussines (BpB),
- 46 şubesi olan Economic Bank,

Ve 5 yabancı sermayeli banka:

- 53 şubesi olan Slovenya menşeli NLB Prishtina Bank,
- 23 şubesi olan Arnavutluk menşeli Banka Kombëtare Tregtare (BKT),
- 64 şubesi olan Alman menşeli ProCredit Bank,
- 52 şubesi olan Avusturya menşeli Raiffeissen Bank, ve
- 8 şubesi olan Sırbistan menşeli Komercijalna Banka ad Beograd bulunmaktadır.

Komercijalna banka ad Beograd-Mitrovica şubesi dışında, diğer tüm bankalar Kosova Bankalar Birliği (KBA) üyesidir. KBA, Kosova'daki bankacılık endüstrisinin sesidir. 2002 yılında ki kuruluşundan bu yana KBA, Kosova'nın uzun vadeli ekonomik kalkınmasını destekleyen sağlıklı bir bankacılık sektörünü desteklemek amacıyla Hükümet, BQK, medya ve kamuoyu ile işbirliği yapmaktadır (Kosovo International Trade Guide, 2018).

IV. BÖLÜM

4. KOSOVA EKONOMİSİ

Bu bölümde Kosova ekonomisi öncelikle Yugoslavya dönemine kadar uzanan süreçte kısaca değinilip, sonrasında da bağımsızlık sonrası süreç içerisinde incelenecektir.

4.1. Bağımsızlık Öncesi

1980 yılında dönemin Yugoslavya lideri J.B. Tito'nun ölümüyle birlikte, Yugoslavya'da ortaya çıkmaya başlayan ekonomik krizler, 1990'lı yıllarda etkisini iyiden iyiye göstermeye başlamıştır. Bölge de yaşanan ekonomik krizler ve jeopolitik çatışmalar doğal olarak Kosova'da da etkisini göstermiştir. İşsizlik oranı 1980'li yılların başlarında %30 civarı bir seviyedeydi. Yer altı zenginlikleriyle Avrupa'da önemli bir yere sahip olan Kosova, özellikle linyit yatakları ile dönemin Yugoslavya rezervlerinin yaklaşık %60'ını oluşturmuştur. Kurşun, çinko, magnezit, boksit, kömür, nikel, v.b. bakımından zengin yer altı maden yataklarına sahiptir. En önemli maden ocakları arasında Trepça, Ayvalı, Tregu gibi maden ocakları yer almaktadır. Ancak sahip olduğu yer altı zenginliklerinden Kosova'dan çok Yugoslavya yararlanmıştır. Bununla ilgili meşhurlaşan 'Trepça çalışır, Beograd gelişir' (Trepça Radi, Beogradi Segradi) sözü de bu durumu özetler niteliğindedir.

Durum böyle olunca Kosova, sahip olduğu zenginlikleri dolayısıyla diğer ülkeler tarafından yıllar boyu bir hedef ülke haline gelmiştir. Bu da Kosova'da ekonominin gelişememesine ve geri kalmasına sebep olmuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısında Kosova özerk statüyü kazanınca, Sırbistan tarafından yaptırımlar gelmiş, Kosova için ayrılan bütçe oldukça sınırlanmıştır. Kamu yatırımları ağırlıklı olarak Sırpların yaşadığı ülkenin kuzey kesimlerine tahsis edilmiştir (Bora, 1995: 110). Bu süreçte Kosova'da ekonomik kriz artarak sürmüştür. 1980'ler de Kosova'da işsizlik oranı %35'i aşmaya başlamıştır. 1990'ların başlarında Kosova'nın özerkliğinin kaldırılmasının ardından çok sayıda Arnavut işçi bu durumu protesto etmiştir. Akabinde Arnavut işçilerin yaklaşık %80'i işten çıkarılmıştır. Bunun neticesinde

1990'lı yıllarda var olan işsizlik sorunu daha da artıp %50'lere kadar ulaşmıştır. Bu dönemde işsiz kalan binlerce genç, çalışmak amacıyla Kosova'yı terk edip, diğer ülkelere gitmek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde Kosova için en büyük gelir kaynağını, yurt dışında çalışanların gönderdikleri paralar oluşturmuştur.

Süregelen ekonomik kriz, 1999'da yaşanan savaşla beraber daha da tırmanmıştır. Bilhassa Kosova'nın batı kesimlerinde verimli tarım bölgeleri, kurulan altyapılar bütünüyle yok edilmiştir. Batılı ülkelere göçün daha da artmasıyla, diasporadan gelen yardımlar Kosova için daha da önemli hale gelmiştir. Savaşın ardından fabrikaların çoğunun kapalı olması istikrarsızlığın ana nedenlerinden birini teşkil etmektedir. İşsizliğin %60 seviyelerine çıktığı bu dönemde Kosova hemen hemen bir sosyal patlama seviyesine ulaşmıştır. Savaşın ardından, 2000-2005 yılları arasında ekonomi de herhangi bir ilerleme neredeyse kaydedilmemiş, işsizlik sorunu bölgede büyük sorun teşkil etmiştir.

4.2. Bağımsızlık Sonrası Makroekonomik Göstergeler

2008 yılında Kosova'nın bağımsızlığı ilan etmesinin ardından ülkede özellikle ekonominin gelişmesinin ve yıllar boyu büyük sorun oluşturan yüksek işsizlik seviyesi için bir çözümün sağlanması umut edilmiştir. Bu bölümde bağımsızlık sürecinin ardından Kosova ekonomisine ilişkin makroekonomik göstergeler incelenmektedir.

4.2.1. Reel Ekonomi

Reel ekonomi ülke ekonomileri için en önemli makroekonomik göstergelerden birini oluşturmaktadır, çünkü ülkenin direk olarak üretimine ilişkin katkı sağlayan bir çarktır. Reel ekonomi tarım, madencilik, ticaret, inşaat, turizm, taşımacılık gibi mal veya hizmet üreten faaliyetlerden oluşmaktadır. İlk olarak Kosova'da bu faaliyetlere ilişkin kısaca değinip, devamında ülkenin GSYH, Kişi başına düşen GSYH gelirini, GSYH Büyümesi ve Gini katsayı ile ilgili verileri inceleyip, bölge ülkelerle bir karşılaştırma da bulunacağız.

Öncellikle tarımcılık sektörünü incelediğimizde; tarım sektörünün toplam GSYH içindeki payı %9,6'dır. Kosova'nın zengin bir tarım tarihi bulunmaktadır. Ancak günümüzde iç tüketiminin çoğunu karşılayabilmek için Kosova tarımsal malları ithal etmektedir. Küçük çiftliklerin hakim olduğu tarımcılık sektöründe Kosova, en uygun şekilde kullanılmayan bol ve verimli topraklara sahiptir. Son yirmi yılda yapılan yatırım eksikliğinden dolayı, Kosova'da değerli gıda işleme işlerinin göreceli olarak yokluğu göz önüne alındığında, artan tarımsal üretim ve genişletilmiş gıda işleme için büyük bir potansiyel bulunduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 2: Tarımsal Sektör Ticaret Verileri (Milyon Dolar)

	2015	**2016**	**2017***	**2018***
Toplam Yerel Üretim	715,0	743,6	773,3	804,2
Toplam İhracat	47,4	49,3	54,8	61,6
Toplam İthalat	720,6	718,6	731,5	749,4
Toplam Pazar Büyüklüğü**	**1.388,2**	**1.412,9**	**1.450,0**	**1.492,0**

*Tahmini, **Toplam Pazar Büyüklüğü = (Toplam Yerel Üretim + Toplam İthalat) - Toplam İhracat

Kaynak: Ministria e Bujqësisë, Pylltarisë dhe Zhvillimit Rural.

Tablo 2'ye baktığımızda Kosova'da tarımsal sektördeki toplam yerel üretimin üç yıl içerisinde yaklaşık %12,5 artıp, 715 milyon dolardan, 804 milyon dolara çıkması beklenmektedir. İhracatın tarımsal sektörde ki paya göre düşük olduğu, bu miktarın 2018 yılına kadar %30 civarı artması beklenmektedir. İthalat miktarı 2015 yılında 720 milyon dolar olup, 2018 yılında %4'lük bir artışın yaşanması yani 740 milyon dolara ulaşması beklenmektedir. Toplam Pazar büyüklüğünde bu süre içerisinde %7,5 büyümesi öngörülmektedir.

Özellikle kentsel alanlarda tüketici satın alma gücü arttıkça, iç talepte son yıllarda artmaktadır. Geçtiğimiz on yıl boyunca, meyve ve sebze talebi diğer gıda kategorilerine göre daha fazla artış göstermiş ve büyümeye de devam etmesi beklenmektedir. Kosova Yatırım ve Kurumsal Destek Ajansı (KIESA), bölgesel talebin meyve ve sebze sektöründe büyüme ve kâr için büyük fırsatlar getireceğini öngörmektedir. İç piyasada süt ve süt ürünleri için talebin de artması bekleniyor. Yerli üretim henüz piyasa talebini karşılamadığı için hayvancılık ve et işleme sektörü potansiyel olarak kazançlı bir iş fırsatıdır. AB ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nın Nisan 2016 uygulamasının ardından Kosova, AB ülkelerine 2,560 farklı tarım ürününün gümrüksüz ihracatından yararlanmaktadır. Tarım sektörü GSYH'ya yüzde 12 oranında katkıda bulunmaktadır. Tarım sektöründeki istihdam, toplam istihdamın %5'ini teşkil etmektedir. Hane halkı harcamalarının yaklaşık %64'ü ekmek ve tahıl (%19), süt, peynir ve yumurta (%17), et (%15) ve sebze (%13) olarak ayrılmaktadır. Kosova, tarlalarda, meyve bahçelerinde ve bahçecilik bitkilerinde ve hayvancılıkta karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bunların yüksek potansiyele sahip çıktıları ve karları olsa da, çiftçiler gıda güvenliği nedeniyle tahıllar gibi düşük verimli üretim yapmaya devam etmektedir (Kosova Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı, 2018).

Şekil 2: Bitki ve Hayvancılık Ürünleri (Milyon Avro)

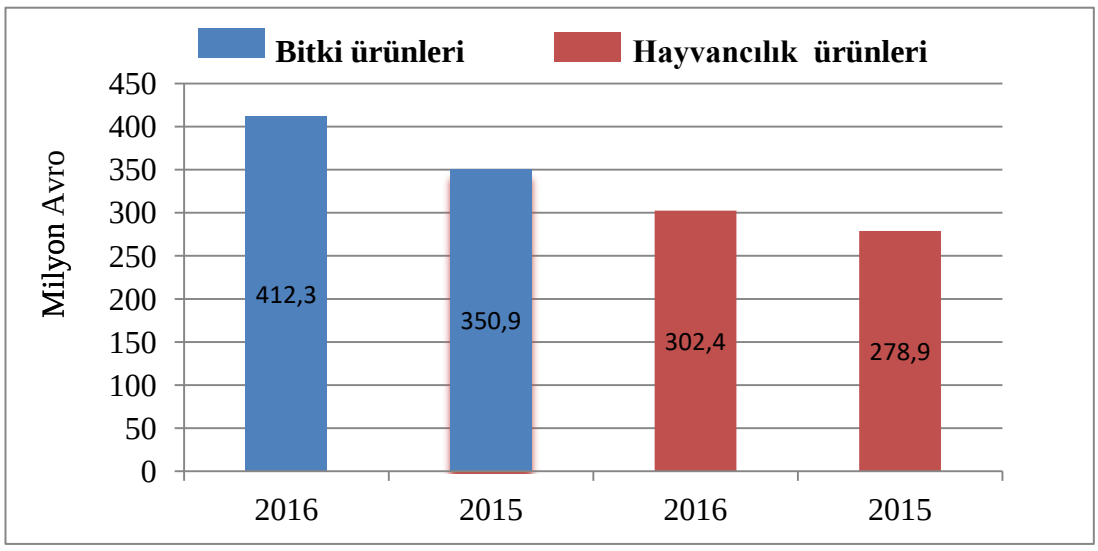

Kaynak: Kosovo Agency of Statistics, *Llogaritë Ekonomike për Bujqësi 2016*, s. 8.

Şekil 2, 2016 yılı için toplam bitki ve hayvancılık ürünlerini göstermektedir (Cari fiyatlar). Bitki ürünlerine ilişkin üretim 2016 yılında, 2015 yılına göre % 17,5 artmıştır. Bitkisel ürünlerin değerindeki bu artış, sebze ve yem bitkilerinin üretiminin artırılması sonucu oluştuğu şeklinde açıklanabilir. Hayvancılık ürünlerinin üretiminde ise 2016 yılında, 2015 yılına göre %8,4'lük bir artış yaşanmıştır. Hayvancılık ürünleri ile ilgili bu büyümenin, canlı hayvan değerinin artması sonucu oluştuğu şeklinde açıklanabilmektedir. Bu nedenle, 2016 yılında toplam bitki ve hayvancılık ürünleri üretimi 2016 yılında %13,5 artmıştır (ASK, Tarım için Ekonomik Hesaplar, 2016).

Şekil 3: Tarımsal Ürünlerin Toplam Bitkisel Üretimde Dağılımı % (2016)

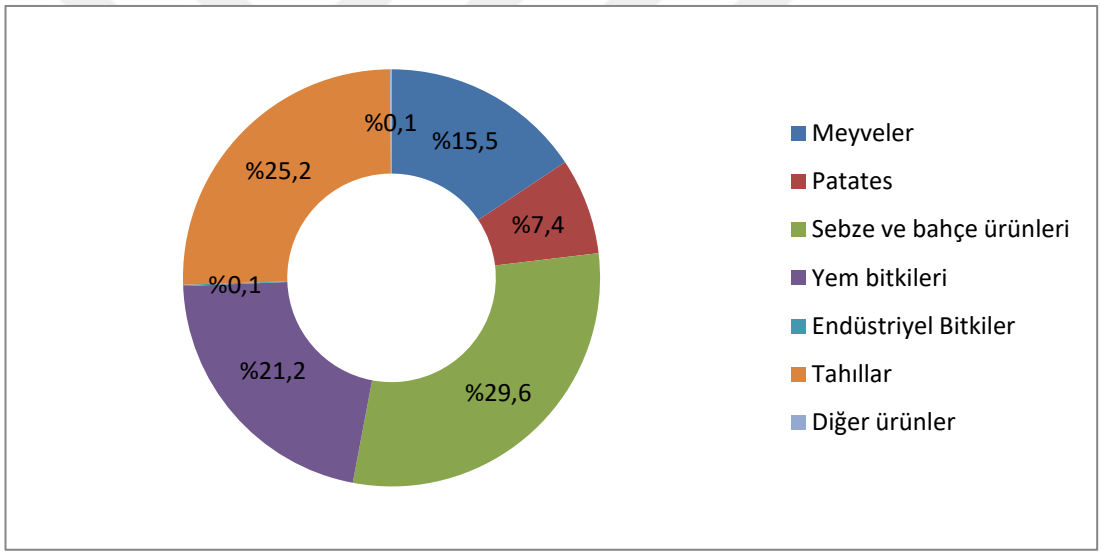

Kaynak: Kosova İstatistik Ajansı, Tarım için Ekonomik Hesaplar *2016,* s. 9.

Şekil 3, Tarımsal ürünlerin toplam bitkisel üretimde dağılımını göstermektedir. Bitkisel üretim şunları içermektedir: tahıllar, endüstriyel bitkiler, yem bitkileri, sebze ve bahçe ürünleri, patates ve meyveler. Sebze ve bahçe ürünleri en önemli kategori olup toplam bitki üretiminin yaklaşık %29,6'sını oluşturmaktadır ve bunu %25,2 ile tahıllar izlemektedir.

Madencilik sektörü sanayi, ekipmanlara, tesislere ve yeni madenlerin geliştirilmesine yönelik Kosova'daki yatırım eksikliğinden dolayı 1990'larda düşüş göstermiştir. Bu sektörde önemli yabancı yatırım potansiyeli bulunmaktadır. Kosova,

altın, krom, nikel, alüminyum, bakır, demir metalleri ve kurşun çinko dahil olmak üzere çeşitli maden ve maden yatakları içeren çeşitli bir jeolojiye sahiptir. Kosova ayrıca dünya da en büyük linyit rezervlerine sahip beşinci ülke konumundadır. Trepça madencilik kompleksi, Kosova'nın en büyük ve en gelişmiş madenlerini içermektedir. Trepça'da, 1960 ve 1970'lerde üretimin doruğa ulaştığı dönemlerde, çoğu maden işletmesi ve işleme tesisinin Kosova'da olmasına rağmen, eski Yugoslavya'dan 22.000'den fazla işçi çalıştırılmıştır.

Bağımsızlığın ardından Kosova hükümetinde çalışmalar yapılmış, bunun akabinde Trepça'nın tekrar canlandırılması, sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmayı hedefleyen bir yasal altyapının yaratılması için yatırımın önünü açarak, varlıkların değerini artırmak amacıyla sunulan Trepça yasa tasarısı hükümet tarafından onaylanmıştır. Bu yasa tasarısına göre Trepça hisselerinin %80'inin hükümete, diğer %20'sinin ise Trepça işçilerine ait olacağı açıklanmıştır (Kosova Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, 2016).

Taşımacılık sektörüne bakacak olursak, Kosova'ya seyahat etmenin en elverişli yolu, Slatina'da bulunan ve başkent Priştine'den 20 dakika mesafede bulunan modern uluslararası havalimanıdır. İş seyahatinde olanlar için karayolu taşımacılığı seçenekleri araç kiralama veya özel taksi ile sınırlıdır. Enterprise, Europcar ve Hertz gibi uluslararası kiralama şirketleri Kosova'da faaliyet göstermektedir. Yerel seyahat şirketi MCM, havalimanındaki ve Priştine şehir merkezindeki yerlerle benzer hizmetler sunmaktadır. Bir başka yerel firma olan Limo Prishtina, şoförlü veya şoförsüz araç kiralama hizmeti sunmakta ve aynı zamanda seyahat acentesi görevi de görmektedir. Önemli sayıda özel taksiler mevcuttur.

Enterprise, Europcar ve Hertz gibi uluslararası kiralama şirketleri Kosova'da faaliyet göstermektedir. Yerel seyahat şirketi MCM Travel, havalimanındaki ve Priştine şehir merkezindeki yerlerle benzer hizmetler sunmaktadır. Bir başka yerel firma olan Limo Prishtina, şoförlü veya şoförsüz araç kiralama hizmeti sunmakta ve aynı zamanda seyahat acentesi görevi de görmektedir. Yurtiçi yolculuklara ilişkin Bashkimi Reisen, Shpejtimi, Atmaxha gibi birçok otobüs şirketi mevcuttur. Ayrıca önemli sayıda özel taksiler de mevcuttur.

Turizm ekonomisi açısından baktığımızda, Kosova'nın özellikle doğal zenginliği ile ön plana çıktığını bahsetmek gerekmektedir. Kosova'nın dağlık güneyinde kış turizmi için büyük bir potansiyel bulunmaktadır. En önemli turizm merkezlerinden biri Şar Dağları'ndaki kayak merkezi Brezovica'dır. Deniz seviyesinden 1.700 ila 2.500 metre arasında bulunan tatil beldesi, mükemmel hava ve kar koşullarının yanı sıra kasım-mayıs ayları arasında uzun kayak mevsimleri sunmaktadır.Brezovica kayak merkezinde 680 odalı üç otel, iki restoran ve saatte 10.000 kayakçı taşıma kapasitesine sahip dokuz teleferik bulunmaktadır. Priştine Havalimanı'na (60 km) ve Üsküp Havalimanı'na (70 km) yakınlığı ile tatil, uluslararası turistler için olası bir destinasyon ve Balkanlar'daki en elverişli kış turizmi olma potansiyeline sahiptir. Kosova genellikle dağlarla, yapay göllerle ve nehirlerle doludur ve bu nedenle avcılık ve balık avı için en önemli olanakları sunmaktadır. Bunun dışında turizm ekonomisi açısından Kosova'nın kültür başkenti sayılan ve açık hava müzesi olarak adlandırılan Prizren şehrinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Çok sayıda Osmanlıya ait tarihi yapıları içinde barındıran şehir, her yıl çeşitli ülkelerden çok sayıda turisti Kosova'ya çekmektedir. Sinan Paşa Camisi, Prizren kalesi, Şadırvan bölgesi, Tarihi Taş köprü gibi birçok tarihi yapıların yer aldığı şehirde ayrıca her yılın ağustos ayında düzenlenen uluslararası belgesel ve kısa film festivali Dokufest sayesinde ülkeye çok sayıda turist gelmektedir.

Son olarak inşaat sektörüne baktığımızda, Kosova'da özellikle bir sürü konut inşaatının bulunması dolayısıyla, inşaat sektörü Kosova'da önceliği en çok olan sektör haline gelmiştir. Konut inşaatlarıyla birlikte, kentsel altyapılar, alışveriş merkezleri bu sektöre ciddi önemli derecede katkı sağlamıştır. Ulaştırma altyapısının istenilen seviyede olmaması nedeniyle 2011 yılından bu yana uluslar arası hibelerin önemli bir kısmı yol ve otoyol inşasına ayrılmıştır. Bu bakımdan en önemli altyapı yatırımı olarak Türk şirketi olan Enka ile ABD şirketi olan Bechtel işbirliğinde Arnavutluk-Kosova sınırında ki Morina şehriyle, Kosova-Sırbistan sınırında ki Merdare kasabası arasında gerçekleştirilen oto yol inşaatı yer almaktadır. İnşaat sektöründe 2017 yılında yapılan DYY 44.7 milyon avro iken, 2017 yılı sonu itibarıyla inşaat sektöründe yapılan toplam DYY yaklaşık 381 milyon Avro'dur.

4.2.1.1. GSYH (USD)

Ekonominin temel göstergelerinden birine oluşturan GSYH, ülkelerin durumuyla ilgili bilgi vermektedir. GSYH Formülü: GSYH = tüketim + yatırım + devlet harcamaları + Net İhracat (ihracat – ithalat) olarak hesaplanmaktadır.

Şekil 4: Kosova GSYH (Milyar Dolar)

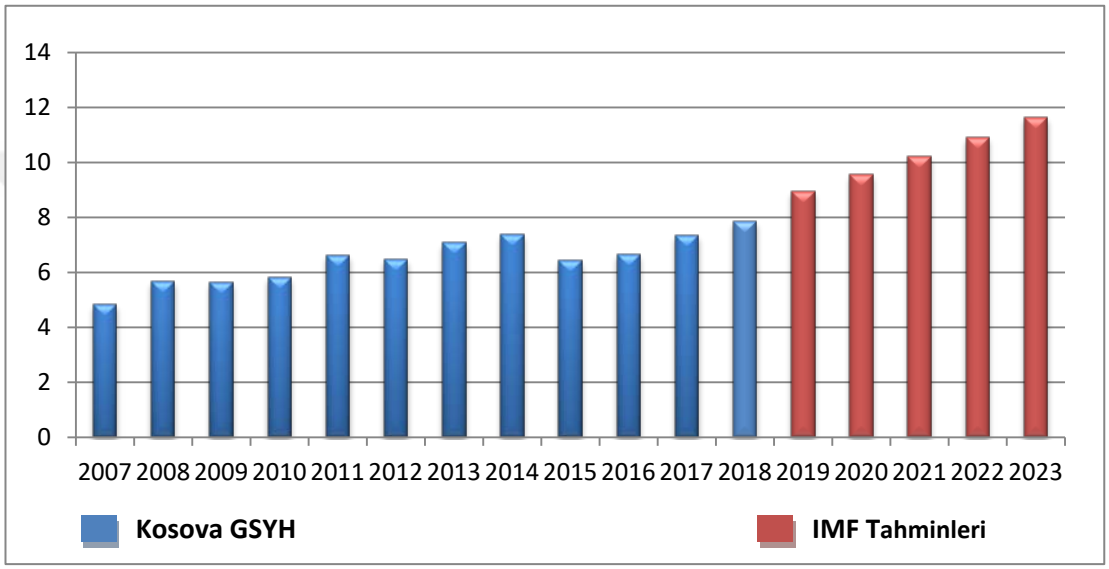

Kaynak: Worldbank, IMF.

2008 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından Kosova'da, 2007 yılına göre GSYH 2008 yılında %17,5 artış yaşanmış ve 5 milyar 687 milyon dolar olmuştur. Şekil 4'e baktığımızda ekonomik reformların ve politikaların hali hazırda uygulanmaya başlandığı yıllarda GSYH sırasıyla 2009 yılında 5 milyar 653 milyon dolar ve 2010 yılında ise 5 milyar 829 milyon dolar değerinde gerçekleşmiş, 2008 yılıyla paralel bir düzeyde devam etmiştir. Özellikle yatırımların ve gelirlerin arttığı 2011 yılında, bir önceki yıla göre GSYH %14 artarak 6 milyar 649 milyon dolar olmuştur. 2012 yılında ise GSYH 6 milyar 473 milyon dolar olmuştur. 2013 yılında ekonomik kalkınmayla bir ivme kazanan Kosova'da GSYH 7 milyar 72 milyon dolar olmuştur. 2014 yılında ise GSYH bir önceki yıla göre %4,5'lik bir artış gösterip 7 milyar 386 milyon dolar olmuştur. 2015 yılında yatırımların azalması, ihracatın artmasıyla gibi etkenlerden dolayı GSYH bir önceki yıla göre %13 azalarak 6 milyar 440 milyon dolar olmuştur. Bunu takiben 2016 yılında GSYH 6 milyar 649 milyon

dolar değerinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise bir önceki yıla göre GSYH %10,5 artarak 7 milyar 353 milyon dolar olmuştur. 2018 yılı itibarıyla 7 milyar 855 milyon dolar olan GSYH'nın 2019'da 8 milyar doları aşması, 2023 yılına doğru ise GSHY'nin yaklaşık 12 milyar dolar olacağı tahmin edilmektedir.

4.2.1.2. Kişi Başına GSYH (USD)

Kişi başına GSYH, bir ülkenin GSYH'nın ülke nüfusuna bölünmesiyle elde edilmektedir.

Şekil 5: Kosova'dakişi Başına GSYH (Nominal, USD)

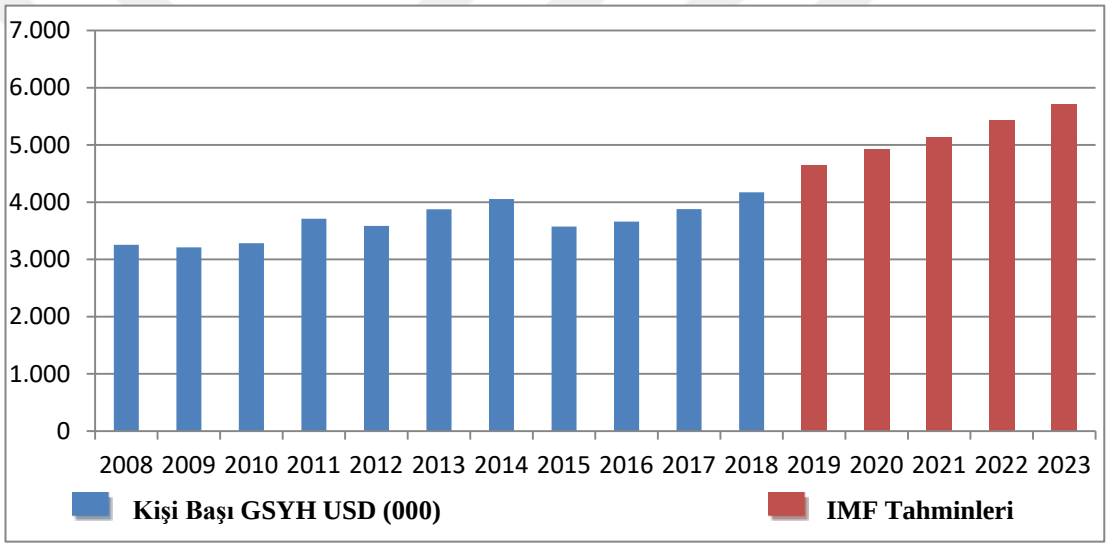

Kaynak: Worldbank, IMF.

Kosova'da 2001-2007 yılları arasında kişi başına GSYH ortalama olarak 2 bin dolar civarı olmuştur. Şekil 5'e baktığımızda bağımsızlığının ilk yılı olan 2008'de kişi başına GSYH, 3 bin 254 dolar olmuştur. Ardından 2009 yılında 3 bin 209 dolar olan kişi başına GSYH'da, 2010 yılında fazla bir değişiklik yaşanmamış ve 3 bin 283 dolar olmuştur. 2011'de ise bir önceki yıla göre kişi başına GSYH'da %13 artış yaşanmış ve 3 bin 712 dolar olmuştur. 2012 yılında 3 bin 586 dolar olan kişi başına GSYH, 2013 yılında %8 artarak 3 bin 877 dolar olmuştur. Kişi başına GSYH bir sonraki yıl 4 bin 54 dolara olmuştur. 2015 yılında yatırımların düşüklüğü, ihracat miktarlarının artması sonucu GSYH'da da düşüş olması sebebiyle bu dönemde kişi başına GSYH %12 azalmış ve 3 bin 574 dolar olmuştur. Bu süreçten sonra

GSYH'nın tekrar büyümesiyle, kişi başına GSYH 2016 yılında 3 bin 661 dolar, 2017 yılında ise 3 bin 880 dolar olmuştur. Kişi başına GSYH 2018 yılı itibarıyla 4 bin 172 dolar olmuştur. Bir sonraki yıl da yaklaşık %11 artış olması ve kişi başına GSYH'nın 4 bin 652 dolar olacağı tahmin edilmektedir. Beş yıl sonra ise IMF tahminlerine göre GSYH'nın 5 bin 718 dolar olması beklenmektedir.

Şekil 6: Kosova ve Bölge Ülkeleri Kişi Başına GSYH (USD) Karşılaştırması (2008-2018)

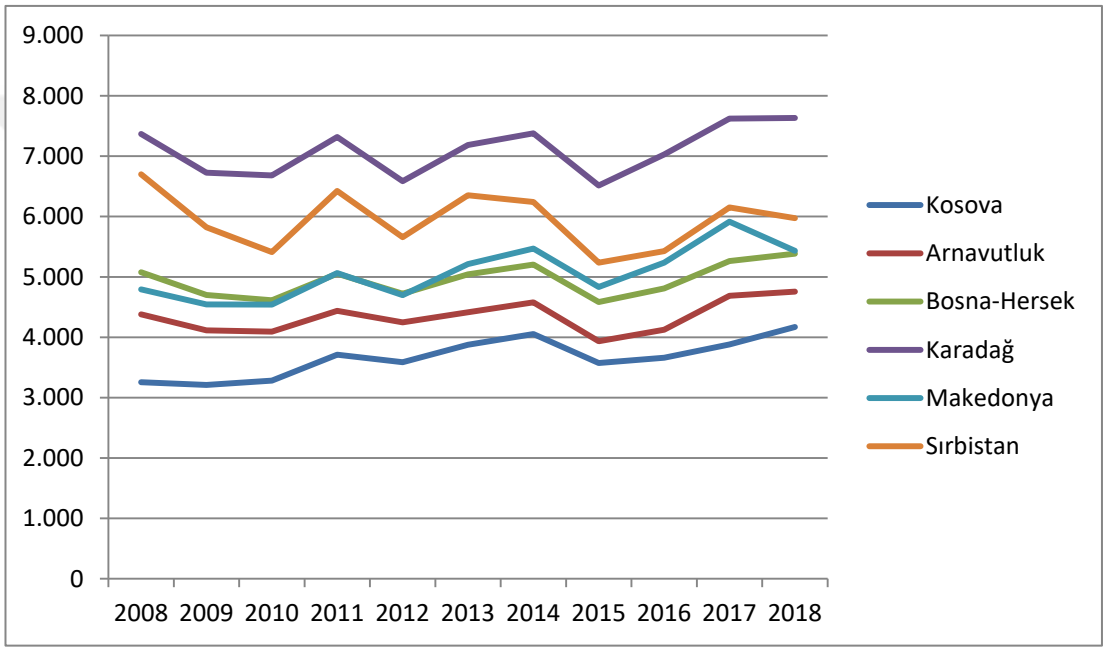

Kaynak: Worldbank, Trading Economics.

Şekil 6'ya baktığımızda özellikle 2015 yılının ardından kişi başına GSYH'sı istikrarlı bir şekilde artan Kosova, bölge de son sırada yer almaktadır. Kosova'yı sırasıyla Arnavutluk, Bosna-Hersek, Makedonya takip etmektedir. Bölge de kişi başına GSYH'sı en yüksek ülke olarak Karadağ yer almaktadır. GSYH'sı Kosova'ya göre iki kat düşük olan Karadağ'ın (3.75 milyar dolar) nüfusu (620 bin) Kosova'dan yaklaşık olarak üç kat azdır. Bu etkenle beraber özellikle yatırımların ve turizm gelirlerinin yüksek olduğu Karadağ bölgede en yüksek kişi başına GSYH'sına sahiptir.

4.2.1.3. GSYH Büyümesi

GSYH büyümesi, bir ülke ekonomisinin cari yılının bir önceki yıla göre üretim miktarında ki artışı demektir. Aşağıda Kosova'nın GSYH'sının bağımsızlığı itibarıyla son 10 yıl içerisinde nasıl bir değişim yaşandığı incelenmektedir.

Şekil 7: Kosova GSYH Büyümesi 2008-2018 (Yıllık %)

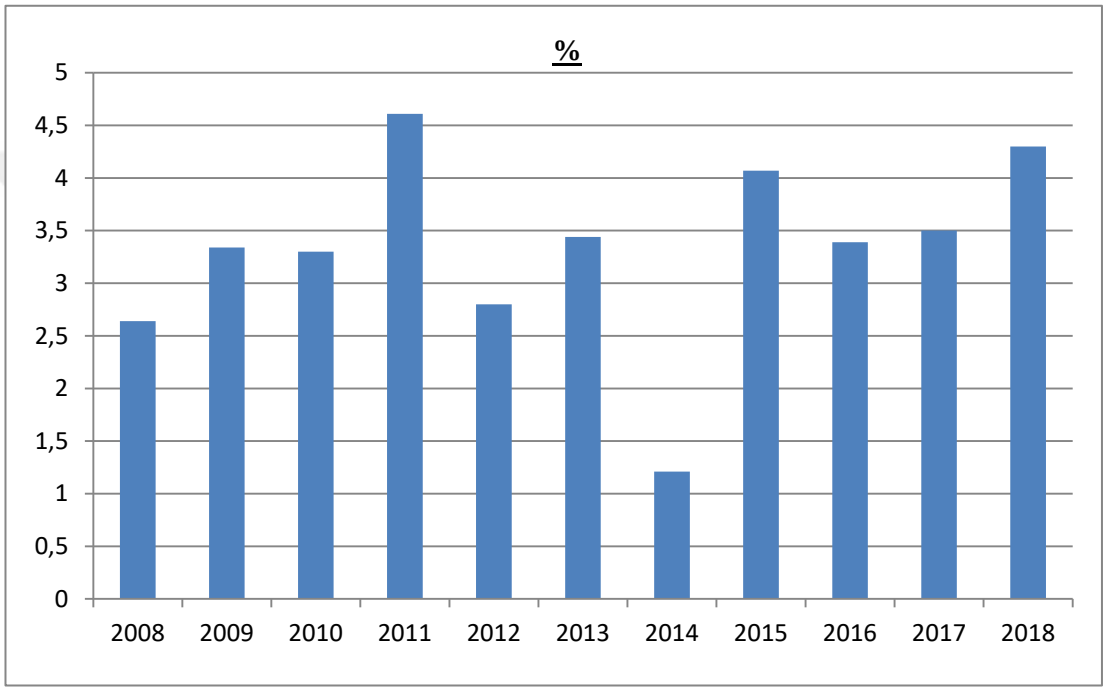

Kaynak: Worldbank, Kosovo sources.

Bir ülkenin GSYH'si arttıkça, üretimin de arttığı düşünülerek, işsizlik oranının düşeceği varsayılabilir, ama bu koşul her daim gerçekleşmeyebilir. Şayet bir ülkenin ekonomisinde büyüme gerçekleşmişse ancak buna karşın işsizlik oranı düşmüyorsa, bu çeşit büyümelere "istihdamsız büyüme" denilmektedir. GSYH büyüme oranlarını, bu hususu da dikkate alarak inceleyeceğiz. Şekil 7'de görüldüğü üzere Kosova'nın GSYH oranı 2008 yılında %2,64 artmıştır. Çeşitli uluslar arası finans kurumlarına üye olunması neticesinde artan yatırımlarla birlikte Kosova'da 2009 yılında %3,34, 2010 yılında %3,3'lük bir GSYH büyüme gerçekleşmiştir. 2011 yılında %4,61'lik bir GSYH büyümesi gerçekleşmesine karşın, aynı dönemde işsizlik oranı da %45,3'e yükselmiştir. Bundan dolayı 2011 yılında Kosova'da istihdamsız

bir büyüme gerçekleşmiştir. Bunu takiben 2012 yılında ise GSYH %2,8 artmıştır. Bir sonraki yıl büyüme %3,44 oranında gerçekleşmiştir. 2014 yılında işsizlik oranlarının tekrar yükseldiği ekonomide, GSYH sadece %1,21 büyüme sağlamıştır. 2015 yılında ise GSYH'de %4,07 oranında büyüme yaşanmıştır. 2016 yılında büyüme oranı bir önceki yıla göre daha düşük olup, %3,39 seviyesinde olmuştur. 2017 yılında ise GSYH %3,5 büyürken, işsizlik oranlarında da artış gözlenmiştir. 2016 yılında diasporadan gönderilen döviz miktarı 691 milyon avro olurken, 2017 yılında diasporadan gelen dövizler yaklaşık %10 artarak 759 milyon avroya ulaşmıştır. Kosova'ya gelen DYY'ler 2016 yılında 220 milyon avro iken 2017 yılında bu oran yaklaşık %30 artarak 287.8 milyon avro olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılı itibarıyla GSYH'da %4,3'lük bir büyüme gerçekleşmiştir.

Şekil 8: Kosova ve Bölge Ülkeleri GSYH Büyümesi 2008-2017 (Yıllık %)

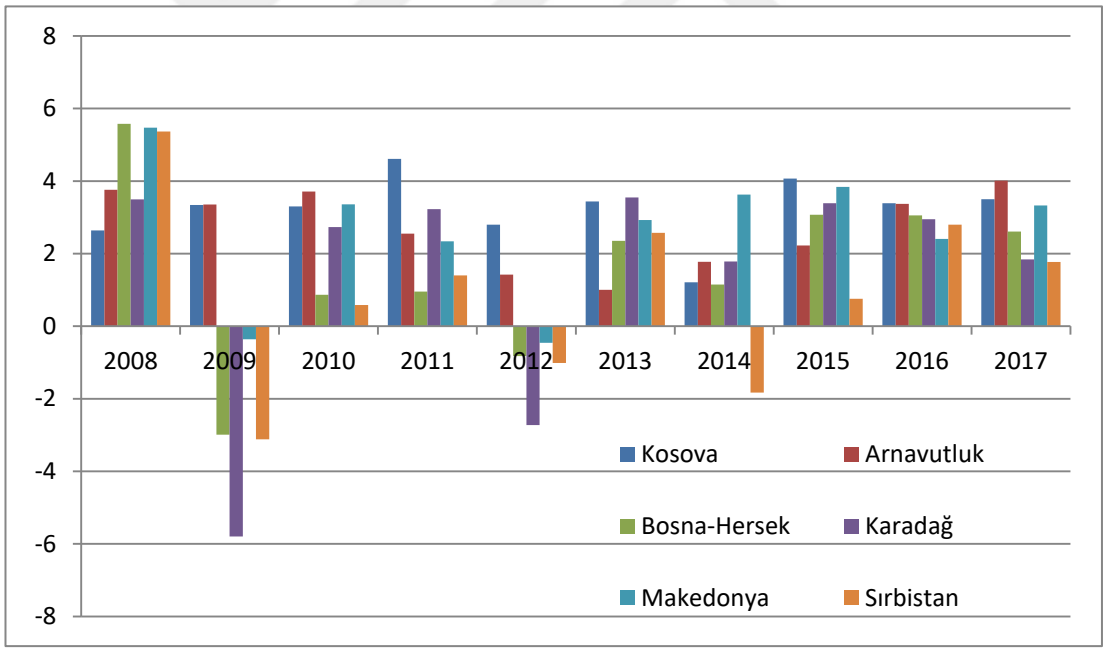

Kaynak:Worldbank.

Bölge ülkelerinin GSYH büyüme verilerini incelediğimizde, Şekil 8'de gördüğümüz üzere 2008 yılında Kosova'da bölge ülkelere kıyasla daha az oranda büyüme gerçekleşmiştir. 2008'in finansal ve ekonomik krizi, tüm AB'ye katılmayı amaçlayan ekonomiler üzerinde önemli ve olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Arnavutluk ve Kosova dışında olan ülkelerin hepsi 2009 yılında bir durgunluk

yaşamışlardır. Krizin ilk yılı, düşen GSYH, artan işsizlik, yatırım oranlarının düşmesi, sanayi üretiminin düşmesi ve genel olarak cari açıkların azalması ile nitelendirilmiştir. 2011 yılında Batı Balkan ekonomilerinde ekonomik iyileşme hızı daha ılımlıydı. 2011 yılında büyüme verilerin genel olarak arttığı bölgede, Kosova %4,61 bir büyüme ile bölge de en büyük büyümeyi gerçekleştirmiştir. Bu olumlu eğilimler neticesinde, avro bölgesindeki ülkeler borç krizinden olumsuz etkilenmiş ve 2010-2011'de ılımlı toparlanmanın ardından Batı Balkanlar ekonomileri 2012'de çift dipli bir durgunluk yaşamıştır. Durgunluk, birçok makroekonomik göstergeyi olumsuz etkilemiş; kredi faaliyetleri azalmış ve işsizlik oranları çok yüksek seviyelerde kalmıştır. 2012'de Kosova ve Arnavutluk büyüme sağlamış, diğer bölge ülkeleri ise küçülme yaşamışlardır. Bu durum iç talepteki düşüşlere neden olmuştur ve avro bölgesinde yavaş bir toparlanma ve durgunluk (Sırbistan'da azalma) iç talebin bir araya gelmesi, 2013 ve 2014 yıllarında burada kapsanan ekonomilerin çoğunda sadece ılımlı toparlanmaya yol açmıştır. 2013 yılı itibarıyla Kosova, Karadağ'la beraber bölge ülkeleri arasında en fazla büyüme gösteren iki ülke olmuşlardır. 2014 yılında yaşadığı iç krizlerden dolayı Kosova %1,21 büyüme oranıyla, Bosna-Hersek'in ardından en az büyüme sağlayan ikinci ülke olmuştur. Bu süreç sonrasında ise ekonomide iyileşme sağlayan Kosova, 2015 yılında %4,07 ve 2016 yılında da %3,39'luk bir büyümeyle bölgede en fazla büyüme kaydeden ülke olmuştur. 2017 yılında Arnavutluk %4 büyüme sağlarken, Kosova %3,6, Makedonya'da %3,3'lik bir büyüme sağlamıştır.

4.2.1.4. Gini Katsayısı

Ekonomik gelişmeyle beraber insanların hayat koşullarının da takip edilmesi icap edilmektedir. Bu nedenle toplumdaki gelir dağılımının durumuna göz atmak gerekmektedir. Bu noktada Gini katsayısı ile gelir dağılımının durumunu görmek mümkündür. Gini katsayısını hesaplama da Lorenz Eğrisi kullanılmaktadır. Gini katsayısı sıfır (0)'a doğru ilerledikçe gelir dağılımı düzelmekte, bir (1)'e doğru ilerledikçe de gelir dağılımında bir adaletsizliğin olduğu anlaşılmaktadır. Gelir dağılımıyla ilgili Kosova'nın Gini katsayısı, 2010 yılında 0.333 iken bu oran 2015 yılında 0.264'e ulaşmış, bu durum Kosova'da gelir dağılımının daha da düzeldiğini

göstermektedir. Kosova ayrıca bölge de gelir dağılımının en adaletli şekilde olduğu ülke konumundadır (WorlBank, 2015).

4.2.2. Fiyatlar ve Faizler

Bu bölümde Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE), Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ve Faizleri inceleyeceğiz. ÜFE, ülke ekonomisi içinde üretilen mal-hizmet ve ülke içinde satılan malların üretici fiyatlarının zaman içinde aldığı satış fiyatlarındaki ortalama değişikliği ölçen bir fiyat endeksidir. ÜFE, fiyat değişikliklerini üretici açısından değerlendirir ve TÜFE'den farklıdır. Ürün fiyatları vergiler dışında olup, yurtiçi peşin satış fiyatlarından oluşmaktadır. Ve esas olarak fiyatlar üreticiler tarafından derlenmektedir. ÜFE, üç üretim alanını ele alır: endüstri tabanlı, emtia bazlı ve emtia bazlı nihai talep-ara talep. TÜFE ise ulaştırma, gıda ve tıbbi bakım gibi bir tüketim mal ve hizmet sepetinin ağırlıklı ortalamalarını inceleyen bir ölçektir. Önceden belirlenmiş ürün sepetindeki her bir ürün için fiyat değişimleri alınarak ve ortalamaları alınarak hesaplanır. TÜFE'deki değişiklikler, yaşam maliyeti ile ilgili fiyat değişimlerini değerlendirmek için kullanılır; TÜFE, enflasyon veya deflasyon dönemlerini tanımlamak için en sık kullanılan istatistiklerden biridir.

Şekil 9: Kosova'da ÜFE'nin Gelişimi, İlk Çeyrek: 2009 – 2017 (2010 = 100)

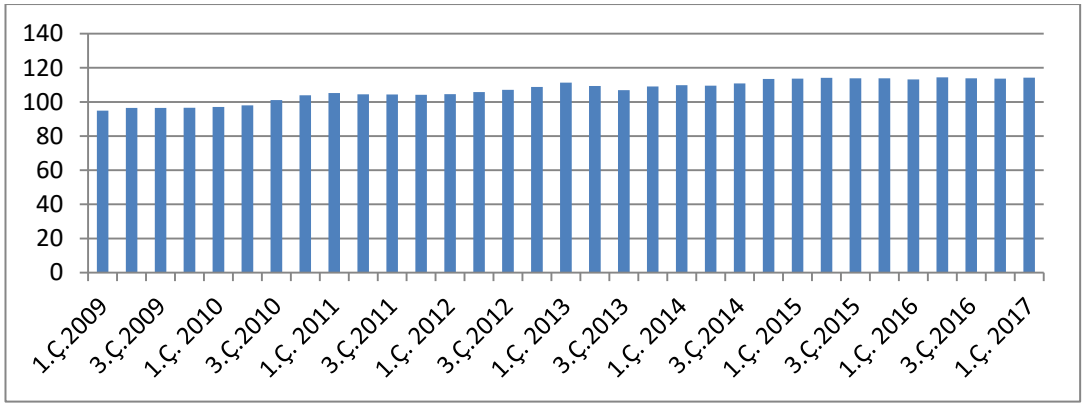

Kaynak: (ASK, Indeksi i Çmimeve te Prodhimit , 2017).

Şekil 9'a baktığımızda ÜFE 2017 yılı Ocak ayında bir önceki aya göre %0,4 bir önceki yılın Ocak ayına göre ise %0,4 artış göstermiştir. 2010 yılında yıllık %4,1 artış gösteren ÜFE, 2011 yılında da %4,5 artmıştır. Bu süreçten sonra ÜFE artış hızında yavaşlama olmuş, 2012 yılında yıllık %1,9 sağlanmıştır. Bir sonraki yıl %2,4

artışın sağlanmıştır. Bunun devamında 2014 yılında %1,5 ve 2015 yılında da %2,7 artışın olmasından sonra, 2016 yılında ÜFE'de ilk kez %0,1 azalış olmuştur.

Şekil 10: Kosova'da Uyumlaştırılmış TÜFE'nin Yıllık Ortalaması. 2010-2016 (2015= 100)

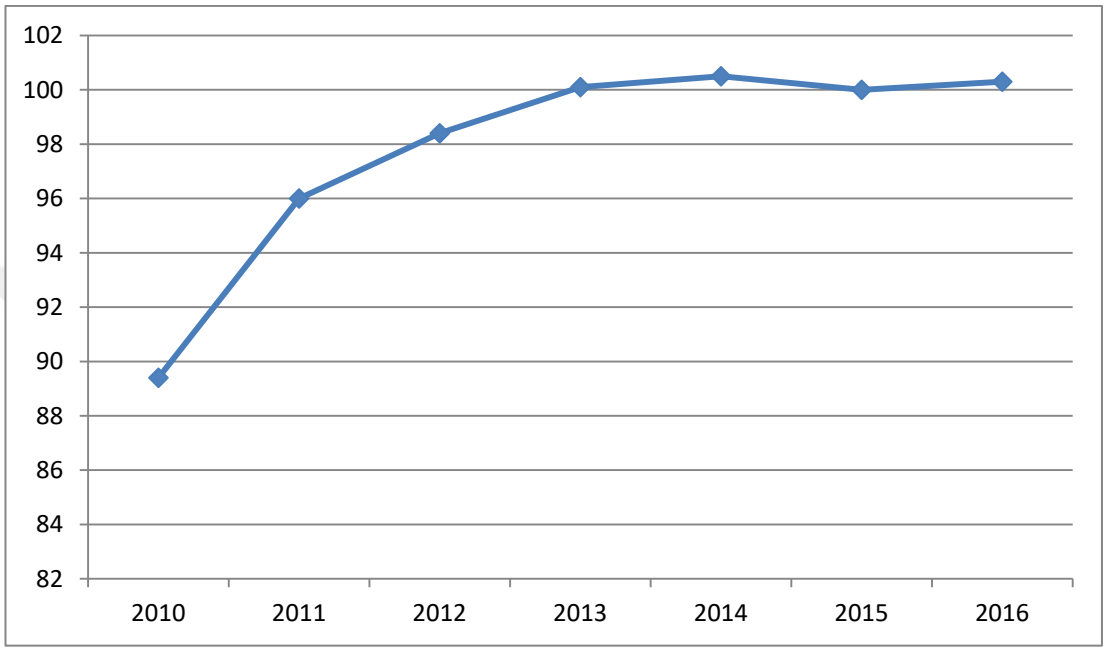

Kaynak: (ASK, Indeksi i Harmonizuar i Çmimeve te Konsumit).

Şekil 10'da TÜFE'nin yıllık ortalamasını incelediğimizde, 2011 yılında TÜFE bir önceki yıla göre %7,4 artmış ve yıllık ortalama 96.0'a ulaşmıştır. 2012 yılına baktığımızda ise %2,5'lik bir artış söz konusudur. Bir sonraki yıl TÜFE'nin %1,7 artmasının ardından, 2014 yılında %0,4 civarı bir artış olmuştur. 2015 yılında ise TÜFE yıllık ortalaması %0,5 azalmıştır. 2016 yılında ise TÜFE yıllık ortalaması %0,3 artıp 100.3 olmuştur.

Kosova'da reel faiz oranı 2008 yılında %6,22 seviyesinde iken yaşanan finansal krizin ardından faizler 2009 yılında %12,5'e yükselmiştir. Ardından faizlerin tekrar düşüşe geçmesiyle 2010 yılında %8,86 olan faiz oranı, 2014 yılında %5,83 oranına kadar gerilemiştir. 2015 ve 2016 yıllarında reel faiz oranı %7,5 civarlarında gerçekleşmiştir.

4.2.3. İşsizlik

İşsizlik ünümüzde hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkelerin iyileştirmek için emek harcadığı bir problemdir. Özellikle 21. yüzyılda teknolojide yaşanan gelişim, iş koşullarında inovasyonların olmasına ve bunun akabinde de insanların iş gücüne katılımlarını sınırlamaktadır. Devamlı artış gösteren nüfusa karşılık istihdam sağlamakta ciddi bir sorun olduğundan dolayı, işsizlik nerdeyse her ülke için sürekli üstünde durduğu bir meseledir.

Şekil 11: Kosova'da 2008-2018 Yılları Arası İşsizlik Oranı (%)

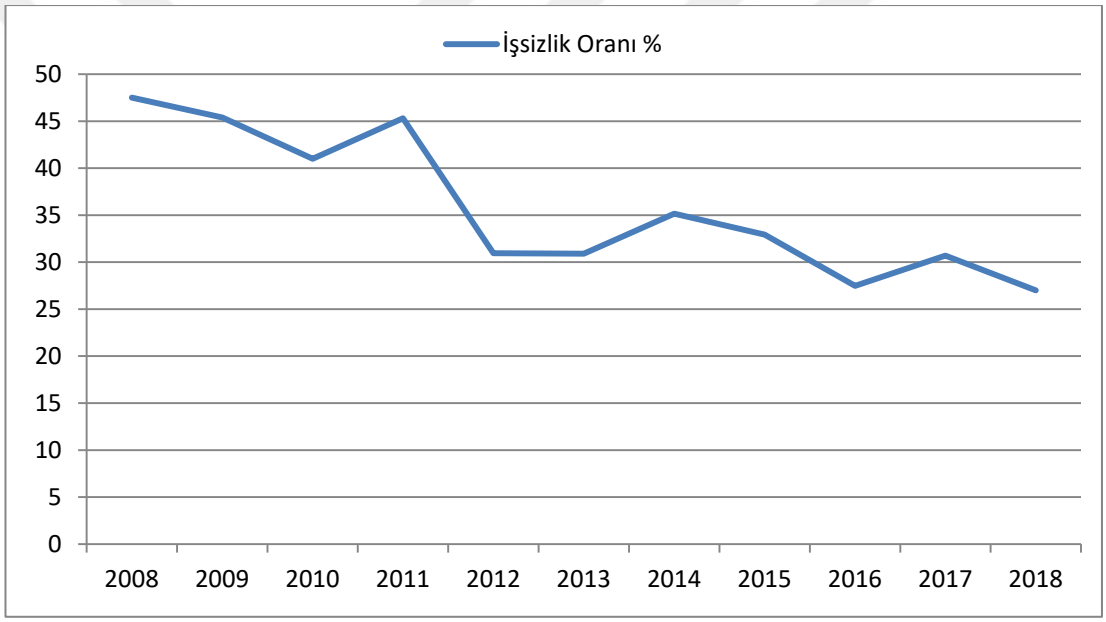

Kaynak:Worldbank, Kosovo Agency of Statistics (ASK).

Şekil 11'de ki grafikte görüldüğü üzere Kosova'da işsizlik oranının 2008 yılının başlarında %50'ye yakın olduğu görülmektedir. Hizmet sektöründe yatırımların artması, bunun akabinde yeni iş yerlerinin açılması, kayıt dışı istihdamın eskiye göre azalması gibi faktörler sonucunda 2018 yılı itibarıyla işsizlik oranı 2008 yılına oranla yaklaşık %50 azalıp, %27 civarında seyretmektedir. Ancak %27 olan işsizlik oranı ülkemiz için halen olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Kosova istatistik kurumunun (ASK) yayımladığı 2017 işgücü raporuna göre ülkemizde iş gücü sayısı 515 bin kişi'dir. İş arayışında olup da iş bulamayan işsiz sayısının ise 150 bin civarı olduğu belirtilmiştir (ASK, Labour Force Survey). Raporda ayrıca, işsizlik oranının kadın işgücünde %36,5, erkek işgücünde ise %28,6 olduğu belirtilmektedir. ASK

verilerine göre en belirgin işsizlik ise %52,7 gibi yüksek bir oranla 15-24 yaş grubundadır. Genç erkek işgücünde işsizlik oranı %48,4, genç kadın işgücünde ise bu oran %63,5 seviyesinde olmaktadır. Bunun dışında Kosova'da 2018 yılı itibarıyla iş arayanların %52,7'si 15 ila 24 yaş arası genç nüfusa, %40,5'inin ise 25 ile 34 yaş arası nüfusa ait olmaktadır.

Şekil 12: Kosova ve Diğer Bölge Ülkeleri Arası İşsizlik Oranı Karşılaştırılması (%)

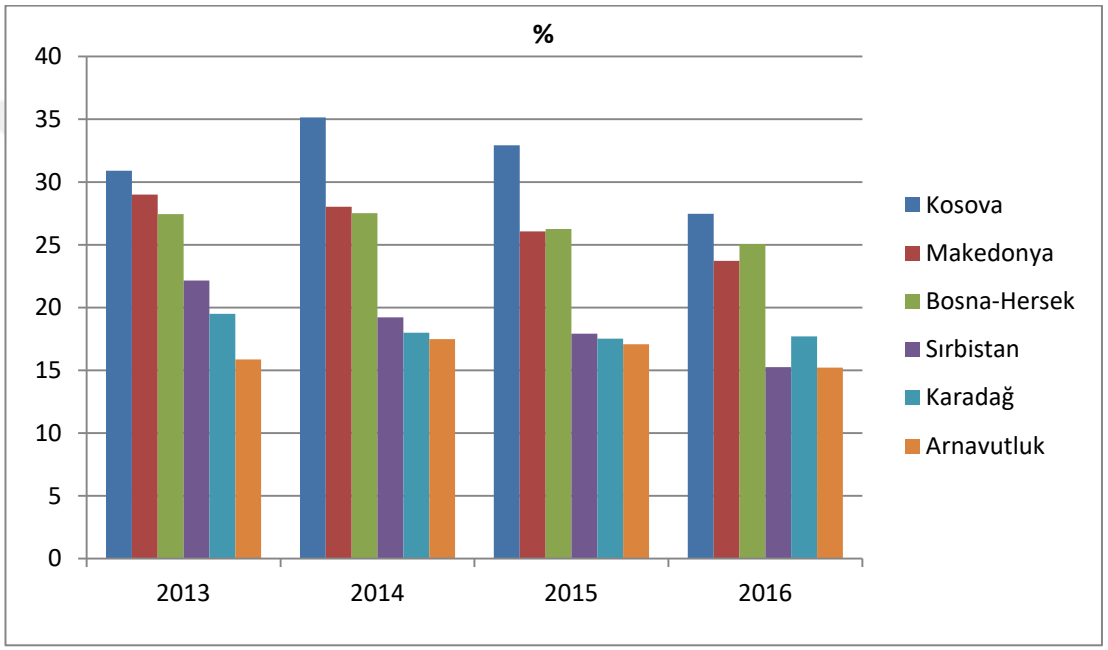

Kaynak: (Worldbank, Unemployment Rate, 2017).

AB yolunda ilerleyen Kosova, işsizlik oranlarıyla halen bölge de ve Avrupa kıtasında en yüksek işsizlik oranlarına sahip ülke konumundadır. Şekil 12'de bölgede ki 2013-2016 yılları arası işsizlik oranlarını incelediğimizde, Kosova'nın 2013 yılında yaşanan toparlanmanın ardından, özellikle 2014 ve 2015 yıllarında ekonomik ve siyasi krizlerden ne denli etkilendiğini görmekteyiz. Bölgede en düşük işsizlik oranına sahip ülke Arnavutluk'tur. Onun ardından Sırbistan'da işsizlik 2013 yılına göre 2016 yılında %7 civarında azalıp %15,20 gerilemiştir. İşsizlik sorunu yaşayan ülkeler, Kosova, Makedonya ve Bosna-Hersek'te ise 2016 yılı itibarıyla işsizlik oranları %24 ile %27 civarlarındadır. Bu oranı daha da aşağıya çekebilmek için, yeni

istihdamları yaratmak bunun akabinde yatırımların artması için uygun koşulları yaratabilmek, ülkelerarası ekonomik işbirliği arttırmak gerekmektedir.

Ayrıca işsizlik sorununun çözümü için uzun vadede eğitim ve eğitim kalitesinin artırılması, orta vadede bölgesel kalkınma ve yatırım projelerinin hayata geçirilmesi ve kısa vadede de meslek edindirme projeleri potansiyel işgücü piyasası ve nitelikli işgücünün sağlanmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

4.2.4. Bütçe

Bu bölümde Kosova'nın bütçe gelirleri, bütçe giderleri ve bütçe dengesi incelenecektir.

Tablo 3: Toplam Bütçe Gelirleri (Milyon Avro)

	2014	**2015**	**2016**	**2017***	**2018**
1.BÜTÇE GELİR. TOPLAMI	**1.345**	**1.470**	**1.608**	**1.725**	**1.829**
1.1. VERGİ GELİRLERİ T.	**1.162**	**1.269**	**1.421**	**1.512**	**1.607**
Doğrudan Vergiler	**188**	**198**	**232**	**251**	**267**
-Kurumlar Vergisi	55	68	81	84	84
-Gelir Vergisi	109	109	124	135	146
-Emlak Vergisi	20	20	25	25	33
-Diğer Doğrudan Vergiler	4	2	2	7	4
Dolaylı Vergiler	**1.007**	**1.107**	**1.227**	**1.292**	**1.378**
-Katma Değer Vergisi (KDV)	560	611	694	748	819
--Yurtiçi Tahsilatı	136	155	179	184	204
--Sınır (Gümrük) Tahsilatı	424	457	515	564	616
-Gümrük Vergileri	126	131	130	116	111
-Özel Tüketim Vergisi (ÖTV)	315	361	403	422	446
-Diğer Dolaylı Vergiler	5	3	0	6	2
Vergi Borcunun Tahsilatından Bir Defaya Mahsus Gelirler	**0**	**0**	**0**	**10**	**4**

Halka Açık Şirket Borcundan Bir Defaya Mahsus Gelir	**0**	**0**	**0**	**3**	**4**
Vergi İadeleri	**-34**	**-36**	**-38**	**-44**	**-46**
1.2. VERGİ DIŞI GELİRLER	**171**	**188**	**175**	**201**	**202**
1.3. BÜTÇE DESTEĞİ-HİBE	**0**	**0**	**0**	**0**	**7**
1.4. BELİRLENMİŞ BAĞIŞ YARDIMLARI	**12**	**13**	**12**	**12**	**12**

*Revizyon edilmiş hali

Kaynak: (Kosova Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, 2018).

Tablo 3'te görüldüğü üzere Kosova Hükümetince onaylanan 2017 yılı revizyon edilmiş bütçesi, 1 milyar 725 milyon avro'dur. 2016 yılına göre bütçede 117 milyon avro'luk bir artış sağlanmıştır. 2017 yılı bütçesinin 1 milyar 512 milyon Avro'luk bölümü vergi ve gümrük gelirlerinden sağlanmıştır. Kosova hükümeti, 2017 yılı bütçesinin yaklaşık %29'luk olan 501 milyon Avro miktarındaki kısmını, yatırımların artmasını sağlamak amacıyla sermaye giderlerine yönelik olarak kullanmıştır. Uygulanan sıkı maliye politikasının etkisiyle 2016 yılında GSYH'nın %1,05 seviyesinde olan konsolide bütçe açığı, 2017 yılında %1,4 olmuştur. 2017 yılı bütçe kalemlerine bakılacak olursa, bütçe gelirlerinin %74,8'i gümrük vergileri oluşturtmaktadır. Bunun dışında diğer önemli gelir kaynakları ise %14,5'i ile doğrudan vergiler ve %11,6'i ile vergi dışı gelirlerdir. 2017 yılı itibarıyla bütçe harcama kalemleri içerisinde en büyük payı %72,2 ile cari harcamalar ve ikinci büyük harcama kalemini %27,6 ile sermaye harcamaları oluşturmaktadır. Toplam bütçe gelirlerine baktığımız zaman, Kosova'nın 2018 yılı toplam bütçe gelirine baktığımızda ise nerdeyse 2 milyar avroya ulaştığı gözükmektedir. 2013 yılında 1 milyar 345 milyon avro olan bütçe geliri, her yıl yaklaşık olarak 115 milyon avro artış göstermiş, 2018 yılında ise 1 milyar 829 milyon avro gelir sağlanmıştır. Toplam gelir içinde en büyük payı dolaylı vergiler oluşturmaktadır. Toplam gelirlerin %75'ini oluşturan dolaylı vergiler 2018 yılında 1 milyar 378 milyon avroya ulaşmıştır. Özellikle son yıllarda gümrükte toplanan toplam vergiler de artış söz konusudur, ki 2018 yılında gümrükte toplanan toplam vergiler 700 milyon avroyu geçmiştir. Lüks ürünlerden, sigara, alkol gibi insan sağlığına zararlı ürünlerden ve

çevreye zararlı olan ürünlerden kullanım miktarını düşürmek amacıyla alınan ÖTV'den 2018 yılında 446 milyon avro gelir elde edilmiştir. Yurtiçinde toplanan KDV vergisinden de 204 milyonluk bir gelir sağlanmıştır. Bir diğer önemli vergi kaynağı da toplam gelirlerin %14,5'ini oluşturan doğrudan vergilerdir. 2014 yılında 188 milyon avro olan doğrudan vergi gelirleri, 2018 yılında 267 milyon avroya ulaşmıştır. Doğrudan vergiler arasında kurumlardan alınan kurum vergisi ve kişisel gelir vergisi en büyük payı oluşturmaktadır. Vergi dışı gelirlerden ise 2018 yılında 202 milyon avro gelir elde edilmiştir. Ayrıca çeşitli hibe ve yardımlardan 2018 yılında 7 milyon avro gelir sağlayan Kosova, belirlenmiş bağış yardımlarından da 12 milyon avro gelire sahip olmuştur.

Tablo 4: Toplam Bütçe Giderleri (Milyon Avro)

	2014	**2015**	**2016**	**2017***	**2018**
2.BÜTÇE GİDERLER T.	**1.480**	**1.564**	**1.672**	**1.811**	**2.092**
2.1.TEKRARLANAN GİDERLER	**1.058**	**1.149**	**1.221**	**1.309**	**1.386**
-Ücretler ve Maaşlar	489	525	544	566	590
-Ürün ve Hizmetler	208	205	203	245	265
-Sübvansiyon ve transferler	361	418	475	495	526
-Tekrarlanan rezervler	0	0	0	3	5
2.2. SERMAYE GİDERLERİ	**411**	**404**	**444**	**501**	**694**
-Düzenli Bütçe	411	404	444	498	546
-Sermaye Birikimleri	/	/	/	1	0
-Yatırım Fıkrası	/	/	/	2	62
-KİT Tasfiyeleri	/	/	/	0	86
2.3. HALKA AÇIK ŞİRKET İÇİN NET BORÇ VERME	**0**	**-2**	**-7**	**-11**	**0**
2.4. BELİRLENMİŞ BAĞIŞ YARDIMLARI	**11**	**13**	**15**	**12**	**12**

*Revizyon edilmiş hali

Kaynak: Kosova Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, *Kosova Cumhuriyetinin 2018 yılı Bütçesi.*

Tablo 4'te Toplam bütçe giderlerine baktığımız zaman, 2014 yılında toplam 1 milyar 480 milyon avro gider bulunmaktadır. 2015 yılında %5, 2016 yılında da %7 artan bütçe giderleri 2017 yılında 1 milyar 811 milyon avroya ulaşmıştır. 2018 yılında ise %15 artış olmuş ve toplam bütçe giderleri 2 milyar avro'yu aşmıştır. Giderlerin en büyük kısmını tekrarlanan giderler oluşmaktadır. 2018 yılı itibarıyla 1 milyar 386 milyon avro olan tekrarlanan giderler, toplam bütçe giderlerinin %66'sını oluşturmaktadır. Özellikle son yıllarda kamu sektöründe yaşanan maaş artışları ile ücretler tekrarlanan giderlerin %42'sini, toplam giderlerinde %28'ini oluşturmaktadır. 590 milyon avro olan ücret ve maaş giderlerinin ardından, en fazla paya sahip ikinci gider kalemi sübvansiyon ve transferlerdir. 2018 yılında toplam 526 milyon avro olan sübvansiyon ve transfer harcamaları toplam bütçe giderinin %25'ini oluşturmaktadır. Bir diğer önemli gider kalemini de 265 milyon avro ile ürün ve hizmetler teşkil etmektedir. Sermaye giderleri de toplam bütçe giderlerinin %33'ünü oluşturmaktadır.

Tablo 5: Genel Bütçe Dengesi (Milyon Avro)

	2014	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
1.BÜTÇE GELİR T.	1.345	1.470	1.608	1.725	1.829
2.BÜTÇE GİDER T.	1.480	1.564	1.672	1.811	2.092
3. BİRİNCİL BÜTÇE DENGESİ (1-2)	-135	-94	-64	-86	-263
4.FAİZ ÖDEMELERİ	-12	-17	-19	-23	-24
5.GENEL BÜTÇE DENGESİ (3+4)	**-147**	**-111**	**-83**	**-109**	**-287**

Kaynak: Kosova Cum. Resmi Gazetesi, *Kosova Cumhuriyetinin 2018 yılı Bütçesi.*

Tablo 5'te genel bütçe açığına göz attığımızda Kosova'nın 2014 yılında 147 milyon avroluk bir bütçe açığı bulunmaktadır. Bütçe açığı bir sonraki yıl %25 azalıp, 111 milyon avroya gerilemiştir. Bunu takiben 2016 yılında da bütçe açığında %26

azalma olmuş ve bütçe açığı 2016 yılında 83 milyon avro olmuştur. 2017 yılında ise bütçe açığında tekrar bir artış yaşanmış, bütçe açığı yaklaşık %31 artarak, 109 milyon avroya ulaşmıştır. 2018 yılı itibarıyla bütçe giderlerinin artmasıyla beraber gider-gelir arasındaki makasın giderek açılması sonucunda Kosova'nın bütçe açığı bir önceki yıla göre %263 artış göstermiş ve 2018 yılı itibarıyla 287 milyon avroya ulaşmıştır. Ayrıca bütçe açığının GSYH'ya oranı 2017 yılının başında %1,5 olarak gerçekleşirken, 2018 yılının başında bütçe açığının GSHY'ya oranı %3,5'e yükselmiştir.

4.2.5. Ödemeler Dengesi

Bu bölümde Kosova'nın dış ticaret dengesi ve cari dengesi incelenecektir.

Tablo 6: Dış Ticaret Dengesi (2013-2016, Dolar)

	2013	**2014**	**2015**	**2016**
İhracat	386.862.616	429.537.314	357.681.738	340.578.993
İthalat	3.038.468.658	3.157.938.034	2.693.987.246	2.876.038.918
Dış Ticaret Dengesi*	**-2.651.606.042**	**- 2.728.400.720**	**-2.336.305.508**	**-2.535.459.925**
Dış Ticaret Dengesi/GSYH **(%)**	**-%37,49**	**-%36,93**	**-%36,27**	**-38,12**

*Dış Ticaret Dengesi = İhracat – İthalat

Kaynak: Worldbank.

Tablo 6'da dış ticaret ile ilgili verileri incelersek, ihracat 2014 yılında 439 milyon 537 bin 314 dolar iken, 2016 yılında 340 milyon 578 bin 993 dolara gerilemiştir. Aynı şekilde 2014 yılında gerçekleşen ithalat 3 milyar 157 milyon 938 bin 34 dolar iken, 2016 yılında 2 milyar 876 milyon 38 bin 918 dolara gerilemiştir. Ancak ithalat ile ihracat arasında makas artmaya devam etmiş, 2016 yılında ihracatın, ithalatı karşılama oranı %12'ye düşmüştür. Kosova'da üretimin düşük seviyelerde olması, ithalat ile ihracat arasındaki makasın bu kadar açık olmasının esas nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Tüketime dayalı ekonominin

benimsenmesi sonucu dış ticaret dengesi 2016 yılında, 2 milyar 535 milyon 459 bin 925 dolar açık vermiştir. Kosova'da dış ticaret dengesinin GSYH'ya oranı ise ortalama olarak %37 ila %38 seviyeleri arasında olmaktadır.

Tablo 7: Cari Denge (2013-2016, Dolar)

	2013	**2014**	**2015**	**2016**
Mal ve hizmet ihracatı	1.546.330.781	1.663.503.128	1.414.298.793	1.569.785.352
Mal ve hizmet ithalatı	3.510.847.072	3.776.761.417	3.242.248.141	3.420.995.432
Hizmet Dengesi	**-1.964.516.291**	**-2.113.258.289**	**-1.827.949.348**	**-1.851.210.080**
Yurtdışından Net Gelir	161.335.634	150.988.456	102.694.909	89.888.888
Net Cari Transferler	1.560.010.621	1.459.864.667	1.178.218.919	1.217.888.889
Cari Denge	**-243.170.036**	**-502.405.166**	**-547.035.520**	**-543.432.203**
Cari D./GSYH	**- %3,43**	**-%6,80**	**-%8,49**	**-%8,17**

Cari Denge = Mal ve hizmet ihracatı - Mal ve hizmet ithalatı + Yurtdışından net gelir + Net Cari Transferler.

Kaynak:Worldbank.

Tablo 7'de Cari denge ile ilgili verileri incelediğimizde, mal ve hizmet ihracatı ile mal ve hizmet ithalatı arasında ki farktan oluşan hizmet dengesinde ki açığı incelememiz gerekmektedir. Mal ve hizmet ihracatın, ithalatı karşılama oranları 2013 ve 2014 yıllarında %44 olurken, 2015 yılında %43,5'e düşmüştür. 2016 yılında ise %45,8'e yükselmiş, mal ve hizmet ihracatı 1 milyar 569 milyon 785 bin 352 dolar olurken, mal ve hizmet ithalatı da 3 milyar 420 milyon 995 bin 432 dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Hizmet dengesi de aynı yıl 1 milyar 851 milyon 210 bin 80 dolar açık vermiştir.

Yurtdışından net gelirler 2013 yılında 161 milyon 335 bin 634 dolar iken, bu süre zarfından sonra sürekli azalma göstermiş ve 2014 yılında 150 milyon 988 bin 546 dolara, 2015 yılında 102 milyon 694 bin 909 dolara, 2016 yılında da 89 milyon 888 bin 888 dolara düşmüştür. Buna paralel olarak net cari transferlerde de bir düşüş yaşanmaktadır, 2013 yılında 1 milyar 560 milyon 10 bin 621 dolar olan net cari transferler, 2016 yılında %12 kadar bir azalışla 1 milyar 217 milyon 888 bin 889 dolara gerilemiştir. Hem yurtdışından net gelirlerin hem de net cari transferlerinde azalış yaşanması sonucu, cari açık da giderek artmıştır. 2013 yılında 243 milyon 170 bin 36 dolar olan cari açık, bir yıl sonra %48 oranında artarak 502 milyon 405 bin 166 dolar olmuştur. Özellikle 2014 yılında mal ve hizmet ithalatın da yaşanan artışın etkili olduğu görülmektedir. 2016 itibarıyla ise cari açık 543 milyon 432 bin 203 dolar seviyesindedir. Cari açığın GSYH'ya oranında da, yılları takiben artış yaşandığı görülmektedir. 2013 yılında cari açığın GSYH'ya oranı %3,43 iken, 2014 yılında %6,80'e, bir sonraki yılda da %8,49'a yükselmiştir. 2016 yılında ise GSYH'sın 200 milyon dolar artması sebebiyle, cari açığın GSYH'ya oranı %8,17'ye gerilemektedir.

4.2.6. Ekonomik İlişkiler

Bu bölümde Kosova'nın bölge ülkeleri ile, AB üyesi ülkelerle ve Türkiye ile ekonomik ilişkileri incelenmektedir. Dünya Bankası'nın yayımladığı "İş Yapma Kolaylığı 2019" raporunda (Worldbank, Doing Business 2019) Kosova'ya 11 ayrı kritere göre gerçekleştirilen değerlendirme sonucunda 100 üzerinden 74,15 puan verilmiştir. Böylelikle Kosova, 190 ülke arasında Türkiye'nin hemen ardından en kolay iş yapılan ülkeler arasında 44. olmuştur. Avrupa ve Orta Asya kıta ülkeleri arasında ise Kosova en kolay iş yapılan 11. ülke konumundadır. Raporda ayrıca ülkelerin geçen yıl içerisinde toplamda 314 reform yapıp bu alanda rekor bir seviyeye ulaşıldığına değinilmiştir. Kosova bu süre içinde 3 reform gerçekleştirmiştir. Bu reformlar sırasıyla inşaat izinleri ile mücadele, vergi ödemeleri ve sınır ötesi ticaret. Bu yüzden Kosova özellikle doğrudan yabancı yatırımları ülkeye çekmeye çalışmaktadır.

4.2.6.1. Bölge Ülkeleri ile Ekonomik İlişkiler

Bu bölümde Kosova'nın bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkileri incelenmektedir. Öncellikle dış ticaret verilerine baktığımız zaman Kosova'nın özellikle önemli bir miktarda ithalat gerçekleştirdiği görülmektedir.

Tablo 8: Kosova'nın Bölge Ülkelerden Yaptığı İthalat 2012-2017 (Milyon Avro)

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Arnavutluk	110.5	110.6	133.7	151.9	115.8	151.8
Bosna-Hersek	85.3	83.5	64.8	75.7	79.1	81.7
Karadağ	10.5	11.4	13.8	15.7	13.7	16.0
Makedonya	287.6	185.0	139.7	143.8	156.7	156.5
Sırbistan	280.3	285.4	368.2	282.1	387.6	449.9
Toplam	774.2	675.9	720.2	669.2	752.9	855.9

Kaynak: BQK.

Kuşkusuz Kosova'nın ekonomisi için bölge ülkelerinin önemi büyüktür. Tablo 8'de Kosova'nın bölge ülkeleriyle yaptığı ithalat incelenmektedir. Kosova, 2017 yılında 3 milyar 47 milyon avro değerinde ithalat gerçekleştirmiştir. Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya ve Sırbistan'dan ise 2017 yılında toplamda yapılan 856 milyon avro değerinde ki ithalatın, Kosova'nın toplam ithalatının içindeki payı %28'dir.

Komşu ülkelerden en fazla Sırbistan ile ithalat gerçekleştirilmektedir. 2012 yılında Makedonya'nın ardından en çok ithalat yapılan ülke olan Sırbistan'dan 280 milyon avro ithalat yapılmıştır. 2013 yılında da aynı düzeyde ilerleyen ithalat miktarı 2014 yılında %29 artarak 368 milyon avroya ulaşmıştır. 2015 yılında ise Sırbistan ile ticarette yaşanan bir takım sıkıntılar neticesinde ithalat kısıtlandırılmıştır. Bu yıl içerisinde ithalat bir önceki yıla göre %24 azalış göstererek 282 milyon avroya gerilemiştir. 2016 yılında ise Sırbistan'dan yapılan ithalat'ta %37'lik artış yaşanıp, 387 milyon avro değerinde yükselmiştir. 2017 yılında ise Sırbistan'dan 450 milyon avro değerinde ithalat gerçekleştirilmiştir. Bu miktar Kosova'nın toplam ithalat rakamının %15'ine tekabül etmektedir.

Kosova'nın bir diğer önemli ithalatçı ortağı da Makedonya'dır. 2012 yılında Makedonya'dan 282 milyon avro ithalat gerçekleştirilmiştir. 2013 yılında iki ülke

arasında yaşanan ticari anlaşmazlıktan dolayı ithalatta bir azalış yaşanmıştır. 2013 yılında %36'lık bir azalışla 185 milyon avro değerinde ithalat yapılmıştır. 2014 yılında da ithalatta düşüş devam ederek, 139 milyon avro değerinde ithalat gerçekleştirilmiştir. İki ülke arasında ki ticaret krizinin çözülmesinin ardından Kosova'nın Makedonya'dan yaptığı ithalat 143 milyon avroya yükselmiştir. 2016 ve 2017 yıllarında ise 156'şer milyon avroluk ithalat gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında ise Makedonya'dan yapılan ithalat miktarı Kosova'nın toplam ithalat rakamının %5'ine tekabül etmektedir.

Kosova'nın bölge ülkeleri arasında ithalat yaptığı bir diğer önemli ülke de Arnavutluk'tur. 2012 ve 2013 yıllarında Arnavutluk'tan 110'ar milyon avro ithalat yapılmıştır. 2014 yılında bu oran %21 artarak 133 milyon avroya ulaşmıştır. 2015 yılında ise Kosova'nın, Arnavutluk'tan yaptığı ithalat miktarı Makedonya'yı geçerek 152 milyon avroya ulaşmıştır. Bu süreye kadar sürekli artan şekilde devam eden ithalat miktarı 2016 yılında %24 azalma göstererek 116 milyon avroya gerilemiştir. 2017 yılında ise Kosova'nın, Arnavutluk'tan yaptığı ithalat bir önceki yıla göre %31 artarak, tekrar 152 milyon değerinde olmuştur. 2017 yılı sonu itibarıyla Arnavutluk'tan yapılan ithalat miktarı Kosova'nın toplam ithalat rakamının %5'ine tekabül etmektedir.

Bosna-Hersek ile yapılan ithalat'a baktığımız zaman hem 2012 hem de 2013 yıllarında 85 milyon avro civarında bir ithalat gerçekleştirilmiştir. 2014 yılında ise ithalatta bir düşüş yaşanmış ve %23'lük bir azalış ile 65 milyon avroya gerilemiştir. Bu süre zarfından sonra Bosna-Hersek ile ithalatta tekrar artış eğilimi yaşanmış, 2015 yılında 76 milyon avro, 2016 yılında da 79 milyon avro değerinde ithalat gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında ise 82 milyon avroluk bir ithalat yapılmıştır.

Diğer ülkelere nispeten Karadağ'dan ise çok daha az bir miktarda ithalat yapılmaktadır. 2012 yılında Karadağ'dan 10 milyon avro değerinde ithalat yapılmıştır. Yıllar itibarıyla bu oran küçük miktarlarda da olsa artmaya devam etmiştir ve sırasıyla 2013'te 12 milyon avro, 2014'te 14 milyon avro ve 2015 yılında da 16 milyon avro'luk bir ithalat gerçekleştirilmiştir. 2016 yılında ise bu oran 14

milyon avroya gerilemiştir. 2017 yılında ise Kosova'nın, Karadağ'dan yapmış olduğu ithalat 16 milyon avro değerindedir.

Tablo 9: Kosova'nın Bölge Ülkelere Yaptığı İhracat 2012-2017 (Milyon Avro)

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Arnavutluk	40.2	43.8	44.0	40.3	42.1	60.3
Bosna-Hersek	2.0	2.8	3.8	5.7	8.4	8.8
Karadağ	16.8	17.3	16.1	12.1	13.9	19.9
Makedonya	26.4	26.1	36.0	33.4	38.6	45.9
Sırbistan	15.0	14.5	27.3	32.3	41.3	48.0
Toplam	100.4	104.5	127.3	123.8	144.3	182.9

Kaynak: BQK.

Tablo 8'da ki ithalat verilerinin incelenmesinin ardından, tablo 4.9'da Kosova'nın bölge ülkeleriyle ihracatı incelenmektedir. Kosova, 2017 yılında 378 milyon avro değerinde ihracat gerçekleştirmiştir. Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya ve Sırbistan'dan ise toplamda yapılan 183 milyon avro değerinde ki ihracatın, Kosova'nın toplam ihracatının içindeki payı %48'dir.

Kosova ihracatını bölgede ki ülkelerde en çok Arnavutluk'a yapmaktadır. 2012 yılında Arnavutluğa ihracat 40 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir. 2013 ve 2014 yıllarında ise ihracat miktarı 44'er milyon avro değerinde olmuştur. 2015 yılında ise ihracatta bir düşüş yaşanmış ve 40 milyon avroya gerilemiştir. 2016 yılında Arnavutluğa yapılan ihracat 42 milyon avroya yükselmiştir. 2017 yılında ise bir önceki yıla göre Arnavutluğa yapılan ihracat miktarı %43 artarak 60 milyon avroya ulaşmıştır. Kosova'nın 2017 yılında Arnavutluğa yaptığı ihracat rakamının, Kosova'nın toplam ihracatında ki payı ise %16'dır.

Kosova'nın bölge de en çok ihracat yaptığı ikinci ülke ise Sırbistan'dır. Hem 2012 hem de 2013 yıllarında Sırbistan'a 15 milyon avro değerinde ihracat yapılmıştır. Bu zaman zarfından sonra Sırbistan'a ihracatta artış yaşanmaya başlanmıştır. 2014 yılında Sırbistan'a bir önceki yıla göre ihracat rakamlarında %88 gibi yüksek bir artış yaşanmış ve 27 milyon avro değerinde ihracat yapılmıştır. 2015 yılında ise bu miktar 32 milyon avroya ulaşmıştır. İhracattaki bu artış, 2016 yılında bir önceki yıla göre %28'lik artış ile devam etmiş, Sırbistan'a 41 milyon avro değerinde ihracat gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında ise Kosova, Sırbistan'a 48 milyon

avro değerinde ihracat yapmıştır. Kosova'nın 2017 yılında Sırbistan'a yaptığı ihracat rakamının, Kosova'nın toplam ihracatında ki payı ise %13'tür.

Kosova aynı zamanda Sırbistan'a olduğu gibi Makedonya'ya da eş düzeyde bir ihracat yapmaktadır. 2012 ve 2013 yıllarında Kosova, Makedonya'ya 26'şer milyon avro değerinde ihracat gerçekleştirmiştir. Bir sonra ki yılda %28'lik bir artışla ihracat 36 milyon avro olmuştur. 2015 yılında ise Kosova'nın Makedonya'ya yapmış olduğu ihracat rakamlarında düşüş yaşanıp, ihracat 33 milyon avroya gerilemiştir. Bir sonraki yılda ihracat tekrar artarak 39 milyon avroya ulaşmıştır. 2017 yılında ise Makedonya'ya 46 milyon avro değerinde ihracat yapılmıştır. Kosova'nın 2017 yılında Makedonya'ya yaptığı ihracat rakamının, Kosova'nın toplam ihracatında ki payı ise %12'dir.

Karadağ, Kosova'nın bölge ülkelerine yaptığı ihracatta, en az ihracat yapılan ikinci ülke konumundadır. 2012 ve 2013 yılların da Kosova, Karadağ'a 17'şer milyon avroluk ihracat yapmıştır. 2014 yılında ise ihracat 16 milyon avroya, bir sonra ki yılda da 12 milyon avroya gerilemiştir. 2016 yılında tekrar bir artışla ihracat 14 milyon avro değerinde gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında Karadağ'a yapılan ihracat miktarı ise bir önceki yıla göre %43 artarak 20 milyon avroya ulaşmıştır.

Kosova'nın bölge ülkeleri arasında en az ihracat yaptığı ülke ise Bosna-Hersek'tir. 2012 yılında Bosna-Hersek'e 2 milyon avroluk bir ihracat yapılmıştır. Bunun devamında sırasıyla 2013'te 3 milyon avro, 2014'te 4 milyon avro ve 2015 yılında da 6 milyon avro ihracat gerçekleştirilmiştir. 2016 yılında yaklaşık %50'lik bir artışla Kosova'nın Bosna-Hersek'e yaptığı ihracat 8.4 milyon avroya ulaşmıştır. 2017 yılında ise Bosna-Hersek'e yaklaşık 9 milyon avro ihracat yapılmıştır.

Kosova, malların ve hizmetlerin hem ülke içinde hem de dışında serbest dolaşımını sağlayabilmek adına liberal bir dış ticaret politikası uygulamaktadır. Bu bakımdan Kosova menşeli mallar, CEFTA üyesi ülkelere ve AB üyesi ülkelere gümrüksüz ihraç edilebilmektedir. Bu nedenle bölge ülkeler, CEFTA çerçevesi kapsamında Kosova pazarına gümrüksüz giriş olanağına sahip olmaktadırlar.

4.2.6.2. Türkiye ile Ekonomik İlişkiler

Türkiye, Kosova'nın başlıca ticaret ortaklarından biridir. Türkiye ile karşılıklı ticaret hacmi 2015 yılında 261 milyon avro olarak kaydedilmiş, bu rakam 2016 ve 2017 yıllarında yaklaşık 300 milyon avroya yükselmiştir Ticaretin ağırlıklı bölümünü Kosova'nın ithalatı oluşturmaktadır.

Kosova ile Türkiye arasında Serbest Ticaret Anlaşması (STA), 27 Eylül 2013'te Ankara'da imzalanmıştır. Söz konusu bu anlaşma, Kosova'nın imzaladığı ilk STA olmuştur. Anlaşmanın Türkiye'de ki onay süreci tamamlanmıştır (TBMM, 2013). Kosova'nın ise onay sürecini daha tamamlayamaması nedeniyle, anlaşma 2013 yılından bu yana halen yürürlüğe girememiştir. STA onaylandığı taktirde Türk firmalarının, benzer avantajı bulunan Sırbistan ve Yunanistan'a ait firmalar ile rekabet edebilme gücünün de aynı şekilde artacağı tahmin edilmektedir. Bunun akabinde ise Kosova halkının, uygun fiyat ile daha kaliteli mallara ulaşma fırsatları bulunmaktadır.

Tablo 10: Kosova-Türkiye Dış Ticareti (000 Avro)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi	Denge
2012	11.380	199.947	211.327	- 187.867
2013	7.392	204.922	212.315	- 197.530
2014	10.365	238.268	248.633	- 227.903
2015	9.211	252.285	261.496	- 243.074
2016	7.630	288.488	296.118	- 280.858
2017	7.176	292.690	299.866	- 285.514

Kaynak: BQK.

Tablo 10'da Kosova ile Türkiye arasında dış ticaret verilerine baktığımız zaman, özellikle Kosova'nın ithalatçı, Türkiye'nin de ihracatçı pozisyonunda olduğu net görülmektedir. Kosova'nın Türkiye'ye ithalatı 2014 yılında 10 milyon 365 bin avro değerinde iken, 2014 yılından sonra ithalatta düşüş yaşanmıştır. 2017 yılı sonu itibarıyla Kosova'nın, Türkiye'ye ihracat miktarı 7 milyon 176 bin avroya gerilemiştir. Türkiye'den yapılan ithalat verilerinde ise sürekli bir artış olduğu gözlemlenmektedir. 2012 yılında Kosova'nın, Türkiye'den yaptığı ithalat miktarı 200 milyon avro değerindeyken, 2017 yılında bu rakam %50 artarak 300 milyon avroya yaklaşmıştır.Türkiye İki ülke arasında dış ticaret hacmi 2012 yılında 211

milyon iken, 2017 yılı itibarıyla 300 milyon avroya ulaşmıştır. İthalatın, ihracattan oldukça yüksek olması sebebiyle Kosova'nın dış ticaret dengesinde ki açığı da giderek artmaya devam etmektedir. 2012 yılında dış ticaret açığı 187 milyon avro iken, 2017 yılında 285 milyon avroya yükselmiştir.

İkili ticarete baktığımız zaman Kosova'nın Türkiye'ye başlıca ihracat ürünleri arasında tekstil elyafı ve ürünleri, metal cevherleri ve hurdaları ile kauçuk bulunmaktadır. Başta gelen ithal ürünleri arasında ise tekstil ürünleri ve metal ürünler, makine ve cihazlar, plastik ve kağıt yer almaktadır.

Şekil 13: Türkiye'nin Kosova'ya Yaptığı Doğrudan Yabancı Yatırımlar 2008-2017 (Milyon Avro)

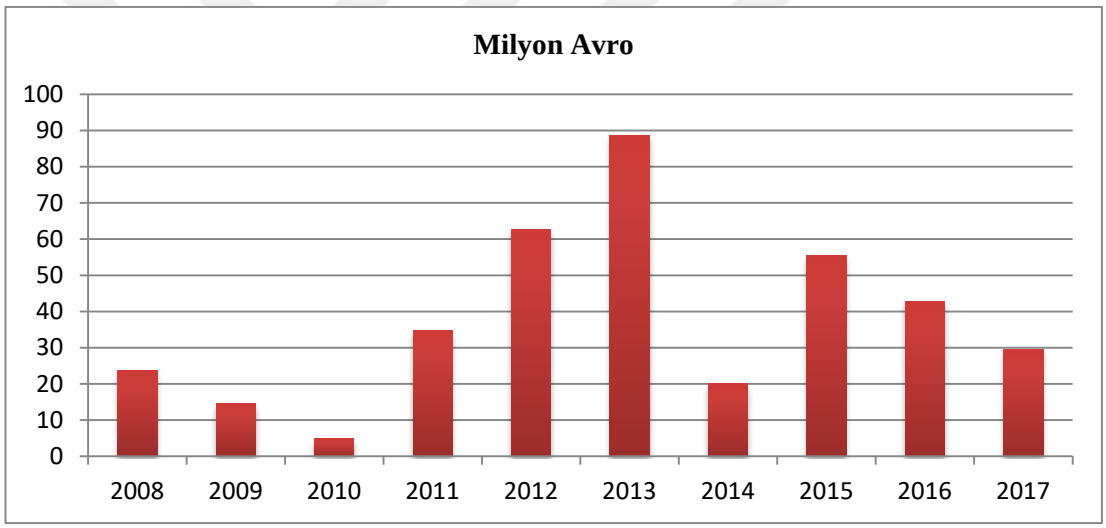

Kaynak:BQK.

Ülkeye doğrudan yabancı yatırımlar açısından, Türkiye'nin Kosova'da, havalimanı inşaatı ile işletmesi, otoyol inşaatları, elektrik dağıtımı gibi önemli altyapı projeleri ile birlikte bankacılık, sağlık, gıda gibi birçok alanda yatırımları bulunmaktadır. Şekil 13'de ki grafikte Türkiye'nin, Kosova'ya yapmış olduğu yatırım rakamları bulunmaktadır. 2011 yılında Türkiye, Kosova'ya 35 milyon avro değerinde yatırım yapmıştır. Bir sonra ki yıl bu rakam 63 milyon avroya yükselmiştir. Bu dönemlerde özellikle Limak Grubu'nın, Kosova'da yeni havalimanını inşa etmesi ve işlettirmesi, bu yıllarda yatırım rakamlarına da

yansımıştır. 2014 yılında ise yatırımlarda ciddi bir düşüş yaşanmıştır. 2017 yılında ise yatırım miktarı 29 milyon avroya gerilemiştir.

Kosova'da 44 adedi yatırımcı olmak üzere kayıtlı toplam 900'ün üzerinde Türk firması bulunmakta olup, söz konusu firmalar tarafından yaklaşık toplam 7.000-9.500 kişiye istihdam olanağı sağlanmaktadır. Kosova'da bulunan yatırımcı firmalar ağırlıklı olarak; finans ve sigorta faaliyetleri (%24), üretim faaliyetleri (%21), inşaat (%14), ulaştırma ile depolama (%12) ve sağlık (%5) alanlarında faaliyet göstermektedir. BQK verilerine göre, Türkiye özel sektörünün Kosova'da altyapı, sağlık, eğitim, finans, üretim gibi alanlardaki mevcut yatırımlarının toplam değeri, 2017 sonu itibarıyla 381 milyon Avroya ulaşmıştır (T.C. Priştine Büyükelçiliği, 2018).

4.2.6.3. AB Üye Ülkeleri ile Ekonomik İlişkiler

Bu bölümde Kosova'nın AB üye ülkeleriyle ekonomik ilişkileri ele alınacaktır.

Tablo 11: Kosova'nın Başlıca AB Üyesi Ülkelerden İthalatı 2012-2017 (Milyon Avro)

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Avusturya	34.0	102.9	109.5	105.5	46.4	50.6
Fransa	24.1	26.8	29.2	22.6	32.3	37.6
Almanya	304.0	252.6	273.0	290.9	342.9	378.4
Yunanistan	109.1	145.5	137.5	110.3	118.5	135.4
İtalya	213.6	228.5	203.1	226.5	202.8	194.7
Hollanda	21.3	38.8	27.2	20.3	23.2	23.4
Çekya	19.1	16.6	17.9	18.8	25.0	26.6
Polonya	31.0	36.6	55.8	71.2	75.4	80.1
Macaristan	27.4	28.2	24.9	24.4	26.6	28.9
Toplam	783.6	876.5	878.1	890.5	893.1	955.7

Kaynak: BQK.

2017 yılında başlıca 9 AB üyesi ülkesinden gerçekleştirilen 956 milyon avro değerinde ki ithalatın, Kosova'nın toplam ithalatının içindeki payı %31'dir. Tablo 11'de görüldüğü üzere, özellikle Almanya'dan ciddi oranda ithalat yapılmaktadır. 2012 yılında Almanya'dan 304 milyon avro değerinde ithalat yapılırken, bir sonraki yıl ithalatta düşüş yaşanmıştır. 2014 yılı itibarıyla ise Almanya'dan ithalatta her yıl artış yaşanmaktadır. 2017 yılında Almanya'dan gerçekleştirilen ithalat 378 milyon

avroya ulaşmıştır. Bu rakam Kosova'nın 2017 yılında ki toplam ithalatının %12'sine tekabül etmektedir.

Bir diğer önemli ithalat ortağı ise İtalya'dır. İtalya'dan yapılan ithalatta sürekli bir artış veya azalış olduğu görülmektedir.2013 yılında 229 milyon avro değerinde ithalat yapılırken, bir sonraki yıl bu oran 203 milyon avroya gerilemiştir. 2016 ve 2017 yıllarında ise ithalatta düşüş gerçekleşmiştir. 2017 yılında İtalya'dan 195 milyon avro değerinde ithalat yapılmıştır. Bu rakam Kosova'nın 2017 yılında ki toplam ithalatının %6'sına tekabül etmektedir.

Kosova'nın AB üyesi ülkeler arasında en çok ithalat yaptığı 3. ülke Yunanistan'dır. Ortalama olarak Yunanistan'dan her yıl 125 milyon avroluk ithalat gerçekleşmektedir. 2017 yılında Yunanistan'dan 135 milyon avro değerinde ithalat yapılmıştır. Bu rakam Kosova'nın 2017 yılında ki toplam ithalatının %4'üne tekabül etmektedir.

Bir diğer AB üye ülkesi Polonya'dan yapılan ihracatta sürekli bir artış yaşanmaktadır. 2012 yılında Polonya'dan 31 milyon avro ithalat yapılırken, 2017 yılında yapılan ithalat 80 milyon avroya çıkmıştır. Macaristan ile her yıl ortalama 27 milyon avro değerinde ithalat yapılmaktadır.

Çekya ile yapılan ithalatta ise son 2 yılda artış yaşanış, 2017 yılında 26 milyon avro değerinde ithalat gerçekleştirilmiştir. Kosova'nın, Hollanda ile yaptığı ithalat rakamlarını incelediğimizde, özellikle 2013 yılında 39 milyon avro'luk ithalatın ardından bir düşüş yaşanmış, hem 2016 hem de 2017 yılların da 23 milyon avro değerinde ithalat yapılmıştır.

Kosova'nın bir diğer önemli ticaret ortağı olan Fransa ile yapılan ithalatın özellikle son 2 yılda artığı görülmektedir. 2015 yılında 23 milyon avro değerinde ithalat yapılırken, 2016 yılında Fransa'dan yapılan ithalat 32 milyon avro ve 2017 yılında da 38 milyon avroya yükselmiştir.

Tablo 12: Kosova Başlıca AB Üyesi Ülkelere İhracatı 2012-2017 (Milyon Avro)

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Avusturya	4.4	6.3	6.4	12.3	6.7	10.5
Fransa	1.9	1.5	1.2	5.6	3.2	3.7
Almanya	15.0	11.0	11.3	11.7	13.8	20.2
Yunanistan	0.3	0.8	0.9	1.0	0.9	1.2
İtalya	71.4	74.4	49.7	19.6	5.7	6.3
Hollanda	1.4	2.4	2.1	8.4	11.9	12.8
Çekya	0.4	0.5	2.5	0.4	0.5	0.4
Polonya	0.7	3.9	5.8	3.2	3.4	5.3
Macaristan	0.1	0.2	0.1	0.2	0.3	1.3
Toplam	95.6	101	80	62.4	46.4	61.7

Kaynak: BQK.

Kosova'da üretimin sınırlı olması, özellikle tarım ve hayvancılık sektörünün elverişli koşullar olmasına rağmen yeterince gelişmemesi sebebiyle, tablo 12'de görüldüğü şekilde ihracat rakamları, ithalat rakamlarının çok altında kalmaktadır. AB üyesi ülkeleri arasında başlıca ihracat yaptığı ülkelerin başında Almanya bulunmaktadır. 2012 yılında 15 milyon avro değerinde ithalat gerçekleştirilmiş, sonra ki 3 yılda ise ithalat 11 milyon avroya gerilemiştir. 2016 yılında Almanya'ya 14 milyon avro değerinde ithalat yapılırken, 2017 yılında 20 milyon avro'yu aşmıştır.

İhracat bakımından son 3 yılda önemli bir artığın sağlandığı bir diğer ülke de Hollanda'dır. 2012-2014 yılları arasında Hollanda'ya 1-2 milyon avro arası yapılan ihracat, 2015 yılında 8.4 milyon avroya yükselmiştir. 2016 yılında bir önceki yıla göre ihracat %41 artarak 12 milyon avroya ulaşmıştır. 2017 yılında ise Hollanda'ya 13 milyon avro değerinde ihracat yapılmıştır.

2012 ve 2013 yıllarında Kosova'nın ihracat bakımından en önemli ticari ortaklarından biri İtalya olmuştur. 2011 yılında İtalya'ya 71 milyon avro, 2012 yılında da 74 milyon avro ihracat yapılmıştır. Dönemin toplam ihracatı ile karşılaştırıldığında 2013 yılında İtalya'ya yapılan ihracatın toplam ihracat içinde ki payı %25 olmuştur. 2014 yılında ise İtalya'ya ihracatta sert bir düşüş yaşanmış, ihracatın %33 azalmasıyla beraber İtalya'ya yapılan ihracat 50 milyon avroya gerilemiştir. Bunu takiben 2015 yılında ithalat, bir önceki yıla göre 30 milyon avro azalarak 20 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir. İtalya'ya yapılan ihracatta yaşanan azalma 2016 yılında da devam etmiştir. Bu dönemde ihracat geçen yıla göre

%70 azalarak, 5.7 milyon avro değerinde olmuştur. 2017 yılında önemli bir değişiklik yaşanmamış, İtalya'ya yapılan ihracat 6.3 milyon avro olmuştur.

Avusturya'ya 2013 ve 2014 yıllarında 6'şer milyon avro değerinde ihracat yapılmıştır. 2015 yılında ise ihracat rakamı iki kat artarak 12.5 milyon avroya ulaşmıştır. 2016 yılında ihracatta bir düşün yaşanmış ve 6.7 milyon avro'luk ihracat gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında ise bir önceki yıla göre Avusturya'ya ihracat %57 artarak 10.5 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir.

Kosova'nın Polonya ile yaptığı ihracat ise 2012 yılında 700 bin avro iken, 2013 yılında 4 milyon avroya, 2014 yılında da 6 milyon avroya ulaşmıştır. 2014 ve 2015 yıllarında Polonya'ya ihracatta bir düşüş yaşanmış ve ihracat 3 milyon avro civarlarında gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise Kosova, Polonya'ya 5.3 milyon avro değerinde ihracat yapmıştır. Fransa'ya yapılan ihracat 2012-2014 yılları arasında 1.5-2 milyon avro civarındayken, 2015 yılında yaklaşık 5 kat artarak 5.6 milyon avroya ulaşmıştır. Bir sonraki yılda ihracat 3.2 milyon avroya gerilemiştir. 2017 yılında ise Kosova'nın, Fransa'ya gerçekleştirdiği ihracat değeri 3.7 milyon avro olmuştur.

Çekya'ya 2014 yılı hariç 2012 ile 2017 yılları arasında ortalama 500 bin avro değerinde ihracat yapılmıştır. 2014 yılında ise ihracat değeri 2.5 milyon avro'yu bulmuştur. Bir diğer ülke Macaristan'a ise 2012 ile 2016 yılları arasında ortalama 150-200 bin avro değerinde ihracat yapılmıştır. 2017 yılında ise Macaristan'a yapılan ihracat 1.3 milyon avroya yükselmiştir.

Tablo 13: Başlıca Avrupa Ülkelerinden Kosova'ya Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) 2012-2017 (Milyon Avro)

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Avusturya	0.2	10.7	30.3	33.5	9.9	10.6
Fransa	6.9	3.8	3.3	3.2	2.8	3.5
Almanya	49.2	21.7	29.4	45.3	25.7	55.9
Slovenya	8.0	7.0	-9.4	5.6	-4.5	1.3
İngiltere	14.3	10.7	-39.5	26.6	13.6	53.3
Hollanda	-26.7	-0.1	-7.8	-36.4	-23.1	-14.1
İsviçre	39.7	41.7	38.2	72.9	61.8	50.6

Kaynak: BQK.

Kosova'ya 2017 yılında yapılan doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), 2016 yılına göre %30 oranında artmıştır. 2016 yılında DYY 220 milyon avro iken, 2017 yılın da 287.8 milyon avroya ulaşmıştır. Kosova'ya gelen yabancı sermaye en fazla inşaat sektörü, finansal aracılık, gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri alanında yatırım yapmıştır. Almanya, İngiltere, İsviçre, Türkiye ve ABD en önemli yatırımcı ülkeler arasındadır. Bu rakam Kosova'ya 2017 yılında yapılan toplam DYY'nin %19,4'ine tekabül etmektedir.

Tablo 13'te DYY verileri kapsamında, Almanya'nın Kosova'ya yaptığı yatırım 2017 yılında bir önceki yıla göre iki kat artarak 56 milyon avroya yükselmiştir. Bir diğer önemli yatırımcı ülke olan İngiltere ise 2017 yılında Kosova'ya 53.3 milyon avro yatırım yapmıştır. Bu rakam Kosova'ya 2017 yılında yapılan toplam DYY'nin %18,5'ine tekabül etmektedir.

Kosova'ya en fazla yatırım yapan ülkelerden biri olan İsviçre, 2012-2014 yılların da yaklaşık 40'ar milyon avro yatırım gerçekleştirmiştir. 2015 yılında ise yatırımlar da artış yaşanarak, 73 milyon avroya ulaşmıştır. Bunun devamında İsviçre, Kosova'ya 2016 yılında 62 milyon avro, 2017 yılında da 50 milyon avro yatırım yapmıştır.

Son 10 yıl içerisinde Kosova'ya en fazla yatırım yapan ülkeler sırasıyla Almanya, İsviçre, Türkiye, Büyük Britanya ve Avusturya'dır. Kosova'da 2012 ve 2013 yıllarında DYY'lar artış göstermiş ancak 2014 yılında yaşanan siyasi kriz sonucu yapılan erken seçim sonrasında hükümetin kurulamaması sebebiyle, 2014 yılında son yılların en düşük DYY'nın meydana gelmesine (151 milyon Avro), hem de çoğu ülke yatırımlarının çıkmasına sebebiyet vermiştir. 2014 yılı sonlarına doğru geniş bir koalisyon hükümetinin kurulması neticesinde ekonomik reformlara yönelik hükümet ifadelerinin tesiriyle DYY'ın yeniden artış göstermesine sebep olmuş ve 2015 yılı sonu ile birlikte DYY miktarı 308.8 Avro olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılı DYY miktarı 220 milyon Avro olarak gerçekleşirken 2017 yılında Kosova tekrardan erken genel seçimlere gitme kararı almış ve yaklaşık çeyrek dönemlik siyasi kriz neticesinde yeni hükümet oluşmuş olup 2017 yılında ülkede yapılan DYY miktarı 287.8 Avro olarak gerçekleşmiştir. Yaşanan siyasi krizlerin DYY'ını önemli değerde

etkilediğinin belirli kılınmasının beraberinde yatırımların hangi sektörlere doğru çevrildiğinin de değerlendirilmesi de önem teşkil etmektedir. Kosova'da borsa gibi sıcak paranın kolayca dolaşımını sağlayan bir sistem olmamasına karşın, yatırımların ya el değiştirme sistemiyle ya da kolay çıkabilecek hizmet, inşaat ve gayrimenkul alanlarına doğru yapıldığı görülmektedir. Bu nedenle DYY'lar üretim sektörüne doğrudan ve mühim bir katkı temin etmemektedir.Kosova'da yıllara ve sektörlere göre DYY'lara aşağıdaki tablo 14'te yer verilmiştir.

Tablo 14: Kosova'da Yıllara ve Sektörlere Göre DYY (000.000 Avro)

Sektörler	**Yıllar**					
	2012	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Tarım	0.3	0.4	0.2	1.0	1.2	-1.3
Madencilik	-25.0	-14.1	4.2	-36.9	-19.1	4.9
Sanayi	27.4	11.5	-34.0	20.7	4.6	-2.7
Enerji	2.2	48.8	13.4	11.9	3.4	-1.0
İnşaat	31.1	17.3	-19.9	46.3	28.2	44.7
Ticaret ve Diğer Hizmetl.	9.3	14.6	8.4	12.0	14.5	9.8
Otel ve Restoranlar	0.5	0.8	0.4	0.0	0.7	0.8
Ulaştırma&Telekomünik.	32.4	51	-9.1	-6.1	-9.1	-6.6
Finansal Hizmetler	22.4	4.4	41.9	64.3	19.0	55.3
Gayrimenkul, Kira, D.T.	115.7	136.1	142.1	189.6	167.6	187.3
Diğer Hizmetler	1.8	3.3	2.2	4.5	9.4	4.9
Belirtilmemiş Diğer H.	11.0	6.2	1.4	1.4	-0.6	1.5
TOPLAM	**229.1**	**280.2**	**151.2**	**308.8**	**220.0**	**287.8**
2007–2017 Toplam DYY (Milyar Avro)					**3.328**	

Kaynak: BQK, Monthly Statistics Bulletin, No.198, February 2018, s.111.

2017 yılında ülkeye giren doğrudan yabancı sermayenin sektör bakımından oransal dağılımı: %65,8'i gayrimenkul ve kiralama, %18,2'si finansal hizmetler ve %13'ü inşaat sektörüdür.

4.3. Avrupa Birliği'nin Ekonomik Kriterleri

Bu bölümde AB'nin ekonomik kriterlerini ve Kosova'nın bu kriterleri ne kadarını yerine getirdiği incelenmektedir. AB'ye üye ülkelerin üyeliklerini sorunsuz biçimde devam ettirebilmeleri ve üye olmak isteyen ülkelerin AB'de olabilmeleri için AB'nin temel antlaşmalarından olan Kopenhag (1993) ve Maastricht'te (1992) bulunan ekonomik ve finansal kriterleri yerine getirmeleri zorunludur.

4.3.1. Kopenhag Ekonomik Kriterleri ve Kosova

Bu bölümde Kopenhag kriterlerine kısaca değinilip, ekonomik kriterler üzerinden Kosova'nın durumu incelenmektedir.

AB'ye üye olmak isteyen her ülke, 1993 yılında yürürlüğe girmiş olan Kopenhag kriterlerini yerine getirmeleri gerekmektedir. Üyelik için ülkelerin yerine getirmeleri gereken üç kriter Tablo 15'te yer almaktadır.

Tablo 15: Genişleme İçin Kopenhag Kriterleri

1. Siyasi Kriterler	Demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, azınlıklara saygı ve korunmayı garanti eden kurumlar.
2. Ekonomik Kriterler	İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı, rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle başa çıkma kapasitesi.
3. İdari Kriterler	Üyelik yükümlülüklerini üstlenmek (Müktesebatı Topluluk)

Kaynak: (Staab, 2011).

AB'nin Orta Avrupa ülkelerine üyelik için uyguladığı anlaşma imzalama politikasından farklı olarak, Güneydoğu Avrupa ülkelerinde yaşanan karışık nedeniyle, bu ülkelere Tablo 15'de ki üç Kopenhag kriterine ek olarak, İstikrar ve Ortaklık politikasını uygulamaya koymuştur. Bu uygulama, önce bir ülkenin istikrara kavuşturulması gerektiği ve ancak o zaman AB ortaklığında ilerleyebileceği anlamına geliyordu. SAP, Batı Balkanlar'a yönelik AB genişlemesini destekleyen ve bölgede barış ve istikrarı sağlamayı amaçlayan ve bu ülkelere ekonomik açıdan gelişmesine yardımcı olan, AB'ne entegrasyon vaadini gerçekleştiren bir AB çerçevesidir. Kosova açısından baktığımızda, SAA müzakereleri 28 Ekim 2013 tarihinde başlatılmıştır (European Commission, 2013). Müzakerelerin başlangıcından iki yıl sonra AB ile Kosova arasında istikrar ve ortaklık anlaşması imzalanmıştır. Bu sözleşme 1 Nisan 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Ülkelerin AB'ye katılmalarına yardımcı olan İstikrar ve Ortaklık Süreci üç ana amaca sahiptir (EC, Steps Toward Joining, 2016):

I. Ülkeleri politik olarak istikrara kavuşturmak ve hızlı bir şekilde piyasa ekonomisine geçişlerini teşvik etmek;
II. Bölgesel işbirliğini teşvik etmek; ve
III. AB'nin nihai üyeliği.

4.3.1.1. İşleyen Bir Piyasa Ekonomisinin Varlığı

İlk Kopenhag ekonomik kriteri olan işleyen piyasa ekonomisinin varlığı bakımından birliğe üye olmak isteyen ülkelerin kat ettiği ilerlemeler, AB tarafından hazırlanan ilerleme raporlarında makroekonomik istikrar, piyasaya giriş ve çıkışların serbestliği, hukuk sistemi, finans kesiminin gelişmesi, ekonomi politikasında mutabakat gibi başlıklar altında değerlendirilmektedir.

Kosova açısından Kopenhag ekonomik kriterlerinin birincisi olan işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığına bakacak olursak, AK'nin 2018 Kosova ilerleme raporunda, Kosova'nın iyi bir ilerleme kaydettiği ve işleyen bir piyasa ekonomisi gelişiminin başlangıç aşamasında olduğu belirtilmiştir (EC, Kosovo 2018 Report). Raporda ayrıca iş ortamının iyileştiğinin, hükümetin bütçe açığına ilişkin finansal kurallara bağlı kaldığı; ancak savaş gazilerinin yardım parası istemelerinin kamu maliyesi için bir meydan okumaya devam ettiğine değinilmektedir.

Bunun yanında Kosova'da kayıt dışı ekonomi halen yaygın olmaktadır. İşgücüne katılım oranındaki artış, istihdamdaki kazançlar ile eşleşmemesi dolayısıyla işsizlik oranı 2016 yılına göre 2017'de daha da artmıştır. Bu durum özellikle kadınları, genç ve vasıfsız işçileri etkilemiştir. Ayrıca bir önceki yıla kıyasla 2017 yılında güçlü ihracat büyümesine rağmen, yüksek ticaret açığı beraberinde zayıf bir üretim tabanını yansıtmaktadır. Uzun vadeli büyümeyi desteklemek için, Kosova'nın özellikle dikkat göstermesi gereken şunlardır:

- Finansal istikrarın artırılması ve kamu harcamalarının verimliliğinin artırılması;
- İşletmeler için finansmana erişimi engelleyen temel yasal ve kurumsal faktörleri ele almak;

- Özellikle kadınlar ve gençler için işgücü piyasası katılımını ve istihdamını arttırmak.

Tablo 16: Kosova'ya İlişkin Ekonomik Veriler

Önemli Ekonomik Veriler	**2015**	**2016**	**2017**
GSYH Büyümesi (%)	4	3,9	3,7
İşsizlik Oranı (%)	32,9	27,5	30,7
Aktif Nüfusun İşgücüne Katılım Oranı % (20-64 yaş)	42,8	44,0	42,9
Cari Hesap Dengesi / GSYH (%)	-8,6	-9,1	-5,9
Net Doğrudan Yabancı Yatırımlar DYY (GSYH % 'si)	4,7	2,9	3,9

Kaynak: Eurostat, ASK.

4.3.1.1.1. Ekonomik Kontrol

Öncelikle ekonomik kontrol başlığı altında Kosova'daki ilerlemeler ele alınacaktır. Kosova hükümetinin stratejik belgeleri finansal istikrar ve geniş bir reform konularına öncelik vermekte, ancak reform uygulaması endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. Haziran 2017'deki parlamento seçimlerinden ardından yeni hükümet, özellikle üretim, imalat ve hizmetlere odaklanarak ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı teşvik etmeyi taahhüt etmiştir. Bununla birlikte, savaş gazilerinin emekli maaşlarının yüksek maliyetleri, uygun şekilde ele alınmamış ve bütçe aşımlarına yol açmıştır. Sonuç olarak, diğer taraftan başarılı olan 24 aylık SBA dördüncü gözden geçirme ve son dilimin ödenmesi tamamlanmadan Ağustos 2017'de sona ermiştir. SAA kapsamındaki taahhütlerin düşük düzeyde uygulanması, Kosova'nın SAA'nın mümkün kıldığı ticari erişimden tam olarak yararlanmasını engellemektedir. Mayıs 2017'de ortaklaşa kabul edilen politika rehberi kısmen uygulanmış, Avrupa reform gündeminde kararlaştırılan önlemler gecikmiştir.

4.3.1.1.2. Makroekonomik İstikrar

Kosova'da makroekonomik istikrar değerlendirildiğinde, Son 4 yılda GSYH büyümesi %3 ile %4 civarında olmasına rağmen, Kosova halen bölge de ekonomisi zayıf ülke konumunda bulunmaktadır. GSYH reel büyüme oranı, altyapı, yol inşaatı ve DYY tarafından finanse edilen yatırımlar nedeniyle 2016 yılının son üç çeyreğinde %3,6 iken 2017 yılında %4,0'a ulaşmıştır. Net ihracat büyümeye olumlu katkı sağlamıştır; En büyük metal ihracatçısı olan Ferronikeli'nin geri dönüşü ile beraber Uzak Doğu ihracat pazarları ve hizmet ihracatı hızla artmıştır. Önceki yıllardan farklı olarak, çeyreklik veriler, güçlü tüketici kredilerine, yüksek bir döviz girdisine ve güçlü bir perakende satış cirosuna rağmen, olası veri tutarsızlıklarına işaret ederek, özel tüketim sözleşmelerinin %2,5 oranında daraldığını göstermektedir. GSYH'nın arz kısmı, inşaat, ticaret ve finans sektörünün yönlendirdiği geniş tabanlı büyümeyi teşvik ederken, kamu yönetimi ve diğer hizmetler faaliyetleri keskin bir şekilde azalmıştır. Genel olarak Kosova üretim kapasiteleri azgelişmiş durumda ve ekonomi, tüketime, yapılan altyapı yatırımlarına ve işçi dövizlerine bağlı kalmaktadır.

Tablo 16'da yer aldığı üzere, cari işlemler açığı, 2016 yılında GSYH'nın % 9,1 iken 2017 yılında GSYH'nın % 5,9'una gerilemiştir. Bu gerileme genel olarak hizmet ihracatından kaynaklanmaktadır. Daha güçlü hizmet ihracatı, dış dengesizliklerin azaltılmasına yardımcı olmuştur. 2017 yılında mal ticareti açığı 1 puan artarak GSYH'nın %38,9'una ulaşmıştır. Aynı zamanda birçok Kosovalı hane halkı için önemli bir gelir kaynağı olan diasporadan gelen havaleler, 2017 yılında GSYH'nın %12'sine yükseliş göstermektedir. Net DYY, 2016 yılında GSYH'ya oranı %2,9'una tekabül ederken, 2017 yılında GSYH 'ya oranı %3,9'una ulaşmıştır. Gayrimenkul, inşaat ve finansal sektör DYY'nin payı %97,1'e yükseldiği için, DYY girişleri 2017 yılında daha da yoğunlaşmıştır.

Düşük yerli üretim ile küçük bir ekonomi olarak, Kosova'daki fiyat gelişmeleri, esas olarak gıda ve enerji ithalat fiyatları tarafından yönlendirilmektedir. Ortalama tüketici fiyatları enflasyonu 2016 yılında %0,3 iken, 2017 yılında %1,5'e

yükselmiştir. Öte yandan, üretici fiyat enflasyonu, temel olarak düşük ücret artışı nedeniyle aynı dönemde sadece %0,3 olmuştur.

4.3.1.1.3. Ürün Pazarlarının İşleyişi

İş ortamını değerlendirecek olursak, Kosova'da iş ortamının iyileştirilmesinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. KDV ve sosyal güvenlik katkılarının dosyalanması ve ödenmesi için çevrimiçi bir sistem getirilerek, işletmeler için vergi ödemelerini kolaylaştırmıştır. İhracatın yapılabilmesi için gereken zaman ve ihracat için düzenleyici uyumun maliyeti, geliştirilmiş otomatik gümrük veri yönetim sistemi, gümrükleme süreçlerinin düzenlenmesi ve Arnavutluk-Kosova transit koridorunun uygulanması sonucunda azalmıştır. Bir web tabanlı işletme kayıt sistemi ve çalışanların tescili için basitleştirilmiş bir süreç sayesinde bir işe başlamak daha kolay olmuştur. Ancak işletmeleri yöneten yasal kurallar konusunda ilerlemeye rağmen, birçok engel bulunmaktadır. 2018 yılında Kosova, Dünya Bankası İş Yapma raporuna göre ilk 5 reformcu arasında yer almıştır. Bununla beraber, iş yapmanın önündeki başlıca engeller arasında yolsuzluk ve yaygın bir kayıt dışı ekonomi bulunmaktadır. İnşaat ve ticaret sektörleri kayıt dışılık nedeniyle en fazla gelir kaybına uğramıştır.

Ürün pazarlarında devletin etkisine baktığımızda, devlet yardımı ve sübvansiyonları, kapsamlı bir strateji ya da maliyet fayda değerlendirmesi olmaksızın halen uygulanmaktadır. Kamu teşebbüsleri kârlılıklarını çok az etkileyerek devlet sübvansiyonları ve hibeleri almaya devam etmektedir. Belli sektörler için vergi muafiyetleri genişleştirilmiştir, ancak ihracat ve yatırımlara bugüne kadar sınırlı bir etkisi olmuştur.

Özelleştirme ve yeniden yapılanmaya baktığımızda, özelleştirilmemiş varlıklarla ilgili finansal hak taleplerinin çözümlenmesinde, mülkiyet haklarının çözülmemiş durumu ve uzun yasal işlemler, özelleştirme sürecini engellemektedir.

4.3.1.1.4. Finansal Pazarlarının İşleyişi

Finansal istikrar açısından finans sektörü iyi sermayeye ve bol likidite tamponlarına sahip kalmıştır. Bankacılık sektöründeki risk ağırlıklı varlıkların düzenleyici sermayesi, Aralık 2017'de %18 seviyesinde, yasal olarak asgari %12 seviyesinde gerçekleşmiştir. Kosova'da kredi riskleri düşüktür, çünkü banka kredileriyle tamamen uyumlu olan takipteki kredilerin oranı bölgede en düşüktür ve Aralık 2017'ye göre %3,1'e düşmüştür (BQK). 2017 yılında finans sektörü yüksek karlılık kaydetmiştir. Bankacılık sektörü, mikro-finans kurumları ve sigorta sektörü için ortalama öz kaynak getirisi sırasıyla %21,3, %17,6 ve %17,7'dir.

Finansmana erişim açısından Kosova'nın finans sektörü hala güçlü bankacılık faaliyeti için geniş bir alan göstermektedir. Kosova'da büyük ölçüde yabancı sermayeli bankacılık sektörü, finans sektörünün toplam varlıklarının %65,7'sini içermektedir, ardından emeklilik fonları (%28) takip etmektedir. Bankacılık sektöründeki toplam aktifler 2017 yılında %6,6 oranında büyüyerek GSYH'nın %61,3'ünü oluşturmuştur. Kredilerdeki ortalama faiz oranı, 2016 yılında %7,5'ten, 2017 yılında %6,8'e gerilemiştir yine de ortalama faiz oranı bölgesel ortalamanın üzerinde seyretmiştir (BQK).

4.3.1.1.5. İşgücü Piyasasının İşleyişi

Son yıllarda ki istikrarlı ekonomik büyümenin, işgücü piyasası koşullarını sadece marjinal olarak iyileştirdiği görülmektedir. 2016'dan beri, ASK üç aylık işgücü anketi (Labour Force Survey) verileri üretmektedir. LFS'ye göre 2016 yılında işgücüne katılım oranı ve istihdam oranı sırasıyla %38,7 ve %28 iken, 2017 yılında sırasıyla %42,7 ve %29,7'ye yükselmiştir (ASK, 2017: 12).

Aynı zamanda, 2017 yılında işsizlik oranı %30'a yükselmiştir ve Kosova hala en yüksek işsizlik oranına ve Avrupa'nın en düşük iş gücü katılım oranına sahip ülke olarak yer almaktadır.

4.3.1.2. Rekabet Baskısı ve Piyasa Güçleriyle Başa Çıkma Kapasitesi

Piyasa güçleriyle başa çıkma kapasitesi bakımından aday ülkelerde ki gelişmeler AB'nin yayımladığı ilerleme raporlarında beşeri ve fiziki sermaye, sektör ve işletme yapısı, hükümetin rekabetçilik üzerindeki etkisi ve AB ile ekonomik entegrasyon başlıkları altında değerlendirilmektedir.

Kosova, Kopenhag ekonomik kriterlerinden bir diğeri olan AB içinde rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle başa çıkabilme kapasitesi açısından bir miktar ilerleme kaydetmiştir. Eğitim kalitesinin iyileştirilmesi ve işgücü piyasasındaki beceri boşluklarının ele alınması konusunda ise ilerleme kaydedilmemiştir. Kosova, yol altyapısının iyileştirilmesinde bazı ilerlemeler kaydetmiştir, ancak demiryolu ve enerji sektörlerindeki büyük altyapı boşlukları kalmıştır. Kosova'nın ticaret sektörüne bağlı kalması sebebiyle ekonomideki yapısal değişiklikler yavaştır. Ayrıca AK'nin yayımladığı 2018 Kosova raporunda AB ile entegrasyon sürecinin, SAA'nın yavaş uygulanması sebebiyle yavaş ilerlediği belirtilmektedir. Önümüzdeki dönemde, Kosova'nın özellikle dikkat göstermesi gerekenler şunlardır:

- Yüksek gençlik işsizliğine yol açan eğitim ve işgücü piyasası ihtiyaçları arasındaki uyumsuzluğu ele almak;
- Yatırım projelerini hazırlamak ve yönetmek için merkezi ve yerel yönetim kapasitesinin artırılması;
- Sabit bir enerji kaynağının güvenceye alınması, elektrik şebekesinde dağıtım kayıplarının azaltılması ve enerji verimliliğinin artırılması.

4.3.1.2.1. Eğitim ve İnovasyon

Eğitim sektörü, işgücü piyasası ihtiyaçları ile düzgün bir şekilde uyumlu değildir, bunun sonucunda da mezunların düşük istihdam edilebilirliği yaşanmaktadır. Eğitime yapılan kamu harcamaları, 2016 yılında değişmeyip GSYH'nin %4,6'sında kalmıştır, benzer yaş profillerine sahip orta gelirli ülkeler ile geniş bir çizgide olmuştur. Ancak, göreceli olarak çok sayıda öğrenci göz önüne alındığında, Kosova ilk ve orta öğretimdeki her öğrenci için bazı komşu ülkelerden oldukça az para harcamaktadır. Hem kamu hem de özel yüksek öğrenim

kurumlarında 120.000 öğrenci ile yükseköğretime kayıt çok yüksektir. Ancak, düşük PISA skorları ve yüksek öğrenim mezunları arasında yüksek işsizlik oranı (Q3 2017'de %26,7) genel olarak eğitim kalitesinin düşüklüğünü ve işgücü piyasası ihtiyaçları ile yanlış uyumunu göstermektedir (The Minister of Education, Science and Technology, 2018). Araştırma harcamaları neredeyse hiç yoktur. Kosova'nın araştırma ve inovasyon yatırımlarını (şu anda GSYH'nın sadece %0,1'i) önemli ölçüde artırması ve akademik kurumlar ile özel sektör arasında bağlantılar kurması gerekmektedir.

4.3.1.2.2. Fiziksel Sermaye ve Altyapı Kalitesi

Kosova, başta kamusal karayolu altyapı yatırımları olmak üzere, fiziki sermayesini geliştirmede bazı ilerlemeler kaydetmektedir. Karayolu altyapısına yapılan yatırımlar ağırlıklı olarak karayolu onarımı ve otoyol yapımına odaklanmaktadır. Ayrıca sulama sistemlerine yapılan yatırımlar, atık suların arıtılması, su projeleri, iyileştirme sağlık tesisleri, belediye toplu taşımacılığı ve demiryolu sektörünün iyileştirilmesi bağışçılar tarafından desteklenmektedir.

Ulaştırma ve enerji güvenliğinde bölgesel bağlantı eksikliği, ekonomi için bir darboğaz olmaya devam etmektedir. Güvenilmez bir enerji kaynağı, ekonomik kalkınmanın önündeki en önemli engellerden biri olmaya devam etmektedir. Arnavutluk ile Kosova arasındaki ara bağlantı hattı 2016'da tamamlandı, ancak Sırbistan ile siyasi anlaşmazlıklar yüzünden hala 2017 sonlarında işlevsellik kazanamamıştır. Ekonominin dijitalleşmesi geçtiğimiz yılda fazla ilerleme göstermemiştir. Kosova, ulusal mevzuatı müktesebatla kademeli olarak uyumlu hale getirse de, uygulama geride kalmaktadır.

4.3.1.2.3. Sektör ve İşletme Yapısı

Kosova ekonomisinde önemli yapısal değişiklikler olmadı. 2016 yılına ait Kurumsal Yapısal Ankete göre, Kosova'daki en büyük işletme sayısı ticaret sektörüne ait (%47,7), devamında iş hizmetleri ve diğer hizmetler (%13,6) ve işleme endüstrisi (%13,5) gelmektedir. Özel sektörde istihdam edilen toplam kişi sayısı 156.504'tür. Toplam iş cirosunun en büyük payı %57,5 ile ticaret sektöründe

gerçekleşirken, bunu %11,9 ile işleme sanayi ve %10,5 ile inşaat izlemektedir (ASK, Results of the Structural Business Survey).

4.3.1.2.4. AB ile Kosova Ticaret Entegrasyonu

İstikrarlı Ortaklık Anlaşması'nın, ticaretin artırılmasına katkısı, gerekli reformların yavaş bir şekilde uygulanması dolayısıyla engellenmiştir. 2017 yılında toplam mal ve hizmet ticaretinde %10,6'lık bir artışa rağmen, GSYH'nin %74,5'ine açık bir ticaret açıklığı ile Kosova'nın ekonomisi hala uluslararası ticaret akışlarında nispeten bütünleşmemiş durumdadır. Kosova'nın ihracatının çoğu, hala Kosova üretim sektörünün sınırlı çeşitliliğini yansıtan temel hammaddeler ve mineral ürünlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte, 2017 yılında, üretilen mallar, tarım ürünleri ve işlenmiş gıda ürünlerinin ihracatında önemli bir artış olmuştur. 2017 yılında AB (%41) Kosova'nın en büyük ticaret ortağı olmaya devam etmektedir, bunu CEFTA ülkeleri (%30,3) izlemektedir. AB'ye yapılan ihracattaki %30,1'lik büyümeye rağmen, Kosova'nın AB ile olan ticaret açığı 2017 yılında daha da genişlemiştir. AB 2017'de, Kosova'ya DYY girişinin %46,4'ünü elinde bulundurarak, Kosova'nın başlıca yatırımcısı olmaya devam etmektedir (ASK, Statistikat e Tregtisë së Jashtme, 2018).

4.3.2. Maastricht Yakınlaşma Kriterleri ve Kosova

Maastricht yakınlaşma kriterleri esasen EPB'nin uygulanması sürecinde, üye ülke ekonomilerinin birbirlerine yaklaştırılması maksadıyla oluşturulmuş maddelerdir ve kriterlere uyulmamasının finansal yaptırımı bulunmaktadır. Maastricht kriterleri fiyat istikrar kriteri, faiz kriteri, döviz kuru kriteri ve finansal durum kriteri (kamu borcu ve bütçe açığı kriterleri) başlıkları altında toplanmaktadır (Akçay, 2008).

4.3.2.1. Fiyat İstikrar Kriteri

Enflasyon kriteri olarak da adlandırılan fiyat istikrar kriterine göre AB üye ülkelerinde enflasyon oranı, birlik içerisinde en düşük enflasyona sahip (en başarılı

performansı bulunan) üç AB üyesi ülkenin yıllık enflasyon ortalamasının 1,5 puandan fazlasını geçmemesi gerekmektedir.

4.3.2.2. Faiz Kriteri

Faiz kriteri, AB üye ülkelerinden herhangi bir ülkenin uzun vadeli faiz oranları ortalaması, fiyat istikrarı açısından en düşük enflasyona sahip ülkelerin uzun vadeli faiz oranları ortalamasını 2 puandan fazla geçmemesi gerekmektedir.

4.3.2.3. Döviz Kuru Kriteri

Döviz kuru kriterine göre, bir üye ülke parası son 2 yıl içinde başka bir üye ülke parası karşısında değeri düşülmemiş yani devalüe edilmemiş olması gerekmektedir.

4.3.2.4. Finansal Durum Kriteri

Finansal durum kriteri kamu borcu ve bütçe açığı kriterlerinden oluşmaktadır. Kamu borcu kriteri sürdürülebilir kamu maliyesine odaklanmaktadır, bu kritere göre AB üyesi ülkelerin kamu borçları, GSYH'nın %60'ını aşmaması gerekmektedir. Bütçe açığı kriteri kamu maliyesinin sağlamlığı ölçmektedir, kritere göre AB üyesi ülkelerin bütçe açıkları, GSYH'nın %3'ünü aşmaması gerekmektedir. Kosova'nın Maastricht yakınlaşma kriterlerini karşılayıp, karşılayamadığı aşağıdaki tablo da değerlendirilecektir.

Tablo 17: Maastricht Kriterleri ve Kosova

Maastricht Kriterleri	Kriter Değeri	Kosova*
Kamu Borç Stoku / GSYH	%60	%16
Enflasyon Oranı	%2,4	%1,5
Bütçe Açığı / GSYH	%3	%1,7
Uzun Vadeli Faiz Oranı	%4,8	%1,25
Döviz Kuru İstikrarı	Son iki yıl içinde devalüasyon yapılmaması	Avro Kullanmakta

Kaynak: Eurostat, BQK, * 2017 yılı baz alınmıştır.

Tablo 17'de ilk olarak finansal kriterlerden kamu borcu kriterine bakıldığında, Maastricht kriteri göre kamu borç stokunun GSHY'ya oranının %60'ı geçmemesi istenirken, Kosova %16 ile bu kriteri karşılamaktadır.

2017 yılında en düşük enflasyona sahip üye ülkelerin ortalaması %2,4'tür ve bunun 1,5 puan üstüne geçilmemesi gerekmektedir. Kosova ise bu kriteri %1,5'lik enflasyon oranı ile karşılamaktadır. Bir diğer finansal kriter olan bütçe açığı kriterinde AB üyesi ülkelerinin bütçe açıklarının, GSYH'nın %3'ünü aşmaması gerekmektedir. Buna göre Kosova %1,7 oranında ki bütçe açığı ile bu kriteri de karşılamaktadır. Faiz kriterine baktığımızda, en düşük enflasyona sahip üç ülkenin uzun vadeli faiz oranı %4,8'dir. Kosova ise bu oranın altındadır ve %1,25 uzun vadeli faiz oranı ile bu kriteri karşılamaktadır.

Kosova AB üyesi olmamasına rağmen Avro kullanan ülkelerden biridir. Avro'nun AB içerisinde ortak para olarak kullanılması nedeniyle ülkede bir devalüasyon söz konusu olmamaktadır. Avro kullanımı ile yabancı paralara karşı doğabilecek kur riskleri ortadan kalkmıştır. Avro'nun kullanılması özellikle Kosova'nın bölge ülkelerine nispeten daha fazla fiyat istikrarının ve rekabetin sağlandığı bir piyasa olması konusunda da katkı sunmuştur.

4.4. AB Fonları

Bu bölümde AB'nin Kosova'ya tahsis ettiği fonlar ve tahsil edilen fonların hangi alanlara aktarıldığı değerlendirilmektedir. 2007 yılından beri, AB'ye aday ve potansiyel aday olan batı balkan ülkelerine sağlanan AB yardımları, Katılım Öncesi Finansal Yardım Aracı (Instrument for Pre-Accession Assistance-IPA) olarak bilinen tek bir çatı altında toplanmıştır. IPA'nın esas hedefi, Topluluk müktesebatına uyum sağlamak için; aday ve potansiyel aday ülkelerin AB politikalarına ve standartlarına aşamalı olarak uyumunu sağlamak ve bu ülkeleri üyelik sonrasında faydalanılacak Yapısal Fonlara ve Uyum Fonuna hazırlamaktır.

IPA I kapsamında, 2007 ile 2013 yılları arasında Kosova, IPA I aracılığıyla 902'den fazla projeye dahil toplam 613.8 milyon Avro almıştır. Bu fonlar Kosova kurumlarına hukuk devleti kurumlarını güçlendirmek ve yönetişim uygulamalarını

geliştirmek amacıyla desteklendirilmiştir (Ministry of European Integration, IPA). Ayrıca, bu fonlar rekabet gücünü ve yeniliği teşvik eden sayısız projenin geliştirilmesinde çok önemli yere sahiptir. Eğitim ve istihdam arasındaki yeni bağlantıların güçlendirilmesi de özel bir ilgi uyandırırken, enerji verimliliği projeleri, ilkokullarda güneş panelleri ve Kosova'nın en büyük enerji sağlayıcısının piyasa operasyonlarının iyileştirilmesini de içermektedir. Kosova çapında ürün ve hizmet sunan küçük ve orta ölçekli işletmeler de dahil olmak üzere girişimcilik girişimleri de desteklenmiştir. Bu bağlamda, Kosova'nın peyzajı ve potansiyeli göz önüne alındığında, tarımsal kalkınma verimli ve sürdürülebilir yerel üreticiler yaratmada uzun vadeli önemli yatırımlarla desteklenmiştir. IPA I fonları, Kosova'nın Sınır Ötesi İşbirliği'nin en başarılı programlardan biri olduğu komşu ülkeleriyle çeşitli projeler başlatmasını sağlamıştır.

Tablo 18: IPA I - AB Fonu'nun Kosova'da Aktarıldığı Alanlar (2007-2013)

Aktarılan Alan	**Aktarılan Fon Maliyeti (000.000 €)**
Kamu Hizmetleri	183.2
Hukuk	101.2
Enerji	44.1
Rekabet Edebilirlik ve Yenilikçilik	153.7
Eğitim ve İstihdam	65.5
Tarım ve Kırsal Kalkınma	60.,6
Bölgesel ve Sınır İşbirliği	5.5
TOPLAM	**613.8 Milyon Avro**

Kaynak: Ministry of European Integration of Kosovo.

Tablo 18'de, Kosova'ya IPA I çerçevesinde fonların aktarıldığı alanlar yer almaktadır. 2007 ve 2013 yılları arasında, Kosova'daki kamu hizmetini yenilemek, kamu hizmet sunumunu geliştirmek ve yeni yerel tesisler kurmak için mevcut yerel ve ulusal demokratik kurumları güçlendirmek amacıyla 183,2 milyon Avro tahsis edilmiştir. 2012 yılında Kosova, hukuk devleti kurumlarının işleyişini ve halkının temel haklarını koruyan mekanizmaları geliştirmek için en yüksek miktarda fon almıştır. Sadece bu yılda, bu alandaki projelerin uygulanması için toplam 19, 4 milyon dolar tahsis edilmiştir. Bu yedi yıllık süreçte, Kosova'nın yolsuzluk ve organize suçla mücadele konusundaki kararlılığı, insan haklarını ve azınlıkların ve savunmasız grupların haklarını korurken, toplam 101,2 milyon Avroluk destek sağlanmıştır. Enerji sektörünün önemli sağlık ve çevre sorunlarının üstesinden gelmesi, güvenilir ve sürdürülebilir bir enerji tedarikinin sağlanması, yenilenebilir enerjilerin daha fazla kullanılması ve AB enerji yasası ile uyumun sağlanması, AB'nin Kosova'nın enerji ihtiyaçlarını desteklediği enerji ile ilgili alanlardan sadece birkaçını oluşturmaktadır. 2007 ile 2013 yılları arasında enerji ile ilgili birçok projeye 44,1 milyon Avro tahsis edilmiştir. Bu miktarın yarısından fazlası Kosova'nın enerji sektörünün 26 milyon avrodan fazla yararlandığı 2009 yılında tahsis edilmiştir. 2007-2013 yılları arasında Kosova, ekonomik ve sosyal aktörlerinin rekabetçiliğini ve yenilikçiliğini arttırmayı hedefleyen çok sayıda projede yer alan IPA fonlarından yaklaşık 153,7 milyon avro yararlanmıştır. Sadece 2013 yılında bu alana yaklaşık 26 milyon € yatırım yapılmıştır.

2007 ve 2013 yılları arasında, Kosova'nın eğitim ve istihdam sektörüne toplam 65 milyon avro yardım sağlanmıştır. 2008 yılında, eğitim standartlarının yükseltilmesi ve beceri gelişiminin desteklenmesi ile işgücü piyasasının işleyişini iyileştirmeyi amaçlayan projeler toplamda 16,4 milyon Avro destek verilmiştir. 2011'den bu yana, bu sektör her yıl ortalama 9,23 milyon Avro desteklenmiştir. 2007-2013 yılları arasında tarım ve kırsal kalkınma projeleri toplamda 60,6 milyon Avro desteklenmiştir. AB'nin bölgedeki ülkeler arasında işbirliğini sağlamak için kullandığı kilit araçlardan biri, Sınır Ötesi İşbirliği programı olmuştur. Program, ekonomik, sosyal ve kültürel çevre ve spor faaliyetleri alanında birbirleriyle işbirliği yapmak için ülkeleri desteklemektedir. Şu anda Kosova üç komşuyla sınır ötesi

işbirliği yapmaktadır: Makedonya, Arnavutluk ve Karadağ. IPA aracılığıyla, AB, Kosova'ya ilişkin bu tür projeleri 2007'den bu yana 5.5 milyon € civarında finanse etmiştir.

IPA'nın 2014 – 2020 yıllarını kapsayan II. Dönemi de, I. Dönemin devamı niteliğinde olmaktadır. Yeni dönemde Komisyon tarafından fonların daha etkin kullanımına yönelik olarak sektörel bir yaklaşım benimsenmiş olup, bu yaklaşım kapsamında IPA'nın I. döneminde yer alan bileşen bazlı yapı kaldırılarak yeni dönemde finanse edilmesi öngörülen belirli sektörler ile bu sektörler kapsamındaki çalışmaları yürütecek sektör sorumlusu kuruluşlar belirlenmiştir. IPA II kapsamında finansal yardım aşağıdaki dört özel amacı takip etmektedir:

1. Siyasi reformlar için destek,
2. Ekonomik, sosyal ve bölgesel kalkınma için destek,
3. Birlik müktesebatının ilerleyen şekilde uyumlaştırılması, uygulanması ve kabul edilmesi yoluyla yararlanıcıların Birlik üyeliğinden kaynaklanan yükümlülükleri yerine getirme kabiliyetlerini güçlendirmek,
4. Bölgesel entegrasyon ve bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesi.

Katılım Öncesi Finansal Yardım Aracı (IPA II), AB Dış Eyleminin temel önceliklerinden biri olup ve Avrupa'da istikrar, güvenlik ve refahın artırılmasına yardımcı olan Genişleme Politikasına odaklanmaya devam etmektedir. Bu amaçla, yeni araç, Kosova'nın AB üyeliği hazırlıklarını destekleme konusundaki genel politika hedefini ve kurum ve ekonomisinin AB standartlarına ve politikalarına, özel ihtiyaçlarına ve katılım sürecine göre uyarlanıp, ilerlemesini sürdürecektir. Bunu yaparken, finansal yardım ile katılım öncesi stratejinin uygulanmasında sağlanan genel ilerleme arasındaki tutarlılığın güçlendirilmesi öngörülmektedir. Ayrıca IPA II finansal yardımları temel olarak beş politika alanına hitap etmektedir:

a) Birliğe üyelik için hazırlayıcı reformlar,
b) Sosyoekonomik ve bölgesel kalkınma,
c) İstihdam, sosyal politikalar, eğitim, cinsiyet eşitliğinin teşviki ve insan kaynaklarının geliştirilmesi,

d) Tarım ve kırsal kalkınma, ve
e) Bölgesel ve sınır işbirliği.

IPA II düzenlemesi 16 Mart 2014 tarihinde yürürlüğe girmiş olup, 1 Ocak 2014'ten itibaren geriye dönük olarak uygulanmaktadır.

Tablo 19: IPA II Politika Alanları ve Sektörlere Göre Tahsilat (Milyon Avro)

Kosova	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018-20**	**2014-20**
a. Birliğe üyelik için hazırlayıcı reformlar	**37.3**	**34.0**	**31.0**	**35.2**	**99.1**	**236.6**
Demokrasi ve yönetişim	64.4				46.0	110.4
Hukukun üstünlüğü ve temel haklar	73.1				53.1	126.2
b. Sosyoekonomik ve bölgesel kalkınma	**20.0**	**37.9**	**33.0**	**30.0**	**114.1**	**235.0**
Enerji	46				54	100.0
Rekabetçilik ve yenilikçilik	74.9				60.1	135.0
c. İstihdam, sosyal politikalar, eğitim, cinsiyet eşitliğinin teşviki ve insan kaynaklarının geliştirilmesi	**14.5**	**7.0**	**10.0**	**16.7**	**46.0**	**94.2**
Eğitim, istihdam ve sosyal politikalar	48.2				46.0	94.2
d. Tarım ve kırsal kalkınma	**12.0**	**7.0**	**14.7**	**10.0**	**36.0**	**79.7**
Tarım ve kırsal kalkınma	43.7				36.0	79.7

TOPLAM	**83.8**	**85.9**	**88.7**	**91.9**	**295.3**	**645.5**

Kaynak: EU.

Tablo 19'daki IPA II tahsilat tablosunda, sektörlerine ve politika alanlarına göre Kosova'ya 2014-2020 yılları arasında tahsilatı yapılan ve yapılması planlanan fon miktarları yer almaktadır (IPA II, 2015). 2014 yılında IPA II kapsamında Kosova'ya toplamda 83.8 milyon avro tahsilat yapılmıştır. Bu tahsilatın 37.3 milyon avroluk kısmı yani toplam tahsilatın %45'i birliğe üyelik için hazırlayıcı reformlara aktarılmıştır. Bunun ardından sosyoekonomik ve bölgesel kalkınmaya 20 milyon avro, eğitim, istihdam ve sosyal politikalara 14.5 milyon avro ve tarım ve kırsal kalkınmaya da 12 milyon avro tahsilat gerçekleştirilmiştir.

2015 yılında ise en fazla tahsilat 37.9 milyon avro ile sosyoekonomik ve bölgesel kalkınmaya yapılmıştır. Bu dönemde birliğe üyelik için hazırlayıcı reformlara 34 milyon avro destek yapılmıştır. Eğitim, istihdam ve sosyal politikalar ile tarım ve kırsal kalkınma alanlarına ise 7'şer milyon avro tahsilat gerçekleştirilmiştir. 2015 yılında ise toplamda 85.9 milyon avro tahsilat yapılmıştır.

2016 yılında Kosova'ya toplam 88.7 milyon avro tahsilat yapılmıştır. Bu tahsilat miktarının 33 milyon avrosu sosyoekonomik ve bölgesel kalkınmaya, 31 milyon avrosu da birliğe üyelik için hazırlayıcı reformlara yapılmıştır. Eğitim, istihdam ve sosyal politikalara 10 milyon avro tahsilat gerçekleşirken, bu dönemde tarım kırsal kalkınmaya yapılan tahsilat geçen yıla göre %100 artarak 14.7 milyon avro olmuştur.

2017 yılında IPA II kapsamında tahsil edilen fonların 35.2 milyon avroluk kısmı birliğe üyelik için hazırlayıcı reformlara tahsil edilirken, 30 milyon avrosu da sosyoekonomik ve bölgesel kalkınma için desteklenmiştir. Eğitim, istihdam ve sosyal politikalara 16.7 milyon avro, tarım ve kırsal kalkınmaya da 10 milyon avro destek sağlanmıştır. 2017 yılında toplamda 91.9 milyon avro tahsil edilmiştir.

2018 ile 2020 yılları arasında IPA II çerçevesinde toplamda 295.3 milyon avro destek sağlanması öngörülmektedir. Bu tahsilat stratejisinin 114.1 milyon avroluk kısmı sosyoekonomik ve bölgesel kalkınmaya, 99.1 milyon avroluk kısmı da birliğe üyelik için hazırlayıcı reformlara aktarılacaktır. Eğitim, istihdam ve sosyal politikalara 46 milyon avro, tarım ve kırsal kalkınma alanlarına ise 36 milyon avro destek miktarı ayrılmaktadır. IPA II çerçevesinde 2014-2020 yılları arasında toplam olarak bakıldığında Kosova'ya 645.5 milyon avro tahsil edilecektir. Toplam tahsilatın %36'sı birliğe üyelik için hazırlayıcı reformlara, diğer %36'lık kısmı sosyoekonomik ve bölgesel kalkınma alanına, %15'lik kısmı eğitim, istihdam ve sosyal politikalara, %12'lik kısmı da tarım ve kırsal kalkınmaya yapılmaktadır.

4.5. Diaspora Havaleleri

Kosova'ya diasporadan [6] gelen havaleler için ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Çünkü diasporadan gelen paralar ülke ekonomisi için önemli bir rol oynamaktadır. Yurt dışında yaklaşık 350bin-400bin Kosova vatandaşının yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu bağlamda yurtdışında çalışan Kosovalılar, Kosova'ya her yıl artan bir şekilde para göndermektedirler. BQK verilerine göre 2018 yılında yurt dışında yaşayan gurbetçilerin banka ve diğer finans kuruluşları aracılığıyla Kosova'ya gönderdikleri havale tutarı yaklaşık 700 milyon avro tutarında olmaktadır.

Ayrıca özellikle turizm sezonunda Kosova'ya gelen gurbetçilerin burada yaklaşık 300 milyon avro tutarında da nakit para harcadıkları tespit edilmiştir. Yani diasporadan gelen girişlerin Kosova ekonomisine gelir katkısı payı 2018 yılında 1 milyar avro miktarındadır. Bu da Kosova'da çok sayıdaki ailenin özellikle düşük gelirliler için bir geçim kaynağı olmaktadır, ki gelen havalelerin en büyük kısmı gıda için harcanmaktadır. Diasporadan en fazla para Almanya, İsviçre ve ABD'den gelmektedir. Son 15 yıl içerisinde Kosova'ya diasporadan gelen para miktarı ise yaklaşık 9 milyar Avroya ulaşmıştır.

[6] Diaspora: Herhangi bir ulusun veya inanç mensuplarının ana yurtları dışında azınlık olarak yaşadıkları yer.

Şekil 14: Avrupa ve Orta Asya'ya Gelen Diaspora Havalelerin GSYH Cinsinden Yüzdesi (2017)

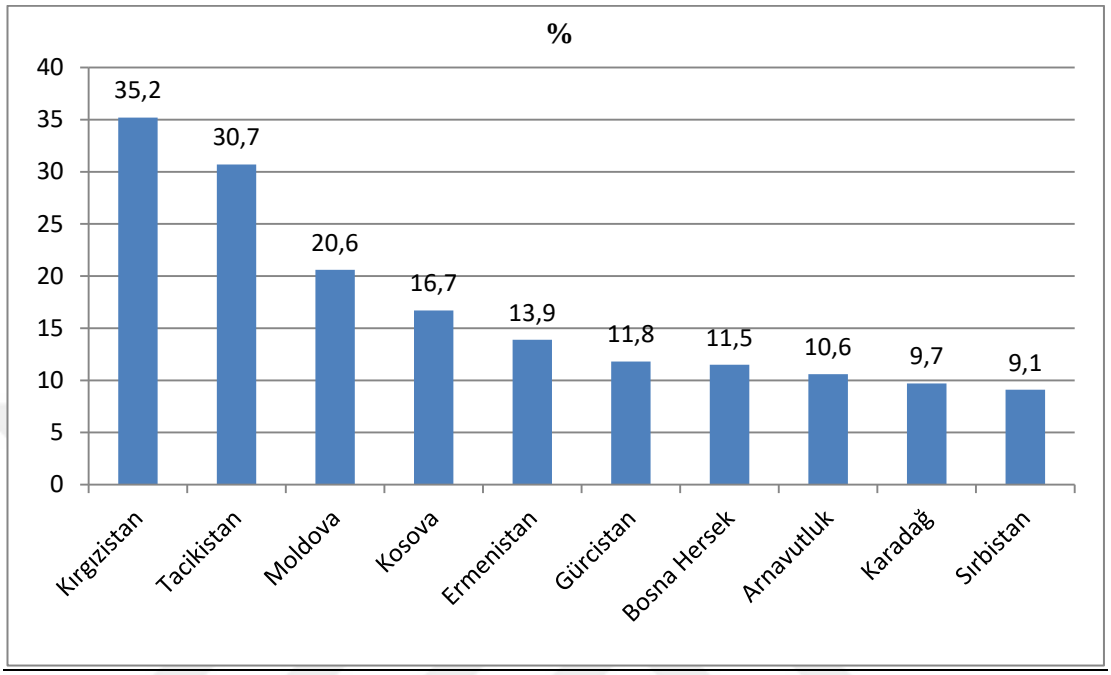

Kaynak:WB.

Şekil 14'te Küresel göç ve havale eğilimlerini inceleyen 'Göç ve Kalkınma' başlıklı son Dünya Bankası raporuna (WB, Migration and Remittances, 2018) göre, Avrupa ve Orta Asya'ya gelen havalelerin, ülkelerin GSYH'larına oranı en yüksek 10 ülke bulunmaktadır. İlk sırada %35,2 oranıyla Orta Asya ülkesi olan Kırgızistan yer almaktadır. Kosova ise havalelerin GSYH'ya oranı %16,7 ile 4.sırada bulunmaktadır. Akabinde Kosova gibi diğer balkan ülkeleri de sıralamada yer almaktadırlar.

V. BÖLÜM

5. KOSOVA'DA SERMAYE YATIRIMLARI, İTHALAT VE İHRACAT DEĞİŞKENLERİNİN EKONOMETRİK MODEL KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. Literatür Taraması

Ekonometrik model analizi öncesi, çalışmada kullanılan sermaye yatırımları, ihracat ve ithalat değişkenlerine ilişkin literatür taraması yapılmıştır.

Qiao Yu, 1980-1990 yıllarını kapsayacak şekilde sermaye yatırımları, ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme üzerine yaptığı analizinde, sermaye yatırımları ve ihracatın, ekonomik büyümenin iki önemli belirleyicisi olduğu sonucuna varmıştır (Yu, 1998, s. 73-84).

Susan M. Mudambi ve Farok J. Contractor, 1989-2003 yıllarını kapsayan ve 25 ülke üzerinde döneme ait sermaye yatırımlarının ihracata etkisini analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda sermaye yatırımlarının, ihracat üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna varmışlardır (Mudambi & Contractor, 2008).

Murat C. Genç, Mustafa K. Değer ve Metin Berber, beşeri sermaye yatırımları, ihracat ve ekonomik büyüme değişkenleri üzerine 1980-2007 dönemleri arasını kapsayan bir nedensellik analizi yapmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgular, ihracattan beşeri sermaye yatırımlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisini göstermektedir (Genç, Değer, & Berber, 2010).

Ayrıca Kosova'da yapılmış olan çalışmalar üzerinde gerçekleştirilen literatür taramasında, Kosova'da daha önceden bu değişkenler üzerinde herhangi bir analiz çalışmasına rastlanılmamıştır.

5.2. Kavramsal Olarak Sermaye Yatırımları

Sermaye Yatırımları genellikle sabit değerlere veya varlıklara yapılan yatırımlardır. Sabit değerlere örnek olarak bireyler eğer tasarruflarını bir

girişimcilikle bir işletme kurarak makina, yapı tesisleri, donanım ve teçhizat gibi sermaye mallarına yatırım yaparak kalkınma odaklı müteşebbis olabilirler. İşletmeye yatırılan bu finansman kaynağı neticesinde üretim veya verilen hizmet ile elde edilen kâr tekrardan parasal sermayeye dönüşeceğinden yatırımcı elde ettiği kârların bir kısmını yine tasarruflarına ayırabilecektir. Varlıklara yapılan yatırımlar ise daha ziyade bir menkul kıymet taşınmazına yani ev, arsa gibi gayrimenkullere yapılanıdır. Sermaye yatırım kaynakları çok açıktır ve sermaye yatırımcılarını, bankaları, finansal kuruluşları, risk sermayesini ve melek yatırımcıları içerebilir.

Sermaye yatırımlarının üretimi arttırıcı özellikte olması nedeniyle de ihracat rakamlarında da artış yaşanmaktadır. Sermaye yatırımları yalnız ihracatı arttırmakla kalmayıp bunun beraberinde ülkenin üretimini, genel refah seviyesini ve kullandığı teknoloji seviyesini de arttıran bir faktördür.

5.3. Kavramsal Olarak İhracat ve İthalat

İhracat, en basit tanımıyla bir ülkede üretilen ve başka bir ülkenin sakinleri tarafından satın alınan mal ve hizmetlerdir. Malın veya hizmetin ne olduğu ve nasıl gönderildiği önemli değildir. Bir uçakta gönderilebilir, e-posta ile gönderilebilir veya kişisel bagajla taşınabilir. Yurtiçinde üretilip yabancı bir ülkedeki birine satılırsa, ihracat yapılmış sayılmaktadır.

İhracat gibi ithalatta uluslararası ticaretin bir bileşenidir. İthalat, bir ülkenin yabancı bir ülkede üretilen sakinleri tarafından satın alınan mal ve hizmetleri içermektedir. İhracat ile ithalat, ülkelerin ticaret dengesini oluşturmaktadırlar. Bir ülke ithal ettiğinden daha fazla ihracat yaptığında, ticaret fazlası verirken; ihracattan fazlasını ithal ettiği zaman ticaret açığına sahiptir demektir.

5.4. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular

Çalışmadaki verilerin tümü aylıktır. Kosova'ya ait 2011-2017 yılları döneminde sermaye yatırımları, ihracat ve ithalat arasındaki ilişki Granger nedensellik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Ekonometrik uygulama iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada, değişkenlerin birim kök testleri yapılarak,

durağanlık durumları ve entegrasyon dereceleri tespit edilmektedir. İkinci aşamada ise Granger nedensellik testi uygulanmakta, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması analizi ile çalışmanın uygulama kısmı tamamlanacaktır. Bu çalışmada veri seti, Kosova Merkez Bankası ve Kosova İstatistik Kurumu verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

5.4.1. Birim Kök Testi

Zaman serilerinin çoğu birim kök içerir (Nelson ve Plosser, 1982). Bu nedenle zaman serisinin durağanlık durumunun belirlenmesi geliştirilen birim kök testlerin kullanılıp analizin yapılıp yapılmayacağının karar verilmesi için önemlidir. Durağan olmayan verilerle yapılan analizlerde sahte regresyon sorunu ortaya çıkar. Sahte regresyon sorunu birçok standart hipotez testinin geçersiz olmasına neden olur. Çünkü bu durum yüksek test istatistiklerinin hesaplanmasına yol açar. Zaman serileri ile yapılan bir incelemede ilk aşama durağanlık testlerinin yapılmasıdır. Serilerin durağanlığının sınaması amacıyla (Dickey ve Fuller, 1981) ve (Phillips ve Perron, 1988) tarafından testler geliştirilmiştir ve bu çalışmada bu iki test kullanılmaktadır.

Sermaye yatırımları, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı sonuçlar vermesi için, verilere ilk olarak ADF (AugmentedDickey-Fuller) birim kök testi yardımıyla durağanlık sınaması yapılmıştır. Elde edilen sonuçlarda serinin durağan olmadığı sonucuna varılmış ve ilk olarak serilerin birinci farkları alınmıştır.

Tablo 20: Serilerin Düzey Değerleri

	ADF test istatistiği				
	t-istatistiği	Kritik Değerler			Olasılık
		1% level	5% level	10% level	
Sermaye Yatırımları	*-0,539110*	*-2.597476*	*-1.945389*	*-1.613838*	*0.4801*
İhracat	*-0.160221*	*-2.593824*	*-1.944862*	*-1.614145*	*0.6253*
İthalat	*3.536208*	*-2.597476*	*-1.945389*	*-1.613838*	*0.9999*

Tablo 20’de değişkenler durağan değildir, durağanlaştırmak için serilerin birinci farkları alınmıştır.

Tablo 21: Serilerin Birinci Farkları Alınmış Değerleri

	ADF test istatistiği				
	t-istatistiği	Kritik Değerler			Olasılık
		1% level	5% level	10% level	
Sermaye Yatırımları	*-8.213465*	*-2.597476*	*-1.945389*	*-1.613838*	*0.0000*
İhracat	*-9.314694*	*-2.593824*	*-1.944862*	*-1.614145*	*0.0000*
İthalat	*-4.200009*	*-2.597939*	*-1.945456*	*-1.613799*	*0.0001*

Tablo 21'de, 2011:01 – 2017:12 dönemleri için, çalışmada kullanılan üç değişkenin birinci farklarda durağan oldukları görülmektedir ($p \leq 0,05$).

Şekil 15: Sermaye Yatırımları, İhracat ve İthalat Değişkenlerinin Düzey Değerleri ve Birinci Farklarının Alınmış Grafiği

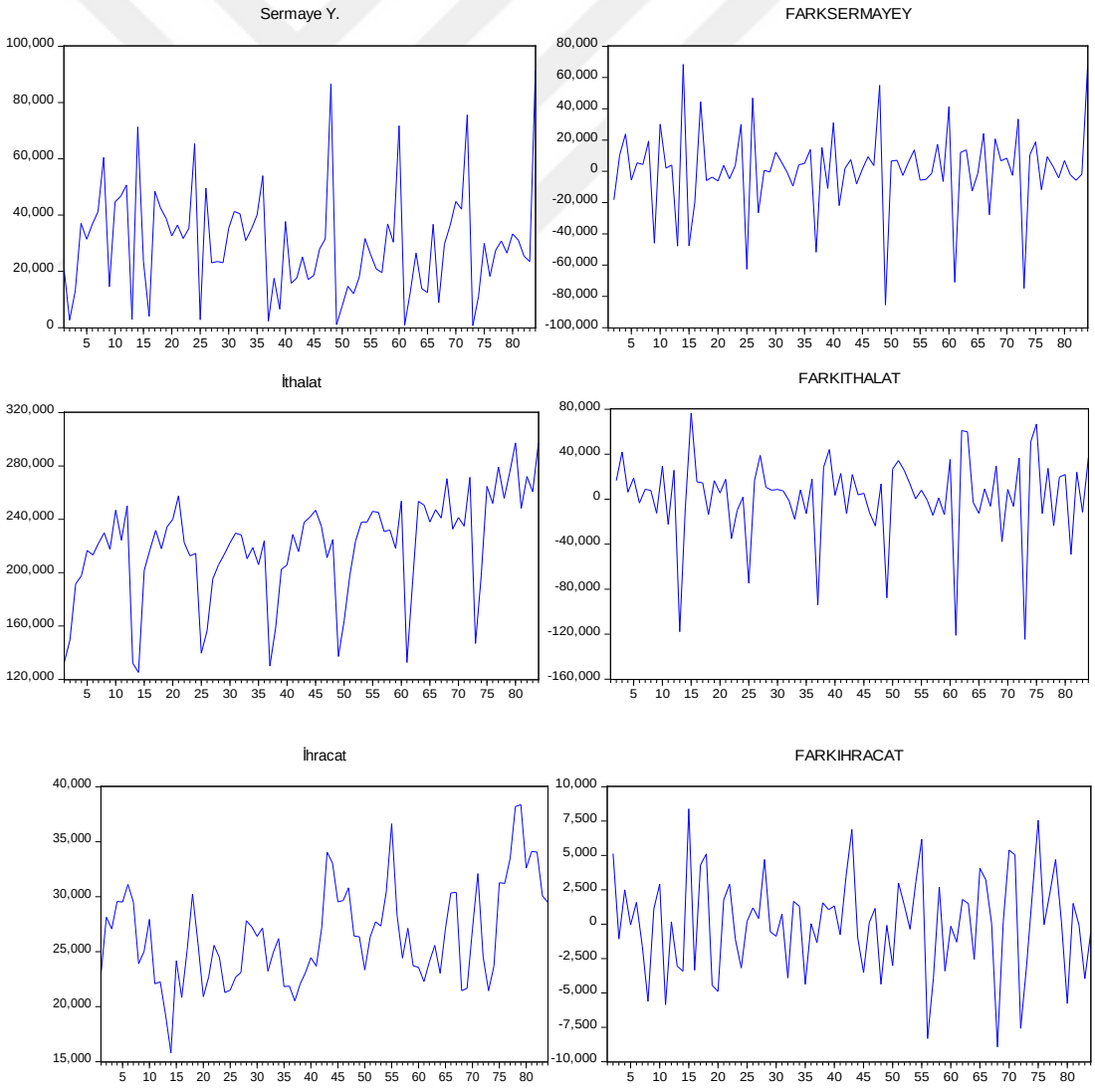

Şekil 15'te, serilerin düzey değerleri ve birinci farkları alınmış grafik verilerine yer verilmiştir.

5.4.2. Granger Nedensellik Analizi

Öncelikli olarak değişkenlerin eş-bütünleşme testi yapılacağı için değişkenlerin düzey değerleri kullanılarak VAR modeli kurulmuş ve Akaike (AIC), LL, LR, FBE, SC ve HQ bilgi kriterleri yardımıyla uygun gecikme sayısı belirlenmiştir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesine ilişkin analiz sonuçları Tablo 22'de sunulmuştur:

Tablo 22: Uygun Gecikme Sayısı

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-2604.276	NA	9.31e+24	66.00698	66.09696	66.04303
1	-2586.403	33.93629	7.44e+24	65.78235	66.14226	65.92654
2	-2559.658	48.74997	4.75e+24	65.33311	65.96297*	65.58545
3	-2544.778	25.99324	4.11e+24	65.18425	66.08404	65.54473*
4	-2533.770	18.39351*	3.92e+24*	65.13341*	66.30313	65.60203

Notlar: Lag=Gecikme Sayısı, LR=Logaritmik Olasılık Oranı/'IheLikelihoodRatio, FPE= Son Tahmin Hatası/Final PredictionError, AIC=Akaike Bilgi Kriteri/Akaike Information Criterion, SC: Schwartz Kriteri, HQ= Hannan-Quinn Kriteri.
** ilgili test için uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.*

Uygun gecikme uzunluğunun 4 olarak belirlenmesinin ardından Hata Terimlerinin Ters Kökleri testine geçilmiştir. Bu teste ilişkin sonuçlar aşağıda yer alan Şekil 16'da gösterilmiştir.

Şekil 16: Hata Terimlerinin Ters Kökleri

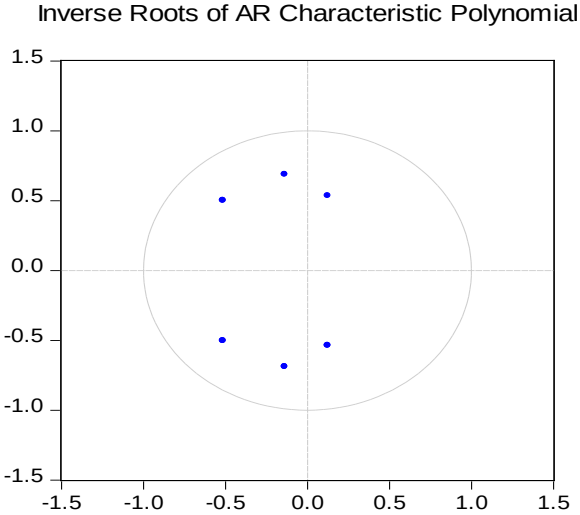

Tahmin edilen VAR modeline ait AR karakteristik polinomun ters köklerinin birim çember dışına çıkmaması da, modelin durağanlık açısından sorun taşımadığını göstermektedir. Şekil 16'da görüldüğü gibi Ar karakteristik polinomunun ters köklerinin hiçbirinin çember dışına çıkmaması oluşturulan VAR modelinin istikrarlı bir yapıda olduğunu doğrulamaktadır. Bunun ardından Tablo 23'de Johansen Eş-bütünleşme analizine geçilmiştir.

Tablo 23: Johansen Eş-Bütünleşme Test Sonuçları

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.420502	97.42879	24.27596	0.0000
At most 1 *	0.338065	54.87249	12.32090	0.0000
At most 2 *	0.252414	22.69066	4.129906	0.0000

Trace test indicates 3 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.420502	42.55630	17.79730	0.0000
At most 1 *	0.338065	32.18183	11.22480	0.0000
At most 2 *	0.252414	22.69066	4.129906	0.0000

Max-eigenvalue test indicates 3 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

(Included observations: 78 after adjustments)

Tablo 23'de Johansen eşbütünleşme analizi iz istatistiği ve maksimum özdeğer istatistiği sonuçları bulunmaktadır. İhracat, ithalat ve sermaye yatırımları değişkenleri arasında eşbütünleşme vektörünün bulunduğu tespit edilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisinin bulunması, bir uzun dönem ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Sermaye yatırımları, ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla Granger nedensellik testi kullanılmış olup, teste ilişkin sonuçlar Tablo 24'te sunulmuştur:

Tablo 24: Sermaye Yatırımları, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik Analizi Sonuçları

Sıfır (0) Hipotez	F-Değeri	Olasılık Değeri (p)
İthalat İhracatın Granger Nedeni Değildir	2.920762	0.2321
Sermaye Yatırımları İhracatın Granger Nedeni Değildir	7. 831283	0.0199
İhracat İthalatın Granger Nedeni Değildir	10.36238	0.0056
Sermaye Yatırımları İthalatın Granger Nedeni Değildir	13.66780	0.0011
İhracat Sermaye Yatırımlarının Granger Nedeni Değildir	3.900895	0.1422
İthalat Sermaye Yatırımlarının Granger Nedeni Değildir	5.175274	0.0752

Tablo 24'e göre Sermaye yatırımları hem ihracatın hem ithalatın granger nedenidir. İhracat ise ithalatın granger nedenidir. İthalat ise ne sermaye yatırımlarının ne de ihracatın granger nedeni değildir. İhracatta sermaye yatırımlarının granger nedeni değildir.

5.4.3. Histogram Normallik Analizi

Normallik testi elimizde olan verilerin normal dağılıma uyup uymadığını kontrol etmemize yardımcı olur. Normal dağılımın önemli olmasına sebep parametrik testlerin uygulanması için verilerin normal dağılması gerekmektedir

Şekil 17: Histogram Normallik Analizi

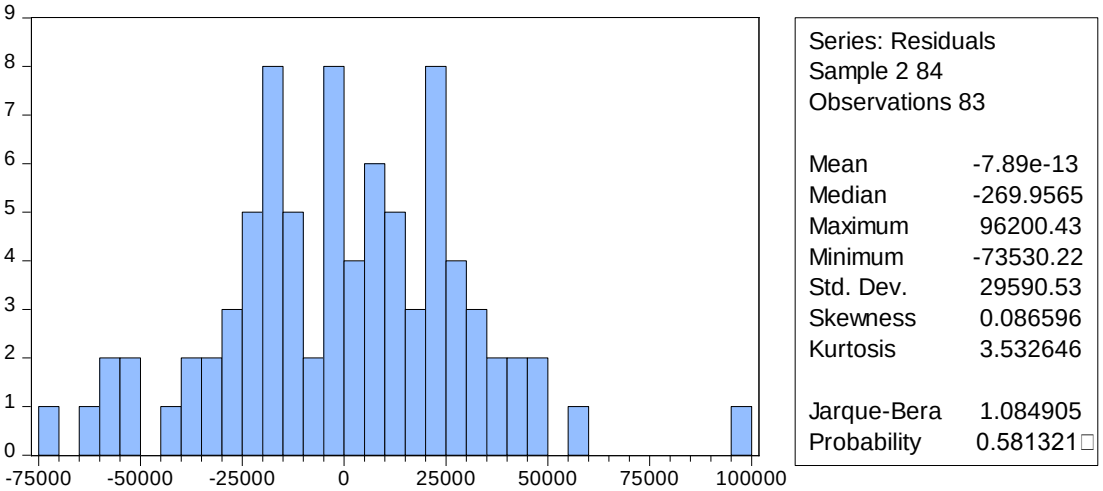

Normallik sınaması için kurulan hipotez analizi diğer hipotezlerden farklı olarak ters mantıkla çalışmaktadır. Normalde H0 hipotezinde ilişki yoktur ifadeleri yer alır fakat Histogram Normallik Analizinde,

H(0) Veri Normal Dağılıma uygundur

H(1) Veri Normal dağılıma uygun değildir şeklindedir.

Şekil 18'de Histogram normallik testi bize normallik konusunda bir önbilgi vermektedir. Analiz sonuçlarına baktığımızda, Skewness değeri > 0 (sıfır)'dan büyük olduğu için sağa eğik olduğu anlaşılmaktadır. Kurtosis değerleri > 3 (üç)'ten büyük olduğu için şişkin olarak kabul edilmektedir. En önemli değerlerden biri ise Jarque-Bera ve Probability (Olasılık) değeridir. Bahsettiğimiz gibi bu analiz ters mantıkla çalışmaktadır. Probability değeri > 0.05'ten büyük olduğu için H(0) hipotezi kabul edilir, yani veriler normal dağılmaktadır.

5.4.4. Etki-Tepki Analizi

Çalışmada yer alan değişkenlerin herhangi birinde meydana gelebilecek bir 'şok'un değişkenin hem kendisinde, hem de öteki değişkenlerin üstündeki etkisini analiz etmek için etki-tepki analizi yapılmıştır. Şekil 19. VAR modelinden elde edilen etki-tepki fonksiyonlarını göstermektedir. Grafiklerde dikey eksende ilgili değişkene verilen şoka diğer değişkenlerin verdiği tepkinin yönü ve büyüklüğü gösterilmektedir. Yatay eksende ise şokun verilmesinden sonra geçen 12 dönemde yani 12 ayda ki gelişim takip edilmektedir. Grafiklerdeki kesikli çizgiler değişkenlerin tepkisi için ± 2 standart hatalık güven aralıklarını göstermekte ve sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını tespit etmeye yaramaktadır. Bu kesikli çizgilerin her ikisinin de sıfır ekseninin üzerinde veya altında olması istatistiksel olarak anlamlı bir etki olduğunu göstermektedir. Güven aralıklarını gösteren kesikli çizgilerden birinin sıfır ekseninin üzerinde diğerinin altında olması durumunda ise söz konusu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı anlaşılmaktadır.

Şekil 18: Değişkenlere Ait Etki-Tepki Analizi Grafikleri

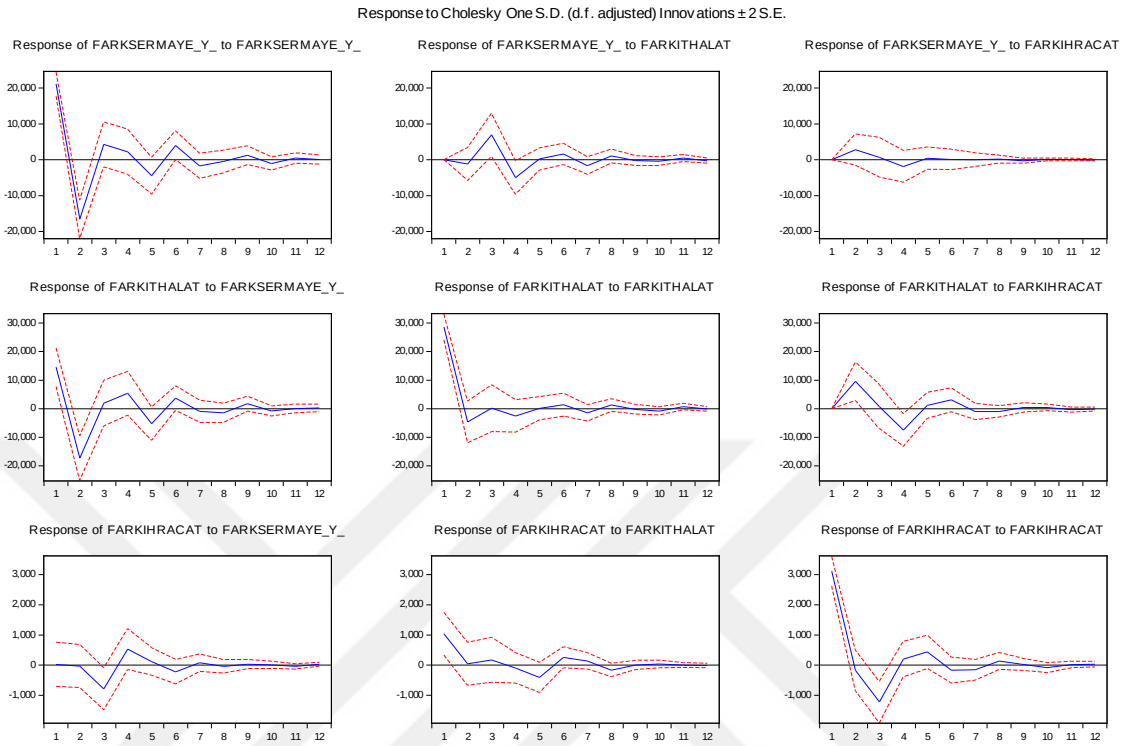

Bu bağlamda Şekil 19.'a sermaye yatırımları, ihracat ve ithalat değişkenlerinin etki-tepki analizini baktığımızda güven aralığını gösteren çizgilerden hiçbiri sıfırı (0) kesmemektedir, bu nedenle istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılabilir. Sermaye yatırımlarındaki bir birimlik şok, ithalat ikinci dönem sonuna kadar keskin bir negatif tepki vermektedir. Üçüncü dönemden beşinci döneme doğru ise pozitif yönde bir tepki söz konusudur. Altıncı dönemden itibaren ise ithalatın tepkisi inişli-çıkışlıdır. Sermaye yatırımlarının bir birimlik şokuna ihracatın verdiği tepkinin aynı yönde olduğu görülmektedir. İhracatın bir birimlik şokuna karşılık ithalat değişkenin ilk iki dönemde pozitif yönde, ikinci dönem başından dördüncü dönem sonuna kadar ise negatif bir seyirde tepki vermektedir. Beşinci dönemden itibaren ise pozitif ve aynı yönde bir tepki meydana gelmektedir. Genel itibariyle beşinci bölümde gerçekleştirdiğimiz analizlerden elde edilen sonuçlara, Şekil 19.da ki Etki-Tepki analizinde de karşılaşılmıştır.

5.4.5. Varyans Ayrıştırması Analizi

Etki-Tepki analizinden sonra, değişkenler arası ilişkilerin dinamikliğinin ölçülmesinde bir diğer analiz olan Varyans Ayrıştırması Analizine geçilmiştir. Varyans ayrıştırması, ekonomik modelde yer alan değişkenlerde meydana gelecek bir değişimin % ne kadarının kendisinden, % ne kadarının da modeldeki öteki değişkenlerden kaynaklandığını belirtmektedir.

Tablo 25: Değişkenlere Ait Varyans Ayrıştırması Test Sonuçları

FARKSERMAYE_Y_'nin Varyans Ayrıştırması				
Dönem	**S.E.**	**FARKSERMAYE_Y_**	**FARKITHALAT**	**FARKIHRACAT**
1	21178.57	100.0000	0.000000	0.000000
2	27057.61	98.71316	0.193691	1.093146
3	28264.00	92.74366	6.199876	1.056460
4	28841.76	89.65302	8.910955	1.436022
5	29187.35	89.86636	8.707423	1.426219
6	29507.63	89.78430	8.819976	1.395721
7	29600.60	89.54830	9.064622	1.387076
8	29624.06	89.43165	9.179834	1.388517
9	29653.62	89.43775	9.167181	1.395065
10	29674.99	89.43507	9.170434	1.394496
11	29682.36	89.41513	9.190666	1.394200
12	29683.87	89.40664	9.198318	1.395045
FARKİTHALAT'ın Varyans Ayrıştırması				
Dönem	**S.E.**	**FARKSERMAYE_Y_**	**FARKITHALAT**	**FARKIHRACAT**
1	32121.32	20.58960	79.41040	0.000000
2	38014.34	35.43538	58.18692	6.377702
3	38070.99	35.59065	58.01687	6.392481
4	39261.61	35.38038	54.97775	9.641873
5	39625.02	36.46864	53.97547	9.555892
6	39939.10	36.74080	53.24838	10.01082
7	39990.01	36.70241	53.25025	10.04734
8	40048.95	36.72725	53.19686	10.07589
9	40089.43	36.84167	53.09255	10.06577
10	40108.34	36.84757	53.08447	10.06796
11	40116.41	36.83301	53.09756	10.06943
12	40117.69	36.83447	53.09499	10.07054

Tablo 24. Devamı

FARKİHRACAT'ın Varyans Ayrıştırması

Dönem	S.E.	FARKSERMAYE_Y_	FARKITHALAT	FARKIHRACAT
1	3287.262	0.007107	10.08138	89.91151
2	3292.474	0.016037	10.06939	89.91457
3	3601.788	4.777406	8.649600	86.57299
4	3647.159	6.770047	8.500213	84.72974
5	3697.867	6.689889	9.479433	83.83068
6	3717.170	6.968933	9.871307	83.15976
7	3723.790	6.990019	9.975356	83.03462
8	3730.130	6.978832	10.13804	82.88313
9	3730.386	6.986090	10.13689	82.87702
10	3731.518	6.982481	10.14154	82.87598
11	3731.792	6.993718	10.14006	82.86623
12	3732.125	7.000746	10.13939	82.85987

Tablo 25'de yer alan değişkenlere ilişkin Varyans Ayrıştırması sonuçları, Sermaye Yatırımlarındaki değişmelerin 12 dönem boyunca büyük bir kısmının (%89-92'lik kısmı) kendisindeki değişmelerden ibaret olduğunu; buna karşılık, ithalatın sermaye yatırımları artışlarındaki etkisi %6-9 oranında, ihracat değişkeninin ise 12 dönem içerisinde %1,05 ile %1,43 arasında etkili olduğunu göstermektedir.

Öte yandan, ithalat fiyat endeksindeki değişimin ilk dönemde yaklaşık %79,41'i kendisinden kaynaklanırken, %20,58'i sermaye yatırımlarından kaynaklanmıştır. İlerleyen dönemlerde ithalattaki değişmelerin kendisinden kaynaklanma oranı %53,09'a düşerken, sermaye yatırımlarından kaynaklanma oranı %36,83'e yükselmiştir. İhracatın ithalattaki değişmeleri açıklamadaki etkisi ise 12. dönem sonunda %10,07 oranında gerçekleşmiştir.

İhracat fiyat endeksindeki değişmelerin ilk dönemde ki büyük bir kısmı %89,91 kendisinden kaynaklanırken, %10,08'ü ithalattan ve %0,7'si de sermaye yatırımları değişkeninden kaynaklanmaktadır. İlerleyen dönemlerde ihracattaki değişimlerin kendisinden kaynaklanma oranı %82,85'e düşerken, ithalattan kaynaklanma oranı %10,13 ile aynı seviyelerde kalmıştır. İhracat fiyat endeksinde ki değişmelerin sermaye yatırımlarından kaynaklanma oranı ise %7'ye yükselmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kosova'da ekonomi konusu, özellikle yaşanan ekonomik sorunlar her zaman gündemi meşgul etmiş ve etmeye de devam etmektedir. Elbette 1998-1999 yılları arasında yaşanan savaş Kosova ekonomisine ciddi bir zarar vermiş, akabinde o dönemlerde kötü olan ekonomisi daha da kötüleşmiş, insan emeği ürünleri de yok olmuştur. Göçlerin yaşandığı, işsizliğin tavan yaptığı bu dönemde, milyon avroluk değerdeki üretim makineleri sembolik değerler karşılığında satılmış, faal olan fabrikalara da kilit vurulmuş, üretim durma noktasına gelmiştir. 1999 yılında BM'nin kontrolü altına giren Kosova, bu süreçten sonra yaralarını sarmaya çalışmıştır.

Kosova, 2008 yılında Sırbistan'dan bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, o zamandan beri uluslararası topluma entegre olmak için adımlar atmış ve atmaya da devam etmektedir. WB verilerine göre 2000 yılında Kosova'da kişi başına düşen GSYH'nın yaklaşık 1000 dolar olduğunu tahmin edilmektedir. Günümüzde ise kişi başına düşen GSYH dört kat artarak, 4000 doları geçmiştir. Buna rağmen Kosova, Avrupa'nın en fakir ülkelerinden biri olmaya devam etmektedir. 2009–17 döneminde, reel GSYH ortalama olarak %3,5 oranında büyümüştür. Bu güçlü büyüme performansı 2018'de, daha yüksek kamu yatırım ve hizmet ihracatının etkisiyle ve tüketim tarafından desteklenen %4,3'lik bir büyüme oranı ile devam etmiştir. Kosova, Batı Balkanlarda en hızlı büyüyen ekonomi olmaya devam etmektedir. Ancak bu istikrarlı büyümeye şu an için yetersiz olmakla beraber, Kosova'nın ekonomik refaha kavuşabilmesi için büyüme oranlarının daha da yüksek, %6 ile %8 arası seviyelerinde olması gerekmektedir. Ekonomik büyümenin yanında ekonomik kalkınma üzerinde de durulması gerekmektedir. Diğer taraftan Kosova'da kamu borcu stoku düşük olmasına rağmen son yıllarda hızla artmaktadır. Kamu borç stokunun GSYH'ya oranı %16'dır, ki bu oran Batı Balkanlar'daki en düşük borç seviyesidir, ancak yine de dikkat edilmesi gereken noktalardan biridir. İşsizlik son 10 yıl içerisinde %50'lerden, %30'lara düşmesine rağmen, halen ciddi bir sorun olmaktadır.

2008 küresel ekonomik krizine Kosova, küresel ekonomiye sınırlı uluslararası entegrasyonu, diasporasından ve bağış yardımından gelen istikrarlı bir gelir akışı ve

genel olarak büyüme bütçesinden dolayı Avrupa'nın geri kalanını etkileyen durgunluğa karşı dayanabilmiş, krizden fazla etkilenmemiştir.

Son yıllarda ekonomide yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, ülke birçok zorlukla halen karşı karşıya kalmaktadır. Kosova ekonomisi ilerleme kaydetmeye devam ederken, ülke de işsizliği azaltmak ve yaşam standartlarını önemli ölçüde yükseltmek için gereken büyüme düzeyi sağlanmak istiyorsa, daha fazla reform ve yatırım yapılması şarttır. Hizmet ve ticaret sektörünün etkili olduğu Kosova ekonomisine baktığımız zaman, diasporadan elde edilen gelirlere (GSYH'nın % 12'si civarında olduğu tahmin edilmektedir) ve ithalata büyük ölçüde bağlı olduğu görülmektedir. Bununla beraber Kosova, neredeyse bütün tüketici mallarını ithal etmekte ve bu da yapısal bir dış ticaret açığı ile sonuçlanmaktadır, ki Kosova'da ihracatın ithalatı karşılama oranı %12-%13'tür. Bu oran aslında Kosova'da ne kadar ciddi bir sorunun var olduğunun göstergesidir. Kosova'da dış ticaret açığının en önemli sebepleri arasında, yerli üretimin düşük düzeyde olması, dışa bağımlılık ve yer altı-yerüstü zenginliklerden yeterince faydalanamama yer almaktadır. Üretken yatırımları ülkeye çekmek için istikrarlı bir siyasi ortam ve daha iyi bir iş ortamı gerekmektedir. Üretimin sınırlı olmasının yanında, verimli topraklara sahip olmasına rağmen, tarım ve hayvancılık sektörü gereğince gelişmemiş, çeşitli yeraltı zenginliklere (özellikle linyit) sahip olmasına rağmen de bunları gerektiği kadar verimli bir şekilde işletememektedir.

Ayrıca Kosova'nın karşılaştığı zorlu mali koşullar, bu eşyaların kalitesindeki önyargı ve Kosova vatandaşlarının AB ülkelerine serbestçe dolaşımları için vizelerin halen kaldırılmaması, ithalatın ihracata göre önemli ölçüde daha yüksek olmasına neden olmaktadır.

Finansal entegrasyonu tam anlamıyla sağlayabilmek için, Kosova'nın içinde bulunduğu uluslararası pazarda sınırlı erişim ve olanaklarında ortadan kalkması gerekmektedir. Akabinde ithalata olan bağımlılık ve yüksek dış ticaret açıkları da ancak böyle aşırabilecektir. Ekonomik reformların yapılması şart olmakla beraber, sermaye yatırımlarının da artması olumlu etki yapacaktır. Sadece diasporadan toplamda her yıl 1 milyar avroya yakın gelen havalelerin yatırımlara yöneltilmesi,

atılabilecek küçük adımlardan biri olmaktadır. Kosova'da toplam bütçenin %26,9'unu temsil eden sermaye yatırımları harcamaları yıl sonunda yüzde 5,4 artarak 467,5 milyon avroya ulaşmıştır. Bu bağlamda çalışmamızda da Kosova için önemli faktörler olan ithalat, ihracat ve sermaye yatırımları arasında bir ekonometrik model analizinin yapılmasına gereksinim duyulmuştur. Yapılan analizde yukarda da belirttiğimiz gibi ithalata bağımlılık üzerine olan politikayı pekiştirici sonuçlara ulaşılmış ve sermaye yatırımları, ihracat ve ithalat arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada sermaye yatırımlarından ithalata ve ihracata tek yönlü bir etkisi, ihracatın da ithalata doğru tek yönlü bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Kosova'nın ithalata bağımlı büyümeye yani kırılgan bir ekonomiye sahip olduğu görülmektedir.

Bölge ülkelerin 2025 yılına kadar AB'ye üye olacağı öngörülmektedir. Kosova'nın hem ekonomisi, hem de AB üyeliği için bu süreçte sağladığı ve sağlaması gereken koşullar açısından bundan sonraki süreçte atacağı ekonomik reform adımları önem arz etmektedir. Yüksek dış ticaret açığını engellemek için özellikle Kosova'daki yerli üreticileri teşvik edip, üretimi arttırmak, ithalatı da azaltmak gerekmektedir. İmalatı gerçekleştirilen ürünlerin yurtdışına satışı yapılması da önem arz etmektedir. Bununla birlikte hükümetin, ithalata bağımlılıktan kurtulmak, istihdam ile yerli üretimi arttırmak ve işsizliği azaltmak için yatırımcıları teşvik etmesi, akabinde altyapı yatırımlarını geliştirmesi ve özellikle üretim yapan işyerlerinin açması ve açılmasını destekleyecek politikalar oluşturması gerekmektedir. Bir yandan özellikle eski olan altyapılara yatırımlar yaparak, bir yandan da sahip olduğu yer altı zenginlikleri ve elverişli toprakları daha verimli kullanacak duruma getirebilmek için gerekli koşulların sağlanıp, faaliyete geçmesi Kosova ekonomisi için olumlu şekilde yansıyacaktır. Örnek vermek gerekirse, enerji sektörüne yer verebiliriz. Kosova, kullandığı elektriğinin önemli bir bölümünü ithal etmektedir. Bu yüzden de elektrik tüketimi için önemli miktarda para harcamaktadır. Bunun akabinde inşa edilmesi planlanan ''Yeni Kosova'' termik santrali, Kosova'nın hem bir enerji bağımsızlığına kavuşmasına hem de ülke ekonomisine önemli bir katkı vereceği şüphesizdir.

Kosova, özellikle nüfus yapısının yüksek oranda genç ve üniversite eğitimi almış kabiliyetli kişilerden oluşmasından dolayı, bu şartları karşılayabilecek potansiyele de sahip olmaktadır. Bu bağlamda piyasada ve ticaret akışlarında ‘‘Made in Kosova’’ etiketini görmek, sürdürülebilirlik bir güven sağlamak ekonomi için önemlidir.

Maliye politikası amaçlarına ulaşabilmenin yanı sıra, son olarak komşu ülke olan Sırbistan ile ilişkileri normalleştirmek, iç siyasi çatışmaları sonlandırmak, yolsuzlukların ciddi anlamda önüne geçmek, yatırımcıları teşvik edici şeffaf ortamlar sunmak, kalkınmayı etkileyecek faktörler arasındadır. Kosova geleceğini AB ile bütünleşmiş bir vizyon çerçevesinde oluşturmak istiyorsa, bu ekonomik reform adımlarını gerçekleştirmesi gerektirmektedir. Ve unutulmamalıdır ki, Kosova’nın en büyük dost ülkelerinden biri olan Türkiye’nin bölgede ki varlığı, Kosova’nın lehinedir ve bu işbirliğini Kosova’nın iyi kullanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Agenor, Pierre-Richard, "Benefits and Costs of International Financial Integration: Theory and Facts", *The World Bank , 2003,* s. 1096-1098.

Akçay, Belgin, "Avrupa Birliği'nin Ekonomik Kriterleri ve Türkiye", *Maliye Dergisi*, Sayı:155, 2008, s. 23-27.

Arkan, Zeynep, *The EU and Member State Building: European Foreign Policy in the Western Balkans*, Routledge, New York, 2015, s. 157.

ASK, *Indeksi i Çmimeve te Prodhimit,* (2017), http://ask.rks-gov.net/media/3325/i%C3%A7p-tm1-2017.pdf (25.04.2018).

ASK, *Indeksi i Harmonizuar i Çmimeve te Konsumit* (2017), http://ask.rks-gov.net/media/3338/ihck-maj-2017-ih%C3%A7k-shqip.pdf (25.04.2018).

ASK, *Labour Force Survey*, (2017), http://ask.rks-gov.net/media/3989/labour-force-survey-2017.pdf (28.04.2018).

ASK, *Results of the Structural Business Survey*, (2016), http://ask.rks-gov.net/media/3821/results-of-the-structural-business-survey-2016.pdf (13.05.2018).

ASK, *Statistikat e Tregtisë së Jashtme,* 2018, http://ask.rks-gov.net/media/4048/tregtija-e-jashtme-prill-2018.pdf (05.05.2018).

ASK, *Tarım için Ekonomik Hesaplar*, (2016), http://ask.rks-gov.net/media/3644/llogarite-ekonomike-per-bujqesi_2016.pdf (17.04.2018).

Assembly of Republic of Kosovo, *2*013, *The Normalization of Relations Between The Republic of Kosovo and The Republic of Serbia*, https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20ratification%20of%20agreement%20normalization%20of%20relations%20between%20Kosovo%20and%20Serbia.pdf (18.12.2017).

B92, 2011, *First round of Belgrade-Pristina talks ends*, https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2011&mm=03&dd=09&nav_id=73131 (23.12.2017).

Baele, Lieven; Ferrando, Annalisa; & Hordahl, Peter; "Measuring Financial Integration In The Euro Area*",* *ECB Occasional Paper Series,* Sayı: 14, Frankfurt, 2004, s. 6-8.

Balassa, Bela; 1989, "*Financial Liberalization in Developing Countries",* http://documents.worldbank.org/curated/en/407611468739267146/pdf/multi-page.pdf Sayı: 1, (10.03.2018).

Baltzer, Markus; Manganelli, Simone; "Measuring Financial Integration in New EU Member States", *ECB Occasional Paper Series*, Sayı: 81, 2008, s. 3.

Basu, Parantap; Reagle, Derrick; "Liberalization, FDI, and growth in developing countries: A panel cointegration approach", *Economic İnquiry* , Sayı: 4, Cilt 3 ,2013, s. 510-516.

BBC Turkish, 2008, *Kosova Bağımsızlığa Yürüyor*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/02/080217_kosovo.shtml (16.11.2017).

BBC Turkish, 2007, *Kosova'dan BM Planına Onay,* http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/04/070405_kosovo.shtml (14.11.2017).

BBC News, 2017, *What is the EU and how does it work?*, http://www.bbc.co.uk/guides/zgjwtyc (18.11.2017).

Bendiek, Annegret; 2004, *"Europe's conflict resolution: The Stability Pact for South Eastern Europe"*, https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/c99ee89f-58df-4e16-a770-a8e089de2d2e.pdf (24.11.2017).

Berthelemy, Jean-Claude; Demurger, Sylvie; *Foreign Direct Investment and Economic Growth: Theory and Application to China*, Sayı: 4, Cilt 2, 2000, 140-155.

Bora, Tanıl; *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1995.

Bosworth, Barry; Collins, Susan; "Capital Flows to Developing Economies: Implications for Saving and Investment", *Brookings Papers on Economic Activity*, Sayı: 1, 1999, s. 143-180.

Bowman, Steve; 2003, *Kosovo and Macedonia:U.S.and Allied Military Operation*, http://www.au.af.mil/AU/awc/awcgate/crs/ib10027.pdf (5.11.2017)

BQK, 2017, *Raporti i Stabilitetit Financiar*, Central Bank of The Republic of Kosovo, https://bqk-kos.org/repository/docs/2017/BQK_RSF_12..pdf Sayı:12, s. 34-44. (23.12.2017).

Britannica, 2006, *Kosovo conflict*, https://www.britannica.com/event/Kosovo-conflict (14.11.2017).

Britannica, 2012, *Treaty of San Stefano*, https://www.britannica.com/event/Treaty-of-San-Stefano (7.11.2017).

Brouwer, De; "*Monetary and Financial Integration in Asia: Empirical Evidence and Issues"*, Manila: Asia Development Bank, 2005, s. 269-298.

BTI, 2014, *Kosovo Country Report: Rule of Law*, https://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/rks/ity/2014/itr/ecse/ (28.12.2017).

Byalkova, Nina; 2013, *Kosovo Gets 4.9 Mln Euro Tranche Under Stand-By Deal With IMF*, https://seenews.com/news/kosovo-gets-49-mln-euro-tranche-under-stand-by-deal-with-imf-349318 (29.03.2018).

Byalkova, Nina; 2015, *EU, IMF sign agreement on 8.0 million euro fiscal reforms programme in SEE*, https://seenews.com/news/eu-imf-sign-agreement-on-80-million-euro-fiscal-reforms-programme-in-see-480331(30.03.2018).

Campos, Nauro; Kinoshita, Yuko; 2002, *Foreign Direct Investment as Technology Transferred: Some Panel Evidence from the Transition Economies*, s. 398-419.

CBK, 2017, *The Board of International Monetary Fund (IMF) enables Kosovo the access to financing of €100 million*, https://bqk-kos.org/index.php?id=104&l=1408 (14.03.2017).

CIA, 2008, *Kosovo Geography*, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html (20.12.2017).

Clark, Howard; *Civil Resistance in Kosovo*, London: Pluto Press, 2000, s. 24.

CNN, 1998, *Contact Group:Serbia must end crackdown in Kosovo*, http://edition.cnn.com/WORLD/europe/9806/12/contact.group.kosovo/ (22.11.2017).

Cogen, Marc; *An Introduction to European Intergovernmental Organizations*, Surrey, Ashgate Publishing, 2015.

Constitution of the Republic of Kosovo, 2008, The Prime Minister Office: http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Constitution1Kosovo.pdf (17.12.2017).

Council of the EU, 2015, *SAA between the EU and Kosovo signed*, http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/10/27/kosovo-eu-stabilisation-association-agreement/ (31.12.2017).

Daalder, Ivo; O'Hanlon, Michael; *Winning Ugly: Nato's War to Save Kosovo*, Washington D.C., Brookings İnstitution Press, 2000, s. 1.

EBRD, 2010, *How to obtain EBRD financing*, https://www.ebrd.com/downloads/research/factsheets/about.pdf (19.04.2018).

EC, 2003, *The Thessaloniki Summit: a milestone in the European Union's relations with the Western Balkans*, European Commision, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-03-860_en.pdf (25.11.2017).

EC, 2005, *A European Future for Kosovo*, European Commision, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-05-450_en.htm (28.11.2017).

EC, 2008, *Conference of Foreign Affairs Committee Chairs of National Parliaments of EU Member States*, European Commision, ,

https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/discours/99522.pdf (10.12.2017).

EC, 2009, *Visa free travel for citizens of the former Yugoslav Republic of Macedonia, Montenegro and Serbia before Christmas*, European Commision, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-09-1852_en.pdf (26.11.2017).

EC, 2009, *The EU Enlargement Process: A Year of Progress in the Western Balkans and Turkey*, European Commision, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-09-1519_en.pdf (02.12.2017).

EC, 2012, *Commission launches dialogue with Kosovo on visa free travel*, European Commision, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-32_en.htm (25.12.2017).

EC, 2013, *EU starts the Stabilisation and Association Agreement negotiations with Kosovo*, European Commision, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-938_en.htm (05.05.2018).

EC, 2016, *Steps Toward Joining*, European Commision, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/steps-towards-joining_en (03.05.2018).

EC, 2018, *Kosovo 2018 Report,* European Commision, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-kosovo-report.pdf (10.05.2018).

Ecchenbach, Felix, *Finance and Growth: "A Survey of the Theoretical and Empirial Literature"*, Amsterdam, Erasmus Universiteit Rotterdam and Tinbergen Institute, Sayı: 4, 2004, s. 9.

Embassy of The Republic of Kosovo In Brussels, 2017, http://www.ambasada-ks.net/be/?page=4,8,318 (05.04.2018).

Esen, Oğuz, "*Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Finansal Serbestleşme Programlarına Eleştirel Bir Yaklaşım"*, İktisat, İşletme ve Finans , Yıl 13, Sayı: 145, 1998, s. 28.

EU, 2008, *The Changing Face of Europe: The Fall of The Berlin Wall*, European Union, https://europa.eu/european-union/about-eu/history/1980-1989_en (19.11.2017).

EU, 2015, EU:Kosovo - financial assistance under IPA II, , https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/instruments/funding-by-country/kosovo_en (17.05.2018).

EULEX, 2013, *The EU in Kosovo*, http://www.eulex-kosovo.eu/?page=2,19 (19.12.2017).

Finn, Laursen, *The EU's Lisbon Treaty*, Surrey, Ashgate Publishing Limited, 2012, s. 3.

Frieden, Jeffry, *Banking on the World: The Politics of American International Finance,* New York: Routledge, 1987, s. 166.

GAPInstitute, 2011, "*Kosovo in CEFTA: In or Out",* http://www.institutigap.org/documents/72590_CEFTAEng.pdf (05.04.2018).

GAPInstitute, 2013, *What after Kosovo's membership to EBRD?,* https://www.kosid.org/file/repository/BERZHdheKosovaENG.pdf (22.04.2018).

Genç, C. Murat; Değer, K. Mustafa; Berber, Metin, *Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomi Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerinde Nedensellik Analizi,* Sayı 5, 2010, s. 29-41.

Gianetti, Mariassunta, *The Effects of Integration on Regional Disparities: Couvergence, Divergence or Both,* European Economic Review, *Sayı:46,* 2002, s. 539-567.

Grabel, Ilene, *Speculation-led Economic Development:A Post-Keynesian Interpretation of Financial Liberalization Programmes in the Third World,* International Review of Applied *, Sayı :9, Basım* 2, 1995, 127-149.

Ho, *Financial Integration: Concepts and Impacts,* Macao, Research and Statistics Department, Monetary Authority of Macao, 2012, s. 71-74.

Hösch, Edgar; Holm, Sundhaussen; Nehring, Karl; *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas,* Wien, Böhlau Verlag, 2004, s. 663.

IMF, 2018, *Cyclical Upswing, Structural Change,* World Economic Outlook Report, *https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2018/03/20/world-economic-outlook-april-2018* (25.05.2018).

IMF, 2012, *IMF Executive Board Approves € 106.6 Million Stand-By Arrangement for Kosovo,* https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/01/49/pr12154 (26.03.2018).

IMF, 2009, *Kosovo Becomes the International Monetary Fund's 186 th Member,* https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/01/49/pr09240 (25.03.2018).

IMF, 2012, *Kosovo Received €48 Million Installment Under IMF Loan,* https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/socar071712b (27.03.2018).

IMF, 2011, *What We Do,* , https://www.imf.org/external/about/whatwedo.htm#original (22.03.2018).

IMF, 2013, *Why the IMF was created and how it work?,* https://www.imf.org/en/About (21.03.2018).

İnsajderi, 2016, *Ballina e Gazetes ''Bujku'' Per Referandumin e Vitit 1991,* https://insajderi.com/ballina-e-gazetes-bujku-per-referendumin-e-vitit-1991/ (11.11.2017).

Kohanet, 2004, *Deklarata Kushtetuese e 2 Korrikut te vitit 1990,* https://archive.koha.net/?id=27&l=16298 (11.11.2017).

Kosova Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, 2016, Ligji per Trepcen, https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=12988 (17.04.2018).

Kosova Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, 2018, On the Budget of the Republic of Kosovo for year 2018, https://mf.rks-gov.net/desk/inc/media/ED82668F-DF99-42A3-A3ED-DE85125C56BC.pdf (29.04.2018).

Kosova Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı, 2018, Bujqësia në Kosovë, http://keshillabujqesore.com/sq/bujqesia-ne-kosove/ (14.04.2018).

Kosova in EU, 2011, Dialogu heq pengesat në rrugën drejt BE-së, http://kosovain.eu/sq/BE/3952 (26.01.2018).

Kosovar Civil Society Foundation, 2012, https://www.kcsfoundation.org/#.WlHmqlXiZdg (25.12.2017).

Kosovo International Trade Guide, 2018, http://www.itg-rks.com/en-us/Banks (12.04.2018).

Kosovo State Portal, 2011, *Local Government and Decentralization*, https://www.rks-gov.net/en-us/republika/pages/qeverisjalokaledecentralizimi.aspx (22.12.2017).

Kosovo's New Diplomat, *Bi-monthly Newsletter Ministry of Foreign Affairs of Republic of Kosovo*, Prishtina, 2013, s. 9.

LDK, 2004, *Historiku i Lidhjes Demokratike te Kosoves*, https://www.ldk-ks.eu/historiku/ (09.11.2017).

Lessambo, Felix, *International Financial Institution and Their Challenges*, New York, Palgrave Macmillan, 2015, s. 4-10.

Margulis, Matias, *The Global Political Economy of Raul Prebisch*, New York: Routledge, 2017, s. 66.

McElroy, Damien, 2009, *Kosovo independence 'not illegal', say UN judges*, https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/kosovo/7905131/Kosovo-independence-not-illegal-say-UN-judges.html (21.12.2017).

Metz, Corinna, "*The Way to Statehood, Can the Kosovo Approach be a Role Model for Palestine?"*, Bremen, Wiener Verlag, 2014.

Ministry of European Integration, 2013, IPA, http://mei-ks.spinpagency.com/repository/docs/IPA_Book_ENG_Preview.pdf (14.05.2018).

Ministry of Foreign Affairs Kosovo, 2018, Recognition List, http://www.mfa-ks.net/politika/484/lista-e-njohjeve/484 (15.02.2018).

Mitra, Saumya, *Kosovo: Economic and Social Reforms for Peace and Reconciliation*, Washington, World Bank Publications, 2001, s. 22.

Mudambi, Susan; Contractor,Farok, *The İnfluence of Capital İnvestment On The Exports of Services and Goods: An analysis of the top 25 Services Outsourcing Countries*, Sayı 48, 2008, s. 433-445.

NBB, 2014, What is the Eurosystem?, National Bank of Belgium https://www.nbb.be/en/faq/what-eurosystem (04.03.2018).

Neal, Larry, *The Rise of Financial Capitalism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s.142.

Nembach, Eberhard, 2007, *Kosova Planı Sunuldu,* DW https://www.dw.com/tr/kosova-plan%C4%B1-sunuldu/a-2519815 (07.11.2017).

New Inspire, *2010, Forms of International Capital Movements*, http://newinspire.ru/lectures-on-the-global-economy/forms-of-international-capital-movements-1936 (19.03.2018).

Nunnenkamp, Peter; Spatz, Julius; "*Foreign Direct Investment and Economic Growth in Developing Countries: How Relevant are Host-Country and Industry Characteristics?"*, Kiel Working Paper, Kiel Institute, Sayı: 1176, 2003.

Ocampo, Jose-Antonio, "*The Democratic Deficit of International Arrangement*s". Global Financial Institutions , 2005, 117-118.

OECD, 2018, *Competitiveness in South East Europe*, https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264298576en.pdf?expires=1545139693&id=id&accname=guest&checksum=2F31932A57F36531A2FE418007F9A6A0 (03.05.2018).

Orji, Anthony; Ogbuador, Jonathan; "*Financial Liberalization and Economic Growth in Nigeria: An Empirical Evidence*", International Journal of Economics and Financial Issues , *5. Cilt, 3. Basım, 2005, s. 664.*

O'Sullivan, Arthu; Sheffrin, Steven; *Economics: Principles in Action*, Massachusetts, Pearson Prentice Hall, 2003.

Palokaj, Augustin, 2015, "*Short analyses of public policies: 'What went wrong?*", https://kfos.org/wp-content/uploads/2013/04/Kosovo-EU-Relations-The-History-of-Unfulfilled-Aspirations.pdf (28.11.2017).

Penttila, Risto-Erkki, *The role of the G8 in International Peace and Security*, London, Oxford University Press, 2003, s. 27.

Perrit, Henry, *The Road to Independence for Kosovo: A Chronicle of The Ahtisaari Plan*, New York: Cambridge University Press, 2009, s. 217.

Pham, Peter, 2017, *What Is Financial Repression?* https://www.forbes.com/sites/peterpham/2017/12/11/what-is-financial-repression/#2f7c42b17f5a (06.03.2018).

Philips, David, *Liberating Kosovo; Coercive Diplomacy and U.S. Intervention.* London, The MIT Press, 2002, s. 162.

Radio Liberty, 1998, *Yugoslavia: Contact Group Meets In Brussels,* (22.11.2017).

Ramet, Sabrina, *The Three Yugoslavia: State-building and Legitimation 1918-2005.* Washington D.C., Woodrow Wilson Center Press, 2006, s. 156.

Republic of Kosovo, Ministry of European Integration, 2016, Report on EU Programmes, https://www.mei-ks.net/repository/docs/report_on_eu_programmes.pdf (31.12.2017).

Republic of Kosovo, 2016, *Visa Liberalization Process,* Ministry of European Integration, http://www.mei-ks.net/en/visa-lib-process (31.12.2017).

Royer, Aline, *The Council of Europe,* Strasbourg, The Council of Europe Publishing, 2010, s. 62.

Sadurski, Wojchiech; Krygier, Martin; Czarnota, Adam; *Spreading Democracy and The Rule Of Law,* Netherlands, Springer, 2006, s. 236.

Samiksha, 2011, "*4 Important Functions of Financial Market*", Your Article Library, http://www.yourarticlelibrary.com/stock-exchange/4-important-functions-of-financial-market/1052 (14.03.2018).

Sassen, Saskia, *The Global City,* New Jersey, Princeton University Press, 1991, s. 66.

Staab, Andreas, *The European Union Explained: Institutions, Actors, Global Impact,* Blomington: Indıana University Press, 2011.

Stavarek, Daniel; Paleckova, Iveta; *Theory of Financial Integration and Achievements in The EU,* London, Routledge, 2011.

Svetchine, Michel, *Kosovo Experience With Euroization of Its Economy,* Central Bank of Albania, 2005, s. 252-256.

Türkiye Cumhuriyeti Priştine Büyükelçiliği, 2018, *Türkiye-Kosova İlişkileri,* http://pristine.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/341735 (21.03.2018).

TBMM, 2013, *Türkiye ile Kosova Arasında Serbest Ticaret Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu,* https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss582.pdf (27.04.2018).

Tesheshi, 2016, *24 vjet nga zgjedhjet historike në Kosovë: kur Ibrahim Rugova fronësohej president,* http://tesheshi.com/24-vjet-nga-zgjedhjet-historike-ne-kosove-kur-ibrahim-rugova-u-zgjodh-per-te-pare-president-video/ (11.11.2017).

The Economic Times, 2005, *Capital Market,* , https://economictimes.indiatimes.com/definition/capital-market (15.03.2018).

The Irish Times, 2008, *Kosovo Adopts State Constitution*, https://www.irishtimes.com/news/kosovo-adopts-state-constitution-1.820975 (14.12.2017).

The Minister of Education, Science and Technology, 2018, https://masht.rks-gov.net/en (11.05.2018).

Timeturk, 2012, *Avrupa Birliği'nin Kosova İkilemi*, https://www.timeturk.com/tr/2012/09/10/ab-nin-kosova-ikilemi.html (27.11.2017).

Transparency International, 2018, Corruption Perceptions Index, https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017 (22.02.2018).

UN, 2005, United Nations, https://www.un.org/press/en/2005/sga955.doc (05.11.2017).

UN, *Resolutions and Decisions of the Security Council 1 August 2005 – 31 July 2006, United Nations*, NewYork, 2006.

UN, 1999, *United Nations:Resolution 1244*, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement (02.11.2017).

Vickers, Miranda, *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, New York,Columbia University Press, 1998, s. 42.

Vogel, Toby, 2012, *Daçiç, Thaçi meet in Brussels*, Politico, https://www.politico.eu/article/dacic-thaci-meet-in-brussels/ (30.11.2017).

WB, Migration and Remittances 2018, World Bank: https://www.knomad.org/sites/default/files/2018-04/Migration%20and%20Development%20Brief%2029.pdf (7.11.2018).

Weller, Marc; Bethlehem, Daniel; *The 'Yugoslav' Crisis In International Law*. Cambridge, Cambridhe University Press, 1997.

Williams, Raymod-Brady, *An Introduction to Trading in the Financial Markets:Trading, Markets, Instruments, and Processes*, Oxford: Academic Press, 2012, s. 173.

Woehrel, Steven, 2006, *Kosovo's Future Status and U.S. Policy*, CRS Report for Congress: https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metacrs9894/m1/1/high_res_d/RS21721_2006Jul17.pdf (4.11.2017). s. 4.

WorlBank, GINI Index: Kosovo, Albania, Macedonia, Montenegro, Serbia, Bosnia, 2015, https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?end=2015&locations=XK-AL-BA-RS-MK-ME&start=2008 (25.04.2018).

World Bank Kosovo Office, *The Wold Bank in Kosovo,* 2011, http://siteresources.worldbank.org/INTKOSOVO/Resources/World_Bank_in_Kosovo_Booklet_June_30_2011.pdf (1.03.2018).

World Customs Organization, 2011, What is the WCO, http://www.wcoomd.org/en/about-us/what-is-the-wco.aspx (05.04.2018).

World Economy, 2015, Financial Repression, http://web.pdx.edu/~ito/Financial_repression_RE_-HI.pdf (08.03.2018).

Worldbank, 2018, Doing Business 2019, http://www.worldbank.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf (31.10.2018).

Worldbank, 2018, Unemployment Rate:Kosovo, Albania, Macedonia, Montenegro, https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.NE.ZS?end=2016&locations=MK-ME-XK-AL-RS-BA&start=2013 (28.04.2018).

Yazgıç, Suavi-Kemal, *Avrupa Birliği,* İstanbul, İnsan Yayınları, 2005, s. 18-19.

Yu, Qiao. (1998) *Capital Investment, International Trade and Economic Growth in China: Evidence in the 1980–1990s,*1998, Elsevier Publishing, s. 73-84.

Zëri, 2015, *FMN miraton 184 milionë euro kredi për Kosovën,* https://zeri.info/ekonomia/44317/fmn-miraton-184-milione-euro-kredi-per-kosoven/ (01.04.2018).

Zhang, K. H. (2001). Does Foreign Direct Investment Promote Economic Growth? Evidence from East Asia and Latin America. 175-185.